

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง กระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำแม่สลอง บ้านจะบู่สี อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังต่อไปนี้

1. บริบทชุมชน ได้แก่ ประวัติความเป็นมา การตั้งถิ่นฐาน ที่ตั้ง อาณาเขต การคมนาคม ลักษณะทางกายภาพของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ประชากร ลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม การศึกษา สภาพเศรษฐกิจ ระบบการผลิต รายได้ ภาวะหนี้สิน ประเพณีและความเชื่อ
2. ปัจจัยและกลไกที่มีความสัมพันธ์ในการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการดิน น้ำ ป่า
3. รูปแบบ ขั้นตอน และเงื่อนไขในการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการดิน น้ำ ป่า
4. ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชน
5. ภูมิปัญญาใหม่ ซึ่งเกิดจากการบูรณาการภูมิปัญญาดั้งเดิม ในการจัดการดิน น้ำ ป่า กับหลักวิชาการตามกรอบแนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืน

4.1 บริบททั่วไปของลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง

4.1.1 สภาพทั่วไปของลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง

น้ำแม่จัน - แม่สลอง เป็นลำน้ำสาขาสำคัญสายหนึ่งของแม่กก ไหลลงสู่แม่น้ำกกที่อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย พื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง อยู่ติดกับชายแดนประเทศพม่าด้านอำเภอแม่จัน และอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย พื้นที่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อนเป็นต้นกำเนิดของน้ำแม่จัน - แม่สลอง มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางตั้งแต่ 400 - 1,800 เมตร ส่วนใหญ่ร้อยละ 75 ของพื้นที่ มีความลาดชันอยู่ระหว่างร้อยละ 12 - 55 และ เป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชาติพันธุ์ อาข่า ล่าหู่ ลีซุ เมี่ยน และจีนฮ่อ มีพื้นที่ร้อยละ 94.5 ของพื้นที่ เคยถูกทำลายจากกิจกรรมของมนุษย์ ปัจจุบันส่วนใหญ่ร้อยละ 48.2 ของพื้นที่ ปรากฏสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรมที่เปิดโล่ง และที่ทำกินของชาวเขา เป็นป่าพื้นสภาพแล้วร้อยละ 28.5 เป็นป่าไผ่ ซึ่งเป็นไม้เบิกนำในการฟื้นสภาพตามธรรมชาติร้อยละ 9.9 เป็นป่าปลูกร้อยละ 7.9

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง มีประมาณ 127,847.5 ไร่ มีชุมชนหมู่บ้าน 27 หมู่บ้าน มีแปลงที่ทำกินทั้งหมด 3,978 แปลง คิดเป็น 23,456.1 ไร่ เกือบทั้งหมดกระจายตัวอยู่ใน

เขตลุ่มน้ำแม่จันและลุ่มน้ำแม่สลองบางส่วนทางตอนเหนือกระจายไปถึงเขาลุ่มน้ำแม่คำ ลักษณะการใช้ประโยชน์ เป็นการทำไร่ในระบบไร่หมุนเวียนเป็นส่วนใหญ่ ถึงร้อยละ 65 ของพื้นที่ทำกินทั้งหมด ลักษณะการปลูกพืชถาวรในพื้นที่ในลักษณะไม้ผลยืนต้น ปรากฏเป็นสัดส่วน รองลงมาคือ ร้อยละ 26.8 พื้นที่ทำนาขั้นบันไดปรากฏอยู่น้อย ครอบคลุมพื้นที่ร้อยละ 6.3 ส่วนที่เหลือเป็นพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์ในรูปแบบอื่น

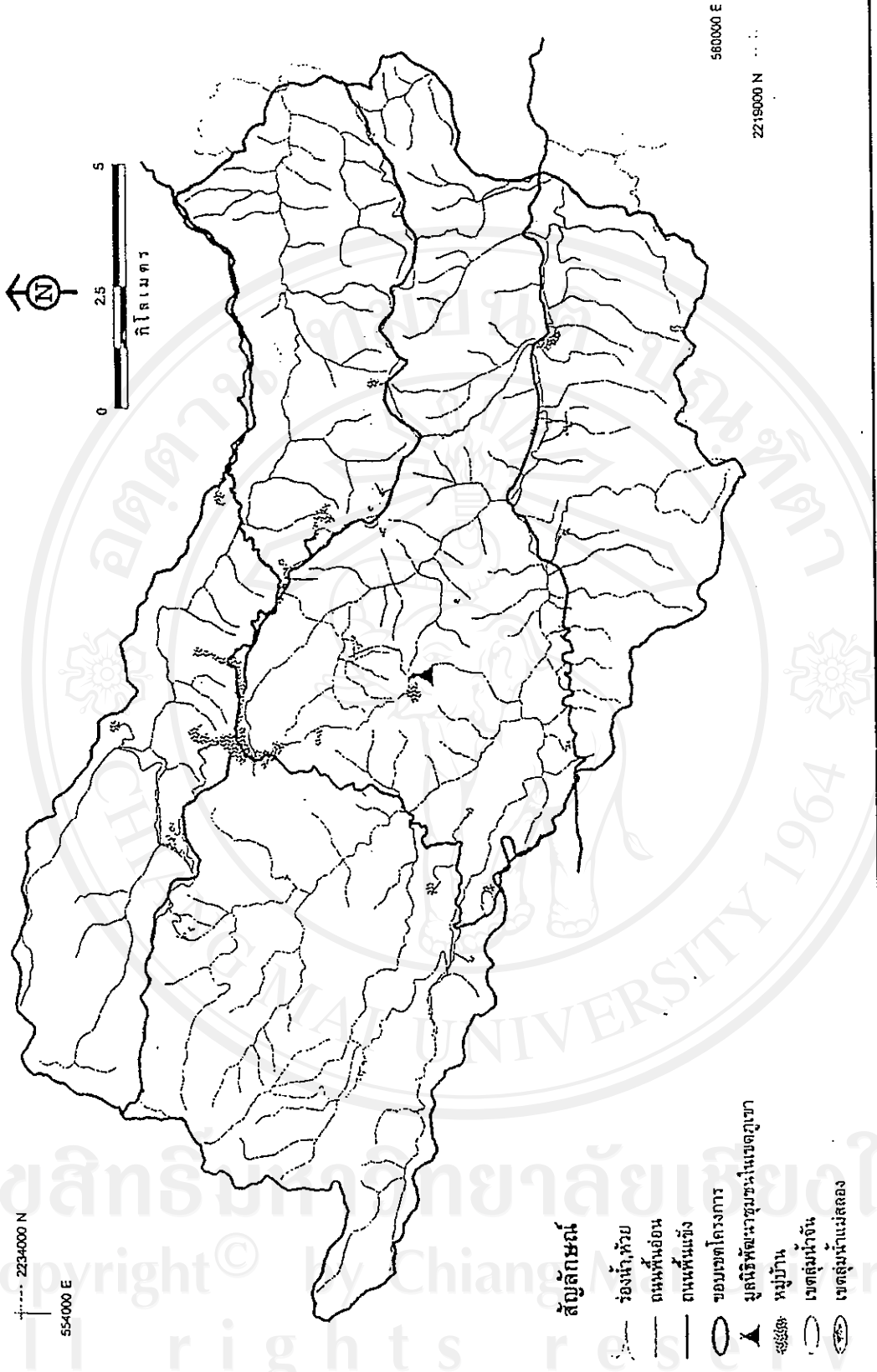
4.1.2 ชุมชนในลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง

ประชากรใน 27 หมู่บ้าน จากข้อมูลปี พ.ศ. 2540 โดยศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาจังหวัดเชียงราย ระบุว่า มี 7,461 คน 1,356 ครัวเรือน จาก 5 ชนเผ่า คือ อาข่า มูเซอ เกรอ ลีซอ และจีนฮ่อ ตั้งบ้านเรือนกระจายตัวอยู่ในเขตต้นน้ำแม่จัน และต้นน้ำแม่สลอง บริเวณสันเขาและเชิงเขา หมู่บ้านที่มีประชากรมากที่สุด คือ บ้านเล่าฟู จำนวน 646 คน น้อยที่สุด คือ บ้านปากคา 2 จำนวน 118 คน สัดส่วนจำนวนประชากร ต่อครัวเรือน ต่ำที่สุด ได้แก่ บ้านอาหละ 3 คน/ครัวเรือน สูงสุดได้แก่ บ้านจะกอนะและบ้านปางสา 7 คน/ครัวเรือน ขณะที่ค่าเฉลี่ยของทั้ง 27 หมู่บ้านคือ 5 คน / ครัวเรือน หมู่บ้านมีอายุหมู่บ้านตั้งแต่ 8 ปี ถึง 45 ปี พื้นที่หมู่บ้านมีขนาดตั้งแต่ขนาดเล็ก คือ บ้านจะบูสี มีพื้นที่หมู่บ้าน 4 ไร่ และหมู่บ้านเฮโก มีพื้นที่หมู่บ้านใหญ่ที่สุด 25 ไร่

4.1.3 ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง

ประมาณปี พ.ศ. 2440 ชาวเขาเผ่าอาข่า ลีซอ และลาหู่ ได้เริ่มอพยพเข้าสู่ประเทศไทยผ่านมาทางประเทศพม่า โดยพื้นที่แรกที่ชาวเขาอพยพมาตั้งบ้านเรือนบริเวณบ้านห้วยผึ้ง (ใกล้กับบ้านหินแตกหรือบ้านเกิดไทยในปัจจุบัน เขตอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ชาวลีซอ และลาหู่ ตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ดอยตุง และบ้านหลวง (บ้านจีนฮ่อแม่สลองปัจจุบัน) เขตอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ในช่วงนี้ ความมั่นคงในชีวิตของชาวเขา ขึ้นอยู่กับแบบแผนการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่ทำกิน เพื่อแสวงหาถิ่นที่อยู่ซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติที่ตอบสนองต่อการดำรงชีพได้อย่างเพียงพอ ทั้งในลักษณะผลิตแบบตัดฟันโค่นเผา และการล่าสัตว์เก็บผักหาอาหารจากป่า พร้อมกับนำเนื้อสัตว์ เขากวาง และหนังสัตว์มาแลกข้าว หรือเกลือกับชาวบ้านในเมืองเชียงรายและเมืองอื่น ๆ

เขตลุ่มน้ำจันทน์และลุ่มน้ำแม่ตลอง

2234000 N
554000 E

0 2.5 5
กิโลเมตร

580000 E
2219000 N

สัญลักษณ์

- ☞ ขอบเขตโครงการ
- ☞ ขอบเขตลุ่มน้ำแม่ตลอง
- ☞ ขอบเขตลุ่มน้ำจันทน์
- ☞ หมู่บ้าน
- ☞ จุดวัดน้ำ
- ☞ สถานีพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา
- ☞ ถนนดินแดง
- ☞ ถนนหินอ่อน
- ☞ ห้วยน้ำ
- ☞ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

ภาพที่ 1 แผนที่เขตลุ่มน้ำแม่จันทน์ - แม่ตลอง

ในกรณีของชาวลานู๋ จากบันทึกการเดินทางของนักสำรวจชาวยุโรป กล่าวว่า ชาวลานู๋ มีการอพยพเคลื่อนย้าย และตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตรัฐฉาน ประเทศพม่า รวมทั้งในเขตหัวเมืองล้านนามาก่อน การสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่แล้ว ชาวลานู๋ตั้งถิ่นฐานที่อยู่เป็นหลักแหล่งถาวรในทางตรงกันข้าม ชาวลานู๋กลับอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ข้ามแนวพรมแดนระหว่างรัฐชาติทั้งสองเสมอ ดังเช่นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2493 – 2503 เมื่อรัฐบาลพม่าส่งกำลังทหารขับไล่ผลักดันกองทัพก๊กมินตั๋ง ให้เคลื่อนย้ายออกจากรัฐฉาน ประเทศพม่า ชาวลานู๋จำนวนหนึ่งได้อพยพมาตั้งหมู่บ้านในเขตอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ หรือแม้แต่ในระหว่างปี พ.ศ.2501 – 2525 เมื่อสถานการณ์การสู้รบระหว่างกองกำลังกู้ชาติชาวไทยใหญ่ กับกองทัพพม่าเป็นไปอย่างรุนแรง ชาวลานู๋ ซึ่งตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในเขตเมืองเชียงตุง เมืองสาด เมืองยอน ได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนในเขตพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยเป็นจำนวนมาก

ในช่วงระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. 2503 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2504 กองบัญชาการกองทัพพม่า ผสมกองทัพประชาชนพรรคคอมมิวนิสต์จีน ยกกำลังโจมตีขับไล่จนต้องตั้งฐานที่มั่น แดกกระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง กำลังพลบางส่วนแตกหนีเข้าไปเมืองสิงห์ เมืองหลวงน้ำทา ประเทศลาว มีบางส่วนแตกหนีเข้าไปในเมืองยอง เชียงตุง เมืองพง รัฐฉาน ประเทศพม่า ต่อมาจึงเคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคเหนือของประเทศไทย ต่อมาในช่วงต้นปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลประเทศไต้หวัน ประเทศไทย และสหรัฐอเมริกา ต่างก็ดำเนินการช่วยเหลืออพยพกำลังพลกองทัพก๊กมินตั๋ง ให้อพยพไปอยู่ประเทศไต้หวัน ในส่วนของกองทัพที่ 3 5 ซึ่งมีนายพลสีเหวินฝาย และนายพลตันซี้เหวิน เป็นผู้บังคับบัญชาการกองทัพไม่ต้องการอพยพไปอยู่ที่อื่น แต่ต้องการตั้งถิ่นฐานอยู่ในอาณาบริเวณนี้ ประกอบกับรัฐบาลไทยไม่สามารถกำหนดนโยบายการเมืองการปกครอง และนโยบายการต่างประเทศได้อย่างเป็นอิสระ กำลังพลของกองทัพก๊กมินตั๋งจึงสามารถตั้งกองบัญชาการ และฐานที่มั่นทางการทหารตามแนวชายแดนไทยพม่า ในดินแดนภาคเหนือของประเทศไทยได้

ในช่วงปี พ.ศ.2504 – 2513 พื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง ตกอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมจัดการโดยอดีตทหารจีนกองทัพที่ 5 กองทัพก๊กมินตั๋ง พื้นที่ดังกล่าวเป็นเสมือน "ค้ำทหาร" การเข้าไปในเขตต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง ของบุคคลภายนอก รวมทั้งเจ้าหน้าที่ทางการของรัฐบาลไทย ต้องได้รับอนุญาต และต้องนัดวันเวลาให้เรียบร้อยก่อน เมื่อเดินทางไปถึงฐานการตรวจการณ์หน้า ต้องถูกตรวจค้น ปลดอาวุธ และกล้องถ่ายรูป ฝากไว้ที่ด่านตรวจการณ์หน้า การเดินทางเข้าไปในพื้นที่ ต้องเดินเท้าหรือขี่ม้าตามผู้นำทาง ห้ามออกนอกเส้นทางที่กำหนด และต้องรายงานจุดพิกัดที่กำลังเดินทางผ่านให้กองบังคับการกองทัพทราบเป็นระยะๆ

รัฐบาลไทยในขณะนั้น อาจกล่าวได้ว่า ไม่สามารถปฏิบัติการ หรือไม่สามารถควบคุมจัดการพื้นที่เขตภูเขาสูง แนวพรมแดนไทย - พม่า ด้านต้นน้ำแม่จัน - แม่สลองได้ การที่รัฐบาลไทย ไม่สามารถควบคุมจัดการพื้นที่ในบริเวณนี้ได้ นั้น ในด้านหนึ่งอาจจะเป็นเงื่อนไขเกี่ยวกับลักษณะภูมิศาสตร์กายภาพ ซึ่งเป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อน การคมนาคมติดต่อเป็นไปอย่างยากลำบาก ในด้านหนึ่ง อาจจะเนื่องมาจากข้อจำกัดเกี่ยวกับกำลังเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งมีจำนวนจำกัด และไม่มีเวลาพอสำหรับเดินเท้าขึ้นภูเขาสูง เพื่อปฏิบัติงานตามภาระหน้าที่ขณะเดียวกันการปฏิบัติงานของ เจ้าหน้าที่ก็ยังคงติดขัดกับข้อจำกัดเกี่ยวกับกฎหมายระหว่างประเทศ ทำให้ไม่สามารถกำหนดนโยบายในการจัดการพื้นที่บริเวณนี้ได้ อย่างอิสระได้ ดังนั้นพื้นที่บริเวณแนวชายแดนไทย - พม่า ด้านต้นน้ำ แม่จัน - แม่สลอง จึงกลายเป็นพื้นที่ตั้งกองบัญชาการ และฐานที่มั่นทางการทหารของกองกำลังติดอาวุธชนกลุ่มน้อย หรือในหุบเขา เขตต้นน้ำลำธารบางพื้นที่ ก็เป็นแหล่งที่ตั้งโรงงานผลิตยาเสพติด ซึ่งยากอย่างยิ่งที่รัฐบาลส่วนกลาง จะสามารถใช้กำลังอำนาจเข้าปราบปราม หรือทำลายให้หมดไปได้

ในระหว่างปี พ.ศ.2513 - 2517 รัฐบาลไทยต้องเผชิญหน้ากับปัญหาความมั่นคงภายใน โดยเฉพาะการจัดตั้งเขตปกครองตนเองของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ทั้งในเขตพื้นที่ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ สำหรับพื้นที่หลายอำเภอในจังหวัดน่าน และจังหวัดเชียงราย ก็ถูกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยจัดตั้งเป็นเขตปกครองตนเอง ทางรัฐบาลจึงมอบหมายให้กองบัญชาการทหารสูงสุด ประสานงาน กับกองทัพก๊กมินตั๋ง เคลื่อนย้ายกำลังพล ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการรบบนภูเขา ให้ไปช่วยสู้รบแย่งชิงอำนาจควบคุมพื้นที่ ทั้งในเขตอำเภอเชียงแสน อำเภอเชียงของ และอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย บริเวณดอยหลวง ดอยยาว และดอยผาหม่น เพื่อช่วงชิงอำนาจเหนือพื้นที่ และจัดตั้งฐานที่มั่นฝ่ายรัฐบาล (กฤษฎา เจริญวงศ์ ; 2533)

ในปี พ.ศ. 2513 นายพลต่วนซีเหวิน และ นายพลลีเหวินฝาย ได้ยื่นเสนอเรื่องขออนุญาตให้อดีตทหารจีนคณะชาติ สามารถตั้งถิ่นฐานที่อยู่ และใช้พื้นที่เพื่อทำกินอย่างถาวรในประเทศไทย ในฐานะผู้อพยพลี้ภัยทางการเมือง รัฐบาลไทยโดยกองบัญชาการทหารสูงสุด ได้ทำหนังสือขอใช้พื้นที่ต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง จำนวน 15,000 ไร่ สำหรับดำเนินการพัฒนาและควบคุมผู้อพยพอดีตทหารจีนคณะชาติ ซึ่งมีนัยสำคัญว่า รัฐบาลไทยยอมรับและอนุญาตอย่างเป็นทางการ ให้อดีตทหารจีนคณะชาติ สามารถตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทยได้ และภายใต้นโยบายเพื่อความมั่นคงของชาติ คณะรัฐมนตรีมีมติ ลงวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ.2515 กำหนดให้อาณาบริเวณพื้นที่ป่าต้นน้ำ แม่จัน-แม่สลอง จำนวน 15,000 ไร่ เป็นพื้นที่จัดตั้งหมู่บ้าน เพื่อควบคุมผู้อพยพ

อดีตทหารจีนคณะชาติ ซึ่งดำเนินการโดยกองอำนวยการควบคุมและพัฒนาอาชีพผู้อพยพ (บก.04) กองบัญชาการทหารสูงสุด

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2516 – 2517 เมื่อนายทหารกองทัพก๊กมินตั๋งบางส่วน กลับจากการสู้รบกับกองทัพประชาชนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย โดยใช้อำนาจมติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับพื้นที่สงวนทางการทหาร เพื่อจัดตั้งหมู่บ้านควบคุมผู้อพยพอดีตทหารจีน คณะชาติ ก็อ้างความชอบธรรมจากการสู้รบช่วยเหลือประเทศไทย และการได้รับอนุญาตจากรัฐบาล ในการแสดงสิทธิครอบครองและแสดงความเป็นเจ้าของ ต่อพื้นที่อย่างถูกต้องตามหลักกฎหมาย เข้ามาจับจองบุกเบิกพื้นที่ทำกินในเขตพื้นที่ป่าสงวนทางการทหารจำนวน 15,000 ไร่ นั้น

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2513 เป็นต้นมา กองทัพก๊กมินตั๋ง ถูกกองบัญชาการทหารสูงสุด ลดทอนอำนาจทางการทหารด้วยการปลดอาวุธ โดยกองทัพก๊กมินตั๋ง มอบอาวุธสงครามที่มีอยู่ให้กับรัฐบาล และรับอาวุธปืนลูกซองแบบปราบจลาจล (ลูกซองน้ำหนัก) จากรัฐบาลไปแทน ส่วนกองกำลังแบบทหารก็ปรับเปลี่ยนมาเป็น ชุดรักษาความสงบเรียบร้อยประจำหมู่บ้าน (ชรบ.) โดยให้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของกองอำนวยการควบคุมและพัฒนาอาชีพผู้อพยพ (บก.04) กองบัญชาการทหารสูงสุด ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ.2527 อำนาจการบริหารควบคุมดูแลพื้นที่ดอยแม่สลอง (บ้านสันติคีรี) ก็ถูกโอนจากกองบัญชาการทหารสูงสุด ไปอยู่ภายใต้การบริหารจัดการโดยกรมการปกครอง และกรมตำรวจ กระทรวงมหาดไทย ส่วนในแง่ความมั่นคงของชาติ และการรักษาความสงบเรียบร้อยตามแนวชายแดนก็ถูกโอนไปอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบ โดยชุดปฏิบัติการเฉพาะกิจ 327 กองทัพภาคที่ 3 ขณะเดียวกันในช่วงปี พ.ศ.2524 – 2528 กรมทางหลวงก็ปรับปรุงเส้นทางสายดอย แม่สลอง บ้านป่าซาง ระยะทาง 33 กิโลเมตร ให้เป็นถนนมาตรฐาน ลาดยางแอสฟัลต์ตลอดสาย พร้อมกับสนับสนุนส่งเสริมให้ดอยแม่สลอง กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงราย

ในพื้นที่ควบคุมและจัดตั้งถิ่นฐานอดีตทหารจีนคณะชาติ จำนวน 15,000 ไร่ เป็นที่ชัดเจนว่า ชาวเขาไม่สามารถใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกได้ หรือถ้าจะใช้ต้องได้รับอนุญาตจากชาวจีนฮ่ออดีตทหารจีนคณะชาติก่อน ในช่วงนี้พื้นที่ป่าต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง ในแต่ละที่แต่ละแห่ง ถ้าไม่ถูกรอครอบหรือแสดงความเป็นเจ้าของโดยชาวจีนฮ่อ ก็เป็นพื้นที่ภายใต้การครอบครองหรือแสดงความเป็นเจ้าของโดยชาวจีนฮ่อก็เป็นพื้นที่ภายใต้การครอบครองและแสดงความเป็นเจ้าของ โดยชาวลีซู่ อาซา รวมทั้งชาวล่าหู่ด้วยตัวเอง ซึ่งประสบกับความเดือดร้อน จากสถานการณ์ผู้รบในเขตรัฐฉาน ระหว่างกองกำลังติดอาวุธ กองทัพภูเขาดินขาวใหญ่ กับรัฐบาลพม่าอย่างรุนแรง

แรง เนื่องจากเขตพื้นที่ต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง เป็นเสมือนพื้นที่ด้านหน้าชาวลาหู่ ลีซู และอาข่า จึงอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในอาณาบริเวณต้นน้ำแห่งนี้หนาแน่นขึ้นกว่าเดิม

ในช่วงนี้ระบบการใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกของชาวเขา นอกจากถูกจำกัดขอบเขตการใช้พื้นที่ป่า หรือไม่สามารถบุกเบิกพื้นที่ป่าในเขตหวงห้ามโดยอดีตทหารจีนคนชาติแล้ว พื้นที่ป่าซึ่งเคยเป็นพื้นที่เพาะปลูก ยังต้องแบ่งปันให้กับกลุ่มเพื่อนบ้านญาติพี่น้อง ซึ่งอพยพจากชุมชนหมู่บ้านชายแดน เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียงด้วย และเนื่องจากความเข้าใจของชาวเขากับชาวจีนฮ่อ ต่อแนวเขตพื้นที่ 15,000 ไร่ ไม่มีความชัดเจน ในด้านหนึ่งชาวจีนฮ่อก็อ้างว่า ชาวเขาตั้งถิ่นฐานที่อยู่ และทำกินในพื้นที่ ซึ่งชาวจีนฮ่อได้รับอนุญาตจากรัฐบาลไทย ซึ่งการอ้างสิทธิครอบครองและแสดงความเป็นเจ้าของต่อพื้นที่นั้น มักพบว่ามี การทับซ้อน และต้องต่อสู้ชิงกันเสมอ ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวจีนฮ่อกับชาวเขา จะต้องไปขอให้ชาวจีนฮ่อ หัวหน้าหมู่บ้านรวมใจ ชื่อว่า เล่าจี ซึ่งชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า คะแซโล แปลว่า หัวหน้าใหญ่ เป็นผู้เจรจาประนีประนอม หรือปรับไหม แล้วแต่กรณี ถ้ากรณียังไม่เป็นที่พอใจ เล่าจีจะนำคู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่ายนั้นไปให้หัวหน้าหมู่บ้านสันติคีรี บ้านแม่สลอง สอบสวนและตัดสินอีกครั้ง แต่ทั้งนี้การตัดสินปัญหาความขัดแย้งนั้น ไม่ใช่การตัดสินช่วยเหลือโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ในทางตรงข้าม ฝ่ายที่ถูกปรับไหมต้องเสียเงินให้กับผู้ตัดสิน หรือผู้ที่ทำหน้าที่ประนีประนอม นั้น เป็นจำนวนค่อนข้างมากเสมอ และผลการตัดสินที่ผ่านมาพบว่า ชาวเขามักเป็นฝ่ายเสียเปรียบเสมอ แต่ชาวเขาก็มักจะเป็นฝ่ายยอมรับคำตัดสินนั้นเสมอ

ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดในการบุกเบิกพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก การแย่งชิงพื้นที่บริเวณต้นน้ำ แม่จัน - แม่สลอง เริ่มทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ในด้านหนึ่ง ชาวเขาจึงต้องปรับเปลี่ยนแบบแผนการใช้พื้นที่ตามเงื่อนไขที่กำหนด คือต้องเพาะปลูกพืชซ้ำพื้นที่เดิม หรือใช้พื้นที่แต่ละแปลง ในระยะเวลายาวนานมากกว่าเดิม ในขณะที่เดียวกัน การเคลื่อนย้ายหรือหมุนเวียนที่ทำกินก็ประสบกับข้อจำกัด เนื่องจากพื้นที่ป่าในเขตต้นน้ำแม่จัน - แม่สลองในแต่ละแห่ง แต่ละที่ต่างมีบุคคลแสดงถึงความเป็นเจ้าของและครอบครองไว้แทบทั้งหมดแล้ว

ในบริบทและเงื่อนไขดังกล่าว ชาวเขาจึงพยายามอ้างสิทธิครอบครองและแสดงความเป็นเจ้าของแต่พื้นที่ในทุกวิถีทาง โดยเฉพาะการอ้างว่า พื้นที่แห่งนั้นเป็นพื้นที่ของตนเอง หรือบรรพบุรุษเคยบุกเบิกเป็นพื้นที่ทำกินมาแล้ว ด้วยการอ้างเช่นนี้เพื่อถือเอาว่า พื้นที่นั้นเป็นทรัพย์สินของครอบครัว บุคคลอื่นหรือครอบครัวอื่นไม่สามารถบุกเบิกแผ้วถางได้ ประกอบกับชาวเขาโดยเฉพาะชาวลีซู ลาหู่ และ อาข่า ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้มานาน แต่ละครอบครัวจึงรู้ว่าพื้นที่ป่าตรงไหน ไหนเป็นพื้นที่ของใคร หรือใครเป็นผู้บุกเบิกแผ้วถางพื้นที่ป่านั้นเป็นคนแรก ถ้าบุคคล

พื้นที่นอกครอบครัว หรือเครือญาติ ไปบุกเบิกแผ้วถางพื้นที่ของบุคคลหรือครอบครัวอื่น โดยปกติจะเป็นหน้าที่ของหัวหน้าหมู่บ้าน และกลุ่มผู้อาวุโสของหมู่บ้าน จะเรียกคู่กรณีทั้งสองฝ่าย มาพูดคุย ประนีประนอมตกลงกัน

การปรับรูปแบบการใช้ที่ดิน ที่ป่าดังกล่าว นอกจากเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและความสัมพันธ์ทางการผลิต จะเรียกคู่กรณีทั้งสองฝ่าย มาพูดคุยประนีประนอมตกลงกัน การปรับรูปแบบการใช้ที่ดิน ที่ป่าดังกล่าว นอกจากเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและความสัมพันธ์ทางการผลิต แบบแผนการใช้ทรัพยากรป่าไม้ ที่ดินแล้ว ยังมีผลอย่างสำคัญต่อระบบความคิดการตั้งถิ่นฐาน ที่อยู่ และระบบการจัดการทรัพยากร ที่ดินของชาวเขาในช่วงต่อมา การปรับเปลี่ยนวิถีกินในการใช้ที่ดินในรูปแบบเช่นนี้ มีผลทำให้ผู้ใช้ที่ดินแสดงความเป็นเจ้าของ และครอบครองพื้นที่ ดินดังกล่าวอย่างถาวร ลักษณะที่เกิดขึ้นเช่นนี้อาจจะกล่าวได้ว่า ชาวเขาเกิดการปรับเปลี่ยนระบบความคิดต่อแบบแผนการทำกินครั้งสำคัญ เพราะหลังจากปี พ.ศ.2513 เป็นต้นมา พื้นที่ป่าซึ่งเคยถูกบุกเบิกเป็นพื้นที่ไร่ของแต่ละครอบครัว ก็จะมีผู้ครอบครองและแสดงความเป็นเจ้าของแทบทุกพื้นที่

ชาวเขาซึ่งทำมาหากิน และตั้งถิ่นฐานที่อยู่ เคลื่อนย้ายไปมาในอาณาบริเวณภูเขาสูงตามแนวชายแดนไทย - พม่า ด้านต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง มาเป็นเวลานาน มากกว่า 3 - 4 ชั่วอายุคน ทำมาหากินบนพื้นฐานของกฎจารีตประเพณี ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยการบุกเบิกพื้นที่ป่า เพื่อทำไร่ข้าว ข้าวโพด และพริก นอกจากนี้ยังดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์ เก็บหาของป่า เพื่อบริโภคในครัวเรือน และนำผลผลิต สัตว์ป่า และของป่าไปขายให้กับพ่อค้าชาวไทย พื้นราบเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราอีกด้วย จากแบบแผนการทำมาหากินดังกล่าว การใช้พื้นที่ป่าเพื่อทำมาหากินของชาวเขา ในด้านหนึ่งจำเป็นต้องบุกเบิกพื้นที่ป่าใหม่ และเคลื่อนย้ายพื้นที่เพาะปลูกแทบทุกปี ในขณะเดียวกัน พื้นที่ป่า สำหรับทำมาหากิน ก็เป็นบริเวณที่กว้างขวาง โดยเฉพาะพื้นที่เพื่อล่าสัตว์เก็บหาอาหาร ซึ่งบางครั้งชาวลานู ก็ไปล่าสัตว์เก็บหาอาหารป่า จนถึงหัวเมืองยอน เมืองตุม และบางครั้งก็เลยไป จนเกือบถึงเมืองสาด รัฐฉาน ประเทศพม่า แต่ในช่วงเวลา 30 ปี ที่ผ่านมา ชาวลานูต้องดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางสถานการณ์ การต่อสู้ช่วงชิงอำนาจเหนือพื้นที่ ระหว่างกลุ่มพลังอำนาจหลายกลุ่ม ในบางช่วงเวลาอยู่ภายใต้อำนาจคุ้มครองควบคุมโดยกองทัพก๊กมินตั๋ง ในบางช่วงเวลา กองกำลังติดอาวุธชาวลานูก็เข้ามามีอำนาจ บางครั้งก็เป็นกลุ่มของขุนสา หรือแม้กระทั่งกองกำลังติดอาวุธของชาวลานูเองก็เข้ามาหลบพักอาศัยอยู่ชั่วคราวในหมู่บ้าน ซึ่งแต่ละกลุ่ม นอกจากต้องการแสดงอำนาจควบคุมจัดการพื้นที่ ตามลักษณะทางกายภาพแล้ว ยังพยายามแสดงอำนาจกำหนดควบคุมจัดการวิถีชีวิตของชาวลานูด้วย

4.1.4 บริบทชุมชนบ้านจะบูนี่

1. ความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชาวล่าหู่

ล่าหู่ (Lahu) มีความหมายว่า ปิ้งเนื้อเสื่อ แสดงให้เห็นว่าเป็นคนปราดเปรี้ยว เขี้ยวหมา และเป็นชนเผ่าที่ล่าสัตว์ ต้นกำเนิดของชาวล่าหู่ อยู่บริเวณที่ราบสูงทิเบต มีความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์กับชนเผ่าโลโล ในตอนใต้ของจีนร่วมกับ เผ่าลีซอ และอีเก้อ จากที่ราบสูงทิเบต ชาวล่าหู่ได้อพยพลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีนในระยีก่อนคริสต์ศักราช หรือประมาณ 2,000 - 3,000 กว่าปี ได้มีหลักฐานปรากฏชัดถึงช่วงเวลาที่ชาวล่าหู่ได้อพยพ ศตวรรษที่ล่วงมา พวกล่าหู่บางกลุ่มที่ไม่ได้อพยพลงมาครั้งนั้นก็ยังคงตั้งมั่นอยู่ในยูนนาน แต่ต้องประสบปัญหาการต่อสู้อยู่หลายปี และอีกบางกลุ่มที่อาศัยอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า ซึ่งก็ต้องเผชิญกับปัญหาทางการเมืองของเมืองจีน และพม่า จึงเป็นเหตุให้พวกนี้ต้องอพยพถาวรเข้ามาสู่ทางตอนเหนือของประเทศไทย ล่าหู่จำนวนมากอพยพเข้ามาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 การเข้ามาตั้งรกรากในประเทศไทย ประมาณว่า เริ่มขึ้นรวม พ.ศ. 2418 (ศุภชัย สติรศิลป์ : 2527) ปัจจุบันพบว่า มี ชาวเขาเผ่าล่าหู่ ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีน ทางตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า ตะวันตกเฉียงเหนือของลาว และทางตอนเหนือของไทย

ในประเทศไทยนั้น ล่าหู่จะตั้งถิ่นฐาน บ้านเรือนอยู่ตามสันเขา และไหล่เขาที่มีความสูง ตั้งแต่ 1,000 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ในแถบจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย สำหรับชาวล่าหู่แดง (Lahu Ngi) ถือเป็นล่าหู่กลุ่มใหญ่ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย มีอยู่ประมาณร้อยละ 46 ของประชากรทั้งหมดในประเทศไทย คำเรียก "ล่าหู่แดง" มีความหมาย 2 นัย คือ นัยแรกหมายถึง แถบสีแดงบนเสื้อผ้าของผู้หญิง และนัยที่ 2 อาจหมายถึง พรานป่า ปัจจุบันล่าหู่แดง อาศัยอยู่มากในเขตอำเภอแม่สาย ฝาง เชียงดาว พัว้ว แม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเมือง แม่สรวย แม่จัน เวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย และอำเภอปาย ปางมะผ้า อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (อิฐศักดิ์ ศรีสุโข . 2530)

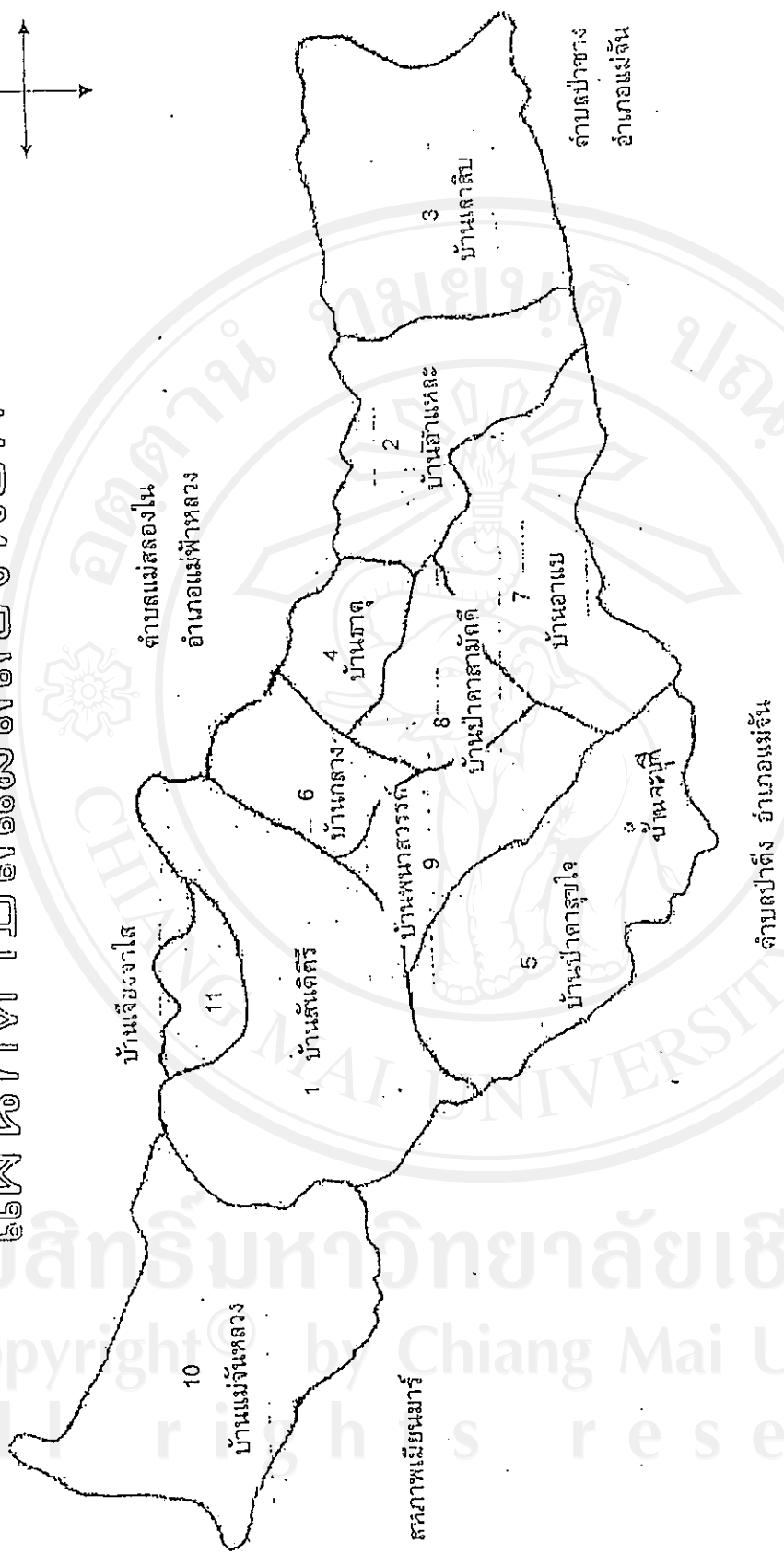
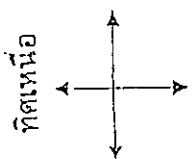
ชาวล่าหู่ นิยมตั้งบ้านเรือน ตามสันดอย และที่ลาดเชิงดอย โดยมักเลือกที่อยู่ใกล้กับยอดเขา และมักเลี้ยงการตั้งหมู่บ้านใกล้น้ำ หรือแหล่งน้ำบริเวณ เพราะเกรงว่าสัตว์เลื้อย จะไปทำให้แหล่งน้ำของหมู่บ้านสกปรก ชาวล่าหู่จัดเป็นจัดเป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ซึ่งทำการปลูกฝิ่นด้วยอีกกลุ่มหนึ่ง ระบบการเพาะปลูกของชาวล่าหู่ จึงมีลักษณะของการทำการเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผา โดยทำการผลิตในผืนดินนั้น ๆ จนดินหมดความอุดมสมบูรณ์ แล้วค่อยอพยพออกไป ชาวล่าหู่ทำการปลูกข้าวไร่ข้าวโพด และปลูกแตงโม พักทอง ข้าวฟ่าง มัน มะเขือเทศ กัลฉวยแตงกวา เป็นพืชเสริมรายได้ ส่วนพืชเงินสดในอดีต คือ ฝิ่น พริกไทย และเนื้อสัตว์ที่ล่านำมาตากแห้ง ฝิ่นและการล่าสัตว์ เป็นเศรษฐกิจที่จะทำรายได้ให้กับชาวล่าหู่อย่างมาก นอกจากนี้จะเลี้ยง

หมูไก่อ เพื่อบริโภคในบ้าน เลี้ยงมาและล่อ เพื่อให้เป็นพาหนะบรรทุกของมากกว่าใช้วัวควม ชาว
ล่านุ่ชอบล่าสัตว์ จึงนิยมตั้งรกรากในบริเวณที่มีสัตว์มากพอสมควร ในอดีต ชาวล่านุ่มักทำการล่า
วัวแดง กวาง กวางผา อีเก้ง หมู เป็นอาหาร นอกจากนั้น มีหมูป่า เม่น กระรอก ตุ่น ลิ่น ไก่ป่า นก
เล็ก (สถาบันวิจัยชาวเขา : 2538)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนที่ตำบลแม่สลองนอก

ภาพที่ 4 แผนที่ตำบลแม่สลองนอก

ในการคัดเลือกพื้นที่ปลูกข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลัก ชาวลานูจะเลือกจากการตรวจดูพรรณไม้ยืนต้น เถาวัลย์ และหญ้าโดยจะเลือกพื้นที่ที่มีพืชจำพวกกอ ไม้ไผ่ เถาวัลย์บางชนิด หญ้าคา และต้นปาล์ม ขึ้นอยู่ทุกชุม แสดงว่า ที่ดินบริเวณนี้เหมาะสมกับการทำไร่ข้าวและฝืนเพื่อคัดเลือกพื้นที่ได้แล้ว ชาวลานูจะขุดต้นปาล์มออกมาเผาเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกต่อไป

ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ชาวลานูบ้านจะบุลี กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มชาวลานูที่เร่ร่อนเคลื่อนย้าย ถิ่นฐานที่อยู่ และทำมาหากินในอาณาบริเวณนี้มานานประมาณ 3 - 4 ชั่วอายุคน โดยในอดีต ชาวลานู กลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานที่อยู่และทำมาหากินในเขตต้นน้ำแม่คำ ต่อมาเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อกองทัพประเทศญี่ปุ่นเคลื่อนกำลังพลผ่านอำเภอแม่จัน และมุ่งหน้าเข้าสู่เขตต้นน้ำแม่คำ เพื่อไปเมืองตุม เมืองเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่า หัวหน้าหมู่บ้านลานูจึงอพยพครอบครัว ออกจากเขตต้นน้ำแม่คำ เพื่อหลบหนี เส้นทางเดินทัพของกองทัพญี่ปุ่น โดยอพยพข้ามสันเขา ผาอยู่หมู่บ้าน ฮาโกโม ในเขตต้นน้ำแม่สลอง และหลังจากนั้นประมาณ ปี พ.ศ. 2504-2505 จึงอพยพบ้านเรือนมาอยู่บนฝั่งน้ำแม่จันที่หมู่บ้านจะบุลี และดำเนินชีวิตพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยการล่าสัตว์เก็บหาอาหารจากป่าแล้ว ชาวลานูขุมยังบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่พริก ไร่ข้าว และไร่ข้าวโพดด้วย ในส่วนของการทำไร่พริก นอกจากเป็นการเพาะปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนแล้ว ยังเป็นการเพาะปลูก เพื่อนำผลผลิตบางส่วนไปขายกับพ่อค้าชาวไทยพื้นราบ จากแบบแผนการทำมาหากินดังกล่าว การใช้พื้นที่ป่าเพื่อทำมาหากินของชาวลานู ในด้านหนึ่งจำเป็นต้องบุกเบิกพื้นที่ป่าใหม่ และเคลื่อนย้ายพื้นที่เพาะปลูกแทบทุกปี ในขณะเดียวกัน พื้นที่ป่าสำหรับการทำมาหากินก็เป็นบริเวณที่กว้างขวาง โดยเฉพาะการใช้พื้นที่ป่าเพื่อล่าสัตว์เก็บหาอาหาร ซึ่งบางครั้งเลยไปจนถึงเขตพื้นที่ป่าหัวเมื่อยอน และเขตเมืองตุม บางครั้งก็เลยไปจนถึงเมืองสาต รัฐฉาน ประเทศพม่า

ต่อมา นายจะบุลี ซึ่งเป็นผู้นำหมู่บ้าน ได้เดินทางไปประเทศพม่า และเสียชีวิตที่พม่า ในขณะเดียวกัน ที่หมู่บ้านจะบุลี มีโจรบุกเข้าปล้นบ้านนายจะบุลี และฆ่าภรรยาของนายจะบุลีตาย เหตุการณ์ทำให้ชาวบ้านเสียชีวิต และหวาดกลัวเป็นอย่างมาก ชาวบ้านจึงตัดสินใจอพยพออกจากหมู่บ้าน ไปอยู่ที่ใหม่ ซึ่งห่างจากหมู่บ้านเดิมไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 2 กิโลเมตร สาเหตุที่ไม่อพยพไปไกลเนื่องจากเสียชีวิตที่ทำกิน แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งประมาณกว่า 10 หลังคาเรือน อพยพไปอยู่ที่อื่นเลย ชาวจะบุลีอาศัยอยู่ที่แห่งใหม่นี้ได้ประมาณ 20 ปี ก็เกิดปัญหาขึ้นอีก เนื่องจากสถานที่ตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่นี้ อยู่ใกล้กับที่ทำกินของ

หมู่บ้านพนาสวรรค์ สัตว์เลี้ยง คือ หมู ของชาวจะบู่สี ซึ่งเลี้ยงแบบปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติ ได้เข้าไปบุกรุกกัดกินพืชผลของชาวบ้านพนาสวรรค์มาโดยตลอด จนวันหนึ่ง ชาวบ้านพนาสวรรค์ อดทนต่อไปไม่ได้ จึงใช้ปืนยิงหมูของชาวจะบู่สีตาย และนำเอาหมูไปกิน ด้วยเหตุการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นทำให้ชาวจะบู่สี ตัดสินใจอพยพกลับมาอยู่ที่เดิมจนถึงปัจจุบัน สำหรับการกลับอยู่ที่ เดิมนี้ จนถึงปัจจุบันนี้ นับเป็นระยะเวลาได้ 10 ปี

2. ที่ตั้งอาณาเขต/การคมนาคม

หมู่บ้านจะบู่สี ตั้งอยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลแม่สลอง นอก หมู่ที่ 5 ตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย

สภาพที่ตั้งของหมู่บ้านจะตั้งอยู่บริเวณต้นน้ำแม่จันน้อย จุดที่ตั้งหมู่บ้านบน แผนที่บริเวณจุดพิกัด NC 679261 ระวังแผนที่ 4649 – III

อาณาเขต

บ้านจะบู่สีตั้งอยู่ในหุบเขานบดอยคอปานะ พื้นที่หมู่บ้านประมาณ 4 - 6 ไร่ ทุกทิศของหมู่บ้านจะบู่สี ล้อมรอบด้วยภูเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเล 1,000 เมตร มีอาณาเขต ติดต่อดังนี้

ทิศตะวันออก	ติดหมู่บ้านอาแบ อำเภอแม่ฟ้าหลวง
ทิศตะวันตก	ติดหมู่บ้านรวมใจ อำเภอแม่จัน
ทิศเหนือ	ติดหมู่บ้านป่าคาสุขใจ และหมู่บ้านพนาสวรรค์ อำเภอแม่ฟ้าหลวง
ทิศใต้	ติดหมู่บ้านโป่งชม และหมู่บ้านโป่งป่าแหม อำเภอแม่จัน

การคมนาคม และการติดต่อกับชุมชนภายนอก

การติดต่อกับชุมชนภายนอก ส่วนใหญ่อยู่ในรูป การซื้อขายสินค้า การรับจ้าง การรักษายาบาล การศึกษา การประชุมและการศึกษาดูงานในรูปเครือข่ายองค์การบริหารส่วน อนุรักษ์ลุ่มน้ำ แม่จัน - แม่สลอง ซึ่งมีทั้งคนในชุมชนออกไปติดต่อด้วยตนเอง และจากคนภายนอก เข้ามาติดต่อ สำหรับคนภายนอกนั้น มีทั้งพ่อค้าที่เข้ามาติดต่อซื้อขายผลผลิต เจ้าหน้าที่จากหน่วย งานรัฐและ เอกชน ที่เข้ามาทำการพัฒนาในหมู่บ้านปัจจุบัน ชาวลาหู่บ้านจะบู่สี นับว่ามีการติด ต่อกับภายนอกชุมชนมากขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากการเดินทางไปมาหาสู่ระหว่างเมืองกับชุมชน มี ความสะดวกมากขึ้น โดยการเดินทางมายังหมู่บ้านจะบู่สี สามารถเดินทางมาได้ 2 ทางคือ

1. จากตัวอำเภอแม่จัน มีทางหลวงจังหวัดไปถึงหมู่บ้านจีนฮ่อแม่สลอง ระยะทาง 30 กิโลเมตร ลักษณะเส้นทางในช่วงนี้เป็นถนนลาดยางที่สามารถใช้ได้ตลอดปี จากหมู่บ้านแม่สลองไปทางใต้มีทางรถยนต์ลาลองเป็นดินลูกรัง ถึงบ้านป่าคาสุขใจ ระยะทาง 3 กิโลเมตร ต่อไปยังหมู่บ้าน จะบูนี อีก 1 กิโลเมตร เส้นทางนี้หน้าฝนทางจะลื่น และในช่วงทางลงหมู่บ้านจะมีดินถล่ม และมีต้นไม้หักโค่นมาขวางทางเป็นระยะ ๆ จึงไม่สะดวกในการเดินทางเส้นทางนี้ในฤดูฝน

2. จากบ้านจะบูนี ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน มีทางเดินเท้าผ่านป่าชุมชน ผ่านที่ทำกินของหมู่บ้านไปประมาณ 5 กิโลเมตร จะเชื่อมต่อกับทางหลวง แม่จัน - ห้วยมะหินฝน ที่หมู่บ้านโป่งขม โป่งป่าเขม เล่าพู จะห้วย และปางสา ซึ่งสามารถนั่งรถประจำทางไปตัวอำเภอแม่จันได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งเส้นทางนี้ชาวจะบูนีนิยมใช้มาก เพราะเป็นทางลัดไปสู่อำเภอแม่จัน และเสียค่ารถโดยสารน้อยกว่า

พาหนะที่ใช้

ชาวจะบูนีสวนใหญ่ ไม่มีพาหนะใช้ในการเดินทาง และบรรทุกผลผลิตทางการเกษตร ต้องเดินเท้า และโดยสารรถประจำทางเป็นหลัก ทั้งหมู่บ้านจะมีรถจักรยานยนต์เพียง 2 คัน ซึ่งเป็นของผู้เฒ่า หมู่บ้าน ซึ่งต้องเดินทางไปประชุม และร่วมกิจกรรมกับทางมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขาค่อนข้างบ่อย ในหมู่บ้านไม่มีม้าหรือลาไว้บรรทุกของ เนื่องจากมีราคาแพงถึงตัวละ 4,000 - 5,000 บาท และต้องซื้อพร้อมกันหลายตัว เพราะถ้าซื้อตัวเดียวมักจะหนีไป

3. ลักษณะทางกายภาพ

จากสภาพที่ตั้งของหมู่บ้านที่ล้อมรอบด้วยภูเขา บนต้นน้ำแม่จันน้อย จึงทำให้สภาพอากาศในหมู่บ้านหนาวเย็นเกือบตลอดปี โดยเฉพาะในช่วงฤดูหนาว อากาศจะหนาวจัด อุณหภูมิประมาณ 9 - 11 องศาเซลเซียส จะเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม ถึงกลางเดือนมีนาคม ส่วนฤดูอื่นนั้น ฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม ถึงเดือนเมษายน มีสภาพอากาศไม่ร้อนจัด และมีหนาวเป็นบางช่วง ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกันยายน สภาพอากาศมีฝนตกหนักตลอดฤดูกาล และมีอากาศหนาวจัดในบางช่วง สำหรับสภาพอากาศบริเวณพื้นที่รอบหมู่บ้านนั้น มีสภาพไม่แตกต่างจากสภาพอากาศในหมู่บ้านเท่าใดนัก แต่ในช่วงฤดูไฟป่าคือ รวมเดือนมกราคม - เมษายน นั้น สภาพอากาศโดยรอบจะมีลักษณะร้อนแห้ง และมีลมแรงในช่วงกลางวัน ซึ่งมีผลต่อการลุกลามของไฟป่า

สภาพการใช้ประโยชน์ที่ดิน

พื้นที่ทำกินของหมู่บ้านจะบูนีกินอาณาเขตประมาณ 5 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ในการเพาะปลูกรวมทั้งสิ้น 526.84 ไร่ ในจำนวน 40 แปลง เฉลี่ยพื้นที่ 1 แปลง มีขนาด 13.17 ไร่

โดยที่ดินแปลงขนาดใหญ่ที่สุดเท่ากับ 42.25 ไร่ และแปลงที่มีขนาดเล็กสุดเท่ากับ 2.25 ไร่ จากครัวเรือน ทั้งสิ้น 26 ครัวเรือน พื้นที่ทำกินมีความลาดชันตั้งแต่ 20 เปอร์เซ็นต์ จนถึง 70 เปอร์เซ็นต์ ตั้งอยู่ในระดับความสูง 70 เมตร ไปจนถึง 1,200 เมตร จากระดับน้ำทะเล โดยมีพื้นที่ทำกิน ติดต่อกับพื้นที่ของหมู่บ้านข้างเคียงคือ

ทิศเหนือ	ห่างจากหมู่บ้านเพียง 100 เมตร ติดต่อกับเขตพื้นที่ทำกินของจีนฮ้อ เหม่าเช่าหลิน และพื้นที่บางส่วนของบ้านป่าคาสุขใจ
ทิศใต้	ห่างจากหมู่บ้าน 2 กิโลเมตร จดดอยคอปาน
ทิศตะวันออก	ห่างจากหมู่บ้าน 1 กิโลเมตร จนจดน้ำแม่จันน้อย
ทิศตะวันตก	ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 100 เมตร ติดต่อกับพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านป่าคาสุขใจ

สภาพการใช้ประโยชน์แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำตามธรรมชาติของหมู่บ้านมีเพียงแหล่งเดียว คือ ลำน้ำแม่จันน้อย ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัยในการดำรงชีพมาตลอด โดยมีต้นน้ำอยู่บนยอดดอยไหลผ่านหมู่บ้านทางทิศตะวันออก อ้อมผ่านหมู่บ้านไปทางทิศใต้ ไหลลงสู่ลำน้ำแม่จัน ที่บ้านโป่งป่าแหม ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ลำน้ำแม่จันมีน้ำไหลตลอดปี ชุมชนใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค เป็นแหล่งน้ำทางการเกษตร รวมทั้งเป็นแหล่งน้ำสำหรับสัตว์เลี้ยงตลอดจนเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน

นอกจากนี้บริเวณกลางหมู่บ้านยังมีถึงน้ำคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลแม่สลองนอก โดยการประสานงานของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา โดยในถึงแรก ต่อท่อ PVC จากตาน้ำบนดอยคอปาน ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ส่วนถึงที่สองซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าถึงแรก ต่อท่อมาจากตาน้ำ 2 แห่ง จากดอยทางทิศ ตะวันออกของหมู่บ้านเช่นเดียวกัน ส่วนน้ำที่ใช้กับพืชไร่ นั้น จะอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาล

สภาพการใช้ประโยชน์ป่าไม้

สภาพป่าไม้บริเวณโดยรอบของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นป่าประเภทป่าดิบเขา โดยที่สภาพป่าที่สมบูรณ์ยังคงเหลืออยู่มีประมาณระหว่างร้อยละ 20 - 40 ของพื้นที่โดยรอบหมู่บ้าน ส่วนที่เหลือเป็นลักษณะป่าที่กำลังฟื้นตัว ประกอบด้วยป่าไผ่ และไม้ขนาดเล็ก ซึ่งเคยถูกแผ้ว

ถางใช้ในการเพาะปลูกมานานแล้ว โดยชาวเขารุ่นต่าง ๆ ที่อพยพผ่านพื้นที่นี้ ปัจจุบันลาหู่จำแนกป่าออกเป็น 4 ประเภท ตามคำแนะนำของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา

1) ป่าช้า เป็นป่าที่รักษาไว้ตามวัฒนธรรมประเพณี เพื่อบังคับสมาชิกในหมู่บ้านอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน มีเนื้อที่ประมาณ 2 ไร่

2) ป่าชุมชน เป็นป่าที่อยู่รอบหมู่บ้าน มีรัศมี 1 กิโลเมตร เป็นป่ากึ่งอนุรักษ์ สามารถปล่อยสัตว์เลี้ยงเข้าไปหากินได้ เก็บของป่าได้ แต่ถ้าจะตัดไม้ต้องขออนุญาตจากกรรมการหมู่บ้านก่อน มีเนื้อที่ประมาณ 1,800 ไร่

3) ป่าใช้สอย เป็นที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างอิสระ ตามความสามารถของตน แต่ถ้าตัดไม้ต้องปลูกทดแทน ชาวบ้านเรียกว่า ป่าลิง เพราะมีลิงอาศัยอยู่มาก มีเนื้อที่ ประมาณ 1,700 ไร่

4) ป่าอนุรักษ์ เป็นป่าต้นน้ำ มีตาน้ำ มีลำห้วยลำธาร และมีความลาดชันสูง อยู่บริเวณยอดดอย และตามลำห้วยของหมู่บ้าน ห้ามใช้ประโยชน์อย่างเด็ดขาด

4. ประชากร/โครงสร้างประชากร

ลักษณะประชากรของหมู่บ้านในอดีตกับปัจจุบันนั้น มีสภาพแตกต่างกันมาก โดยแต่เดิม หมู่บ้านจะบุสึเคยเป็นหมู่บ้านใหญ่ มีประชากรกว่า 100 ครัวเรือน แต่โดยข้อจำกัดทางด้านที่ดินทำกิน จึงมีบางส่วนอพยพออกไป ปัจจุบันหมู่บ้านจะบุสึมีประชากร 26 ครัวเรือน 127 คน

ระบบครอบครัวและเครือญาติ

รูปแบบครอบครัวในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว มีขนาดของครอบครัวประมาณ 3 - 5 คน มีเพียง 2 ครอบครัวเท่านั้นที่เป็นครอบครัวขยาย มีขนาดครอบครัวประมาณ 5 - 7 คน โดยครอบครัวขยายมักอยู่ในตระกูลของฝ่ายหญิง ซึ่งเป็นไปตามธรรมเนียมของชาวล่าหู่ ที่หลังจากแต่งงานแล้ว ฝ่ายชายต้องเข้าไปอยู่ร่วมกับตระกูลฝ่ายหญิง ถือเป็นแรงงานสำคัญของครอบครัวนั้น ไปโดยปริยาย หลังแต่งงานฝ่ายชายต้องอยู่กับฝ่ายหญิง 1 - 2 ปี จึงจะแยกครอบครัวได้ หรือฝ่ายชาย ให้เงินฝ่ายหญิง 5,000 บาท หมู 1,000 บาท ก็สามารถแยกครอบครัวได้โดยไม่ต้องใช้แรงงานให้ฝ่ายหญิง

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวนั้น ถือได้ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดแทบทุกหลังคาเรือน เนื่องจากมีการแต่งงานระหว่างตระกูล ทั้งหมู่บ้านจึงมีความผูกพันและเป็น เครือญาติกัน โดยสามารถจัดแบ่งกลุ่มตระกูลใหญ่ ๆ ในหมู่บ้านได้ 3 ตระกูล คือ ตระกูลมุเซอ ตระกูลแสนคำ ตระกูลอากุโล โดยที่ตระกูลมีเซอคือเป็นกลุ่มตระกูลที่มีอิทธิพลและมีบทบาทต่อหมู่บ้านมากที่สุด เนื่องจากเป็นกลุ่มตระกูลผู้นำหมู่บ้าน

นอกจากนี้ชาวลาหู่ ยังยึดถือระบบอาวุโสเป็นหลัก โดยที่ทุกคนในชุมชนต้องให้ความเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ดังนั้น ผู้อาวุโสจึงเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อคนในชุมชน รวมไปถึงอิทธิพลทางความคิดต่อการจัดการทรัพยากรอีกด้วย

5. ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

ลักษณะทางชาติพันธุ์ของชาวลาหู่

ชาวลาหู่จัดอยู่ในกลุ่มชนชาติตระกูล จีน - ทิเบต (Sino - Tibetan) มีลักษณะสังคม เป็นสังคมกึ่งเร่ร่อน (Semi - nomadie) เนื่องจากมีการเคลื่อนย้ายอยู่เสมอ ยังชีพด้วยการพึ่งพาธรรมชาติ และมีโครงสร้างทางสังคมค่อนข้างเรียบง่าย

พื้นฐานที่สร้างระบบความเชื่อถือ ความรู้ นิสัยใจคอ และแนวความคิดทางศาสนา ชาวลาหู่ มีความเชื่อในนิยายอุปมาหลายเรื่อง เนื้อหาในนิยายอุปมา จะเกี่ยวกับคน สัตว์ พืช ภูมิประเทศ และสภาพแวดล้อม ซึ่งมีอยู่จริง พบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน ดังนั้น ผู้อาวุโสในหมู่บ้านจะนำเอานิยายอุปมาใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบาย เพื่ออ้างถึงกฎเกณฑ์ในการดำรงชีวิต และดำเนินอาชีพที่ชาวลาหู่กำลังเป็นอยู่

การศึกษา

ในหมู่บ้านมีศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง โดยมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ร่วมกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดเชียงราย จัดเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิเข้าทำการสอนเด็กในหมู่บ้าน ซึ่งรวมทั้งผู้ใหญ่ด้วย โดยจัดกิจกรรมทั้งภาคกลางวันและภาคกลางคืน ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2535 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งปัจจุบันมีครูประจำ 1 คน การเรียนการสอนเป็นการ ฟูพื้นฐานความรู้ด้านภาษาไทยให้แก่ชุมชนช่วงกลางวันสอนเด็ก ช่วงกลางคืนสอนผู้ใหญ่ ปัญหาของการเรียนการสอนที่สำคัญ คือ ความไม่ต่อเนื่องของการเรียน เนื่องจากเด็กนักเรียนมีความจำเป็นต้องไปช่วยงานผู้ปกครองในไร่โดยเฉพาะในช่วงฤดูการเพาะปลูก

ระดับความรู้ของชาวบ้านส่วนใหญ่ พูดภาษาไทยได้เล็กน้อย ในขณะที่กลุ่มเด็กจะสามารถสื่อสารภาษาไทยได้ดีกว่ากลุ่มผู้ใหญ่

ภาษา

สำหรับภาษาพูดของลาหู่จัดว่าเป็นภาษาหนึ่งในตระกูลพม่า - ทิเบต ตามการจัดแบ่งของ นักชาติพันธุ์วิทยาถือเป็นทำนองเดียวกับภาษาพูดของลีซอ และอาข่า อย่างไรก็ตามขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมบางอย่างของลาหู่ แสดงว่าพวกนี้ยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพวกกะเหรี่ยงในพม่า และจากประวัติการอพยพ ยังสะท้อนให้เห็นว่า ได้มีการยืมคำในภาษาจีน และในภาษาไทยมาใช้อีกด้วย และในการติดต่อระหว่างลาหู่กับกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ พวกนี้จะใช้ภาษา ลาหู่เป็นภาษากลาง

ศาสนา

ลาคู่ประมาณสองในสามของประชากรทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย นับถือศาสนาตั้งเดิม หรือศาสนาลาหู่ ส่วนที่เหลือนับถือศาสนาคริสต์นิกายต่าง ๆ กลุ่มที่นับถือศาสนาลาหู่ เรียกตนเองว่า "แป้ตู่ป่า" กลุ่มคริสต์ศาสนาเรียกตนเองว่า "บูย้า" ชาวแป้ตู่ป่า เรียกกลุ่มนี้ว่า "เย่ซู" หรือกลุ่มศาสนา แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งสอง กลุ่มนับถือเทพเจ้าองค์เดียวกัน คือ "หึ่งอซา"

กลุ่มแป้ตู่ยึดถือว่าวันกรรมหรือวันศีลตรงกับข้างแรม 14 - 15 ค่ำ ข้างขึ้น 15 ค่ำ ไม่ทำงานนอกหมู่บ้าน พักผ่อนและงดเว้นกินเนื้อสัตว์ สวมกลุ่มบูย้า คือวันอาทิตย์เป็นวันเข้าโบสถ์และพักผ่อนในหมู่บ้าน ตอนบ่ายวันเสาร์กลุ่มบูย้าทั้งชายและหญิงจะพากันออกจับสัตว์ป่าและปลาในน้ำ เพื่อสะสมไว้กินวันอาทิตย์ กลุ่มแป้ตู่พิจารณาว่า การกินเนื้อสัตว์ทุกวันโดยไม่เว้น ทำให้ทั้งสัตว์ป่าและปลาในลำน้ำที่เคยมีอยู่ตามธรรมชาติหมดสิ้นไปอย่างรวดเร็ว

สิ่งศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อ

1. ภายในบ้าน

หึ่งผีในห้องนอน เป็นสิ่งที่สิงสถิตผีเรือนหรือผีบรรพบุรุษของทั้งสามีและภรรยา ดูได้ห้ามแตะต้อง

จอกไม้ไผ่บรรจุน้ำ หนึ่งในจอกวางอยู่ตรงพื้นทางด้านเหนือ ของเตาไฟเป็นน้ำทิพย์ที่ครั้งหนึ่งเทวราชหึ่งอซาได้ให้ไว้เรียกกันว่า "หึ่งอซาสิเก๊าะ" หรือ "หึ่งอซา = เทวราช, สิเก๊าะ = จอกน้ำทิพย์"

ตะเหลวเหนือประตูภายในบ้าน เป็นเทคโนโลยี (Technoware) ที่ผ่านกระบวนการพิธีกรรมทางศาสนาประจำปี (หลังกินวอ) ใช้ป้องกันผีร้ายเข้ามาในบ้านและตะเหลวจะทำใหม่อีกถ้าหากมีสมาชิกในครัวเรือนคลอดลูก

ภายในบ้านห้ามตีหม้อ เล่นการพนัน พุดคำหยาบคาย ทะเลาะกัน ขว้างปาหรือทุบตีกัน พฤติกรรมเหล่านี้จะทำให้ผีเรือนโกรธ ผู้ประพฤตินี้จะถูกลงโทษด้วยการปรับไหมเป็นเงินบาท ผู้ประกอบพิธีจะนำเงินไปซื้อหมูทำบุญขอขมาผีเรือน

ภายในบ้านถ้าหนุ่มสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานสมสู่กัน ถ้ามีผู้ใดรู้เห็นทั้งคู่จะถูกชูปซินินทา ลงท้ายด้วยมีการปรับไหม (ชาย 200 หญิง 100 บาท) พฤติกรรมเช่นนี้มักเกิดขึ้นบ่อยครั้ง

บริเวณชายเรือน จะทำด้วยไม้ที่แข็งแรงในวันกินวอ ชาวบ้านจะรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ นำโดยผู้เป่าแคนบรรเลงเพลงอวยพรปีใหม่ตรงชานบ้านและเต้นรำด้วยเพลงชื่อ "เขาะจ๊าเวคะตีป่าเตคะเว" (เขาะจ๊าเว = กินปีใหม่, กะตีป่าเตคะเว = เต้นรำรื่นเริงกันเถิด)

2. นอกบ้านและบริเวณภายในหมู่บ้าน

เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และมีข้อห้ามเช่นเดียวกับภายในบ้าน ขอยกตัวอย่างเมื่อปี 2518 หมู่บ้านมุเซอแดงป่าโหล อ.พร้าว จ.เชียงใหม่ ในช่วงของงาน "กินวอ" (ขึ้นปีใหม่) มีชาวพื้นราบขึ้นไปตั้งมัสสุราและทะเลาะกันในหมู่บ้านชาวบ้านมุเซอบอกว่าเกือบจะใช้ ม.17 จัดการเสียแล้ว นอกจากนี้วันงานฉลองวันขึ้นปีใหม่จะมีการยิงสลุดกันเป็นระยะ ๆ วันปกติห้ามยิงปืนในหมู่บ้าน

หอเย่ หรือหอธรรม จะตั้งเหนือหมู่บ้าน เป็นที่ประกอบพิธีทางศาสนาในวันข้างขึ้นและข้างแรม ห้ามตั้งบ้านเรือนเหนือสถานที่นี้ ในหอเย่จะใช้เป็นที่ไถ่นำตามจังหวัด ขอนำ "อวยพร" จาก เทวราช หั่งอซา เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นสถานที่กินเจ ห้ามนำเนื้อสัตว์ทุกชนิดเข้าไปในที่นี้

รวงน้ำ ตามหมู่บ้านมุเซอแดงมักจะมีรวงน้ำไม้ไผ่เพียงรวงเดียว ใช้น้ำจากรวงนี้ทั้งหมู่บ้านเขาถือว่าถ้ามีมากกว่าหนึ่งรวงมักจะเป็นบ่อเกิดของการทะเลาะวิวาทแย่งน้ำกัน รวงน้ำยังเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นหนึ่งเดียวของหมู่บ้าน ทุกปีจะมีการประกอบพิธีบวงสรวงผึ้งเพื่อรวงน้ำของหมู่บ้าน

มีข้อห้ามมิให้เกี่ยวพาราสีระหว่างสาวหนุ่มภายในบริเวณของหมู่บ้าน ข้อนิยมที่ปฏิบัติเป็นหน้าที่ของกลุ่มหญิงสาวรวมกันอยู่นอกเรือนใช้ไม้แยกกลุ่มหนุ่มที่นั่งอยู่ภายในเรือน เพื่อให้หนุ่มออกจากเรือนมาต่อว่า แล้วสาว ก็จะยึดแย่งสิ่งของ หรือเครื่องประดับของหนุ่มวิ่งหนีเข้าป่า หนุ่มมักจะวิ่งไล่ตามไป ตอนเช้า ๆ เรามักจะพบเพิงหมาแหงนเล็ก ๆ ในป่าข้างหมู่บ้านอันเป็นสิ่งบอกเหตุที่สาวกับหนุ่มใช้เป็นแหล่งพักค้างคืน

ข้อห้ามสำคัญ

1. ไนไร่ข้าว

- ในช่วงที่ข้าวกำลังจะเกี่ยว ห้ามเป่า "แลโต๊ะโก" หรือขลุ่ยทำด้วยลำของต้นข้าว เพราะเสียงของขลุ่ยจะทำให้งูมา หรือฝนจะตกทำให้เมล็ดข้าวเสียหาย
- เมื่อเดินทางไปแล้วห้ามนำอาหารน้ำติดตัวไปห้ามพูดคุย มิฉะนั้นจะไม่พบสัตว์ป่า

2. การละทิ้งไร่

เมื่อมีดินถล่มหรือฟ้าผ่ากลางไร่ เจ้าของจำต้องละทิ้ง แม้ว่าในไร่นั้นจะมีธัญพืชขึ้นอยู่เต็ม หรือพร้อมที่จะเก็บเกี่ยวก็ตาม ถ้าหากไม่ละทิ้งไร่ก็จะมีเคราะห์ร้ายหนักยิ่งกว่า

3. อาหาร

อาหารต้องห้ามที่สำคัญ ได้แก่ ะนี ในนิยายอุปมาเล่าว่าบรรพบุรุษหญิงมุเซอ คนหนึ่งได้ล้มผีน้ำทิพย์ที่เทวราชหือซาให้แก่สามีของนางน้อยเกิดไป แทนที่จะลอยขึ้นสวรรค์ แต่ กลับกลายเป็นชะนีปีนปายตามต้นไม้ เรียกหาสามีมาจนทุกวันนี้ มีข้อห้ามอยู่ว่า ถ้าผู้ใดฆ่าและกิน เนื้อชะนี ผู้นำทางศาสนา หรือ "ตูปู" ของหมู่บ้านจะปรับไหมเป็นเงินรูปีอินเดีย 4 แถบ (รูปี) เงิน จำนวนนี้ตูปูจะนำไปซื้อขี้ผึ้งมาจุดในอาศรมหรือหอย่ ทำพิธีขอขมา มิฉะนั้นชาวบ้านจะถูกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงโทษ นอกจากนี้มุเซอไม่แตะต้องเปลือกสุนัข หนู ช้าง ม้า และงู

ข้อนิยม

1. ทางการเกษตร

- วันดีต่างๆ ทำงานได้ ทุกวัน เว้นวันขึ้น 15 ค่ำ แรม 14 - 15 ค่ำ

2. ในไร่ข้าว

- ในช่วงที่ข้าวกำลังออกรวง ถ้าเป่าขลุ่ยหรือ "แล้ดู" ด้วยลำต้นข้าว เสียงเพลงจะทำให้ผู้ไ้ยินมีความสุข รวงข้าวจะมีเมล็ดมาก แก่เร็วขึ้น และ นำป่าจะไม่รบกวน (กินข้าว)

3. การรักษาพยาบาล

- ส่วนใหญ่นิยมทำพิธีเรียกขวัญก่อนผูกข้อมือด้วยสายสิญจน์แล้วจึงไปโรงพยาบาล นิยม เวทมนตร์คาถามากกว่าคุณภาพของตัวยาหรือ "คาถาเป็นหลัก คุณสมบัติของยาเป็นรอง"

4. การเซ่นไหว้ผี

- ผีดิน, ภูเขา, น้ำ, ป่า, ฟ้าผ่า, ผีญาติ (ดุที่สุด), และญาติที่ถูกฆ่าตาย หรืออุบัติเหตุตาย จะต้องเซ่นไหว้ทุกปี

ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ในรอบปี

ความเชื่อทางศาสนาของชาวลานู มีลักษณะของการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องผี กับความเชื่อใหม่ ๆ ที่เข้ามาจากภายนอกรวมทั้งพุทธและคริสต์ ตามแต่ระดับของการติดต่อสัมพันธ์กับรัฐตลาดและหน่วยงานอื่น ๆ ความเชื่อทางศาสนาของชาวมูเซอร์แดงในแต่ละพื้นที่จึงเริ่มมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทของสถานการณ์และการปรับตัวของชาวบ้าน

แต่เดิมนั้น ความเชื่อทางศาสนาของชาวลานูเน้นในด้านของความเชื่อเรื่องผี ตามประเพณีของชาวลานู แบ่งผีหรือวิญญาณออกเป็นประเภทต่าง ๆ ทั้งผีดีและผีร้าย ผีจำนวน

มากเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ เช่น ป่า เขา สายน้ำ เป็นต้น ผีเหล่านี้โดยปรกติแล้วมิใช่ผีร้าย แต่บางครั้งก็อาจลงโทษมนุษย์ที่ไปล่วงเกิดต่ออำนาจของผีได้ ชาวลาหู่จึงนิยมวงสรวงต่อผี โดยมีปู่จองหรือ โตโบ เป็นผู้มีหน้าที่ติดต่อสื่อสารและทำการเช่นสรวงผี นอกจากนั้นแล้ว ชาวลาหู่ยังมีความเชื่อในเรื่องของผีอารักษ์ ซึ่งทำหน้าที่ปกป้องดูแลคุ้มครองหมู่บ้านและทรัพย์สินต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผีบ้านผีเรือน นอกจากผีทั้งสองประเภทแล้ว ชาวลาหู่ยังเกรงกลัวต่อผีร้าย ซึ่งเป็นอันตรายต่อผู้คน ผีร้ายมักเป็นวิญญาณของมนุษย์ที่ตายในลักษณะผิดธรรมชาติ เช่น ถูกฆ่าตาย หรือเป็นวิญญาณมนุษย์ที่ถูกผีร้ายอื่น ๆ เข้าสิง และคอยทำอันตรายแก่มนุษย์ชาวลาหู่ เชื่อว่าเมื่อคนตายไป วิญญาณจะไปอยู่กับพระเจ้าและบรรพบุรุษ แต่ในรายที่เกิดการตายแบบไม่ปรกติ วิญญาณของผู้ตายจะกลายเป็นผีร้ายที่ไม่ดีและคอยสร้างความเดือดร้อนให้กับมนุษย์

ชาวลาหู่นับถือพระเจ้าที่เรียกว่า "เหง้อซา" ซึ่งเชื่อว่าพระเจ้าของเขา เป็นผู้สร้างสรรพชีวิตดีทั้งมวล จึงทำให้ชาวลาหู่มีนิทานและตำนานมากมายที่กล่าวถึง เหง้อซา อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากพระเจ้าแล้ว ชาวลาหู่ยังมีความเชื่อ ในเรื่องภูติผีวิญญาณต่าง ๆ ได้แก่ ผีบ้าน ผีเรือน ผีประจำหมู่บ้าน ผีป่า ผีคอย ผีพายู ผีบ้าน ผีเรือน ถือเป็นผีดี ส่วนผีน้ำ ผีป่า ผีพายู ฯลฯ ถือเป็นผีร้ายที่นำโรคภัยไข้เจ็บ และความหายนะมาสู่คน

ชาวลาหู่เชื่อว่ามนุษย์มีจิตวิญญาณเป็นองค์ประกอบสำคัญนอกเหนือไปจากร่างกาย การเจ็บไข้ได้ป่วยจึงอาจเกิดขึ้นจากสาเหตุตามธรรมชาติคือการเจ็บป่วยทางกาย หรืออาจเกิดจากความไม่สมดุลย์ของจิตวิญญาณและองค์ประกอบของดิน หิน น้ำ ลมและไฟ หรืออาจเกิดจากการกระทำของผีร้าย การเช่นสรวงบูชาดวงวิญญาณและภูติผีตามระยะเวลาที่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีคนเจ็บไข้ การทำพิธีกรรมตามประเพณีต่าง ๆ ในรอบปี จึงเป็นสิ่งที่ชาวลาหู่นิยมกระทำสืบมาอย่างเคร่งครัด โดยเชื่อว่า การละเลยจะนำมาซึ่งภัยพิบัติและความเจ็บไข้ได้ป่วยในทางกลับกัน พิธีกรรมที่ทำขึ้นอย่างถูกต้องจะนำมาซึ่งความเป็นสิริมงคลและความมั่นคงของชีวิต

ในแต่ละปี ลาหู่บ้านผามอน จะมีพิธีกรรมต่าง ๆ ในหมู่บ้าน มีดังนี้

1. ประเพณีปีใหม่ หรือ เขาะจ้าว อยู่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับเทศกาลตรุษจีนของชาวจีน ก่อนถึงปีใหม่ชาวบ้านจะมีการเตรียมตัดฟันและตัดข้าวกักตุนไว้เป็นปริมาณมาก เพื่อให้เพียงพอสำหรับใช้ในชวงเทศกาลปีใหม่ เพราะช่วงนั้นเป็นช่วงที่จะไม่มีการทำงานใด ๆ เกิดขึ้น พิธีปีใหม่ของหมู่บ้านมีทั้งหมด 12 วัน ทั้งนี้อาจยาวหรือสั้นกว่านี้ ขึ้นอยู่กับการกำหนดของผู้นำหมู่บ้าน โดยแบ่งเป็นปีใหม่หญิงและปีใหม่ชาย ปีใหม่หญิงนั้นจะเริ่ม

ก่อน ถือเป็นช่วงที่มีพิธีกรรมสำคัญ ๆ หลายอย่าง ส่วนช่วงปีใหม่ชายเป็นช่วงที่ไม่มีพิธีกรรมใด ๆ มีเพียงแต่การเดินรำและเลี้ยงฉลองเท่านั้น

2. ประเพณีล้างบาป หรือ เซะก่อเว เป็นพิธีกรรมที่ทำขึ้นหลังจากที่ชาวบ้านได้เตรียมพื้นที่ด้วยการเผาไร่เสร็จสิ้นแล้ว และเตรียมเพาะปลูกต่อไป โดยมีจุดประสงค์ในการทำพิธีเพื่อล้างบาปจากการกระทำที่ได้เผาป่าเผาไร่ ทำให้สัตว์และแมลงต่าง ๆ ต้องล้มตายลง รวมทั้งเพื่อเป็นการขอพรจากเทพเจ้าหรือซาให้ประทานความสำเร็จในการเพาะปลูกอีกด้วย

3. พิธีชะละเตเว เป็นพิธีที่ทำพร้อมกับการเพาะปลูก คือ รวมปลายเดือนเมษายน โดยมีการสร้างศาลาไว้บริเวณหน้าหมู่บ้าน มีการทำอาหารเลี้ยงฉลองโดยฆ่าหมู 1 ตัว และไก่อีกหลังคาเรือนละ 1 ตัว จัดแบ่งอาหารไว้เป็น 5 ส่วนวางไว้บนศาลาสำหรับให้ นกหนู ฝั่น้ำ ฝัไร่ เจ้าที่เจ้าทางและให้สำหรับสิ่งที่จะทำให้พืชผลมีโรคกิน ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ และเพื่อให้บรรดาสิ่งเหล่านี้กินอาหารก่อน เมื่อถึงฤดูกาลเพาะปลูกจะได้ไม่มารบกวนอีกครั้ง

4. พิธีฆ่าเว หรือพิธีเข้าพรรษา เริ่มทำในช่วงเดือนกรกฎาคม เป็นพิธีที่ทำขึ้นเพื่อบูชาผลผลิตที่ปลูกได้ในช่วงนี้ คือ ข้าวโพด พักทอง แก้วเตวดา เพื่อเป็นการรำลึกถึงบุญคุณที่เทวดาได้อำนวยพรให้เพาะปลูกได้ผลดี โดยชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะนำเอาข้าวโพด 2 ฝัก ยอด พักทอง 2 ยอด ไปไว้ในบ้านแต่ละหลังทุกหลังคาเรือน พร้อมทั้งจุดเทียน บอกกล่าวให้เทวดาลงมากินพืชผลนี้

5. พิธีเอาเว หรือพิธีออกพรรษา ตรงกับเดือนตุลาคม เป็นพิธีที่ทำขึ้นด้วยจุดประสงค์เดียวกับพิธีฆ่าเว คือ เพื่อระลึกถึงบุญคุณและควายผลผลิตให้แก่เทพเจ้า โดยชาวบ้านจะนำเอาผลผลิตทั้งหมดที่ได้ในช่วงนี้ซึ่งประกอบด้วย ข้าว ข้าวโพด พักทอง เผือก แตงไทย ฯลฯ อย่างละสอง นำไปรวมไว้ตามบ้านแต่ละหลังทุกหลังคาเรือน พร้อมทั้งจุดเทียนอัญเชิญให้เทวดาลงมากินพืชผลเหล่านี้

6. พิธีกินข้าวใหม่ หรือจะสื่อ่อ๊ะจะเว เป็นการเฉลิมฉลองความสำเร็จของการผลิตข้าว ซึ่งพิธีดังกล่าวนี้อยู่ในช่วงที่ข้าวสุก คือ ประมาณเดือนกันยายน ถือเป็น การขอขอบคุณเทพเจ้าหรือซาที่ได้ประทานความสำเร็จในการปลูกข้าว โดยชาวบ้านในแต่ละหลังจะเกี่ยวเอาข้าวที่กำลังออกรวง มาตำและหุงพร้อมทั้งฆ่าหมู 1 ตัว เลี้ยงฉลองกัน ซึ่งการทำพิธีกินข้าวใหม่นี้ทำไม่พร้อมกันทุกบ้าน บางครัวเรือนอาจไม่มีการทำพิธีนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของแต่ละหลังคาเรือน

ด้านสาธารณสุข

ชาวจะบูนีได้รับบริการจากสำนักงานสาธารณสุขประจำหมู่บ้านป่าดาสุโข ซึ่งรับผิดชอบดูแลบ้านจะบูนีด้วย เจ้าหน้าที่สาธารณสุขจะเข้ามาให้บริการวัคซีนถึงในหมู่บ้าน

เวลาคลอดลูกมักคลอดที่บ้านเพราะสะดวก เนื่องจากมีผู้เฒ่าผู้แก่คอยทำคลอด และดูแลช่วยเหลือ กรณีคลอดไม่ได้ จึงไปโรงพยาบาล ปัจจุบันชาวบ้านซึ่งได้รับสัญชาติไทยแล้วเกือบทุกคน ยกเว้นผู้ที่ยังไม่เลิกสูบบุหรี่ ส่วนผู้ได้รับสัญชาติไทยแล้ว จะได้รับบัตรทอง หรือบัตร 30 บาท รักษาทุกโรค ตามโครงการประกันสุขภาพถ้วนหน้าของรัฐบาล ซึ่งทำให้ชาวบ้านประหยัดค่ารักษาพยาบาลได้มาก พฤติกรรมการรักษาโรคของชาวจะบูนี ส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 83 จะเข้ารับการรักษาที่สถานเอนามัย บ้านสันติคีรี และ โรงพยาบาลแม่จัน และอีกประมาณร้อยละ 16 รักษาแบบพื้นบ้านได้แก่ การกินยาสมุนไพร หรือ รักษากับหมอดี ซึ่งเป็นผู้นำศาสนาของหมู่บ้าน และมีเพียงร้อยละ 1 ที่ซื้อยากินเอง

นอกจากนี้ ในหมู่บ้านมีตัวแทนอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) จำนวน 1 คน คือผู้ช่วย ผู้ใหญ่บ้าน การเดินทางไปรักษาพยาบาลในกรณีฉุกเฉินต้องอาศัยชาวบ้านทำการแบกหามผู้ป่วยโดยการเดินเท้า ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการเดินทางอย่างยากลำบากและเป็นระยะเวลานาน จนบางครั้งอาจทำให้ผู้ป่วยเสียชีวิตก่อนที่จะถึงโรงพยาบาล ภายในหมู่บ้านจะบูนีไม่มีรายงานการตรวจพบโรคระบาดที่สามารถแพร่กระจายภายในชุมชนแต่จากการสอบถามจากชาวบ้านพบว่าเคยมีสมาชิกในหมู่บ้านที่ไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านได้เสียชีวิตเพราะโรคภูมิคุ้มกันบกพร่อง (AIDS) และมีเด็กป่วยเป็นโรคโปลิโอ 1 คน

กลุ่มผู้นำอย่างเป็นทางการ

แม่หลวงกาญจนา จันทร์หอมสกุล เป็นผู้ใหญ่บ้านป่าคาสุขใจ ซึ่งต้องรับผิดชอบดูแลหมู่บ้านจะบูนีด้วย เนื่องจากหมู่บ้านจะบูนี เป็นกลุ่มบ้านบริวารของหมู่บ้านป่าคาสุขใจ แม่หลวงกาญจนา จันทร์หอมสกุล เป็นคนจากนอกหมู่บ้าน ที่เข้ามาได้รับการเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน จึงมีชาวบ้านบางกลุ่มของหมู่บ้านป่าคาสุขใจ ที่มีอคติกับแม่หลวงกาญจนา บางครั้งแม่หลวงกาญจนา มอบของช่วยเหลือจากผู้มีน้ำใจ มาให้หมู่บ้านจะบูนีมากกว่าหมู่บ้านป่าคาสุขใจ ก็มักจะถูกกล่าวหาว่าลำเอียง

ผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ

1. นายจะต้อย แสนคำ เป็นผู้นำหมู่บ้าน มีความรู้ในการพูดและฟังภาษาไทย ได้พอสมควร สามารถติดต่อกับคนไทยได้รู้เรื่อง เป็นที่เคารพนับถือ ของทุกคนในหมู่บ้าน
2. นายอาเบ ย่าผ่า เป็นผู้ช่วยผู้นำหมู่บ้าน มีความรู้เรื่องยาสมุนไพร และเป็นคนเดียวใน หมู่บ้าน ที่มาจากเผ่าลีซอ แต่สามารถปรับตัวเข้ากับชาวลาหู่บ้านจะบูนีได้เป็นอย่างดี จนได้รับการไว้วางใจให้เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
3. นายแอบู่ บูนี เป็นผู้ช่วยผู้นำหมู่บ้านคนที่สองมีหน้าที่ช่วยเหลือแบ่งเบาภาระหน้าที่ของผู้นำหมู่บ้าน

4. นายแอกู มูเซอ เป็นผู้นำศาสนาในหมู่บ้าน มีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณี ความเชื่อที่สืบทอดกันมา นอกจากนี้ยังเป็นหมอรักษาผู้ป่วยซึ่งเกิดจากการละเมิดกฎของจารีตประเพณี

5. นายจะอู ฮากูโล เป็นผู้นำศาสนาในหมู่บ้านอีกคนหนึ่งซึ่งมีหน้าที่เช่นเดียวกับผู้นำศาสนาคนแรก

3. นายจะก่า จะแซะ เป็นช่างตีมีดของหมู่บ้านมีหน้าที่ตีเหล็ก ประกอบและซ่อมเครื่องมือทางการเกษตรของชาวบ้านในหมู่บ้าน

บุคคลสำคัญดังกล่าวนี้ชาวบ้านถือว่าเป็นผู้มีบุญคุณและเสียสละต่อส่วนรวม ดังนั้นเมื่อถึงฤดูการเพาะปลูกชาวบ้านจะส่งตัวแทนครอบครัวละ 1 คน มาช่วย "ลงแขก" ไค่น - ถางป่า ปลูกข้าวไร่ กำจัดวัชพืช เก็บเกี่ยวข้าวไร่ ให้แก่หัวหน้าหมู่บ้าน ช่างตีมีดและผู้นำทางศาสนาทุกปี

กลุ่มในชุมชน

1. กลุ่มผู้นำ มีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจดี กลุ่มนี้มักจะเป็นเครือญาติที่มีลักษณะ เข้มแข็งเกือบทุกด้านหรือเฉพาะด้าน เช่น เข้มแข็งในเรื่องของจารีต สังคมหรือเข้มแข็งในทางเศรษฐกิจ เพียงด้านเดียว มีเครือญาติมากทั้งฝ่ายบิดาและมารดา

2. กลุ่มผู้มีฐานะปานกลาง เป็นกลุ่มที่มีลักษณะความเข้มแข็งในทางเศรษฐกิจและสังคมปานกลาง มักจะเป็นผู้ตาม มีเครือญาติไม่มากนัก

3. กลุ่มรับจ้าง เป็นกลุ่มที่มีความพึงพอใจในความยากจน นิยมรับจ้างกลุ่มที่ 1 บางครั้ง ก็ รับจ้างกลุ่มที่ 2 กลุ่มนี้มักจะขอความเมตตาจากกลุ่ม 1 ในขณะที่กลุ่ม 1 ขอเมตตาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นกลุ่มที่มีเครือญาติน้อยทั้งฝ่ายบิดาและมารดา

6. สภาพเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านจะบู่ตี ยังยึดอาชีพทำไร่ ทำสวน เป็นอาชีพหลัก และเลี้ยงสัตว์ เป็นอาชีพรอง ส่วนมากเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ เพื่อใช้ในพิธีกรรม ผลผลิตที่เหลือจากการยังชีพ ก็จะนำไปขาย เป็นรายได้ ฐานะความเป็นอยู่ของชาวจะบู่ตีส่วนใหญ่อยู่ในฐานะยากจน

ในส่วนของการถือครองที่ดิน ชาวลาหู่ทำการบุกเบิกถือครองตามกำลังความสามารถ ใครไปก่อนได้ก่อน โดยการสำรวจพื้นที่ป่าที่ได้เหมาะสมก็จะลงมือบุกเบิก หรือทำเครื่องหมายจับจองไว้ก่อน หากไม่ใช้ประโยชน์ในที่ดินที่จับจอง หรือบุกเบิกไว้ ภายใน 1 ปี ครอบครัวอื่นก็สามารถไปใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้นได้ แต่จะต้องมีการบอกกล่าวเจ้าของเดิมก่อน

ระบบการผลิต

การดำรงชีวิตของชาวลานูมีความผูกพันกับการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ การหาของป่า การเกษตรของชาวลานูเป็นแบบ ตัดฟันโค่นเผา แล้วปลูก ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของการทำไร่แบบย้ายที่ พื้นที่เพาะปลูกจะถูกใช้จนดินหมดความอุดมสมบูรณ์ ประมาณ 3 - 5 ปี พื้นที่เพาะปลูกข้าวจะใช้ ต่อเนื่องกันประมาณ 1 - 3 ปี และเมื่อดินเริ่มเสื่อมจึงเวียนกลับมาทำในพื้นที่เก่าต่อ หมุนเวียนสลับ กันไป พืชเศรษฐกิจที่สำคัญในช่วงแรก ในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนคือ ฝิ่น พริก และข้าว ซึ่งจำเป็นต้องใช้ ที่ดินที่มีความสมบูรณ์ของป่าไม้ เพื่อให้ได้ผลผลิตสูง แต่ในระยะหลังนโยบายของรัฐห้ามปลูกฝิ่น ประกอบกับชุมชนถูกจำกัดในการใช้ที่ดิน ทำให้ต้องเพาะปลูกในที่ดินแปลงเดิมซ้ำกันหลายปี จึงทำให้ดินเสื่อมสภาพเร็ว เป็นผลให้ชาวบ้านต้องเลิกปลูกฝิ่นและพริก เปลี่ยนมาปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่นแทน พืชหลักที่ปลูกอยู่ในปัจจุบันคือ ข้าว ข้าวโพด โดยจะให้ความสำคัญกับการปลูกข้าวมากที่สุด กล่าวคือ ถ้าพื้นที่ที่มีความสมบูรณ์ จะใช้ปลูกข้าวจนกระทั่งข้าวเริ่มมีผลผลิต ลดลง จึงเปลี่ยนมาปลูกข้าวโพด

ผลผลิตข้าวต่อไร่

แต่เดิมตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้าน ดินมีความอุดมสมบูรณ์สูง ข้าวเปลือก 1 ถึงสามารปลูกข้าวได้ 100 ถึง แต่ในปัจจุบัน ที่ทำกินลดน้อยลงทำให้ต้องปลูกข้าวในแปลงเดิมซ้ำกันหลายปี ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพลง ผลผลิตข้าวที่ได้จะอยู่ประมาณ 20 - 50 ถึงต่อไร่ เท่านั้น

สัตว์เลี้ยง

หมู หมูที่เลี้ยงในชุมชนเป็นพันธุ์พื้นเมือง มีลำตัวสีดำ เลี้ยงโดยปล่อยให้หากินเองในบริเวณป่าชุมชนรอบ ๆ หมู่บ้าน หมูพันธุ์พื้นเมืองของลานู เป็นพันธุ์ที่เลี้ยงง่าย ทนต่อสภาพ ภูมิอากาศหนาวได้ดี ไม่ต้องดูแลมากนัก ส่วนใหญ่ชาวลานูเลี้ยงหมูไว้เพื่อใช้ประกอบอาหารในพิธีกรรม และใช้บริโภคในบางครั้ง นอกจากนี้ยังเลี้ยงไว้เพื่อขาย ราคาตัวละ 2,000 - 3,000 บาท

ไก่ พันธุ์ที่เลี้ยงเป็นไก่พันธุ์พื้นเมือง เลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ ให้ข้าวและข้าวโพดเป็นอาหาร ส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อประกอบพิธีกรรม เพื่อบริโภคและเพื่อขาย

วัว ส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อขาย โดยตัวใหญ่ขายในราคาตัวละ 3,000 บาท ตัวเล็ก ราคาตัวละ 1,000 บาท ส่วนมากขายให้กับชาวอาข่า และชาวจีนฮ่อบ้านแม่สลอง การเลี้ยงวัวจะเลี้ยงแบบปล่อยตามไหล่เขาหรือในไร่ร้าง

สุนัข เป็นสัตว์เลี้ยงที่สำคัญยิ่งในวิถีชีวิตของชาวลานู คือ ใช้สำหรับเป็นผู้ช่วยในการล่าสัตว์ป่า ซึ่งชาวบ้านจะนำมาฝึกตั้งแต่ตัวยังเล็ก เพื่อให้เกิดความชำนาญ และเชื่อ

ฟังคำสั่ง แต่ช่วงหลังมีสัตว์ป่าน้อยลง การไล่ล่าจึงไม่จำเป็นที่จะต้องใช้สุนัขเหมือนเดิม นอกจากนี้อาจมีชาวลาหู่ ยังถือว่าสุนัขเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณต่อชาวลาหู่ ดังนั้นหากสุนัขที่ไล่ล่าต่อกันมาว่า สุนัขเป็นของพระเจ้า สร้างมา จะเดินทางสัญจรไปทั่วทุกแห่ง วันหนึ่ง สุนัขได้นำเมล็ดข้าวเปลือกมาให้กับชาวลาหู่หนึ่งเมล็ด ชาวลาหู่จึงนำข้าวมาปลูกจนได้ข้าวมากมายนับตั้งแต่นั้นจึงนับถือบุญคุณสุนัขเรื่อยมาดังนั้น ชาวลาหู่จึงเลี้ยงสุนัขด้วยดีตลอดมา เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณ

รายได้

ชาวลาหู่บ้านจะบุลี ยังคงมีอาชีพหลักจากการทำไร่ข้าวแบบโค่นแล้วเผา หลังจากนั้น จึงทำการเพาะปลูก 1 ครั้ง ในแต่ละปี ชาวบ้านปลูกข้าวไร่ สำหรับบริโภคในครอบครัว ซึ่งได้ผลผลิต ไม่เพียงพอต่อการบริโภค

ที่มาของรายได้

1. รับจ้าง เช่น ขุดดิน ถางหญ้า เกี่ยวข้าว ทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีบางส่วนที่พูดภาษาไทยได้ และได้รับสัญชาติไทยแล้ว จะออกไปรับจ้างเป็นลูกจ้างซักผ้า ทำงานบ้าน พนักงานเสิร์ฟ ลูกจ้างร้านค้า ร้านอาหาร และส่งเงินกลับมาให้พ่อแม่ กลุ่มนี้มีประมาณร้อยละ 48 ของครัวเรือนทั้งหมด
2. เลี้ยงสัตว์ ได้แก่ หมู วัว ไก่ รวมทั้งการล่าสัตว์ป่ามาขายประเภท หมูป่า ตุ่น เป็นต้น กลุ่มนี้มี ร้อยละ 30 ของครัวเรือนทั้งหมด
3. เกษตรกรรมและการปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ ไม้ผลประเภทเชอร์รี่ ลิ้นจี่ กัลยัย ผักสวนครัว ประมาณร้อยละ 8 ของครัวเรือนทั้งหมด
4. งานหัตถกรรม ได้แก่ การทอผ้าของกลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้าน การจักสาน กระดัง ตะกร้า เสื้อไม้ไผ่ ก๋วย ของกลุ่มจักสานในหมู่บ้าน ประมาณร้อยละ 3 ของครัวเรือนทั้งหมด
5. หาของป่า ได้แก่ น้ำผึ้ง หน่อไม้ เห็ด ปลีกกล้วย สมุนไพร ต้นไม้กวาด มีประมาณร้อยละ 11 ของครัวเรือนทั้งหมด

รายจ่าย

ชาวจะบู่สีมีรายจ่ายในรอบปี และจำเป็นอย่างยิ่งในวิถีชีวิตของชาวลาหู่ คือ จ่ายค่าอาหาร ค่าเสื้อผ้า ค่าจัดงานวันปีใหม่ ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวลาหู่ ค่ายารักษาโรค จ่ายค่าจ้างแรงงานในการทำไร่ และที่สำคัญต้องซื้อข้าวกินช่วง 3 - 5 เดือน เนื่องจากผลผลิตข้าวลดน้อยลงไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี ถ้าหากไม่มีเงินในการใช้จ่ายก็จะมีกรหิยืมคนในหมู่บ้าน

ภาวะหนี้สิน และแหล่งเงินกู้

การกู้ยืมในหมู่บ้านจะบู่สี มีหลายลักษณะ คือ กู้ยืมเป็นเงินจากญาติพี่น้อง กู้ยืมข้าวสาร จากกองทุนข้าวสารของหมู่บ้าน กู้ยืมเป็นสัตว์เลี้ยง จากกองทุนสัตว์เลี้ยงของหมู่บ้าน กู้ยืมเป็นพันธุ์ไม้ผลจากกองทุนไม้ผลของหมู่บ้าน โดยมีมูลนิธิพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง เป็นผู้สนับสนุนงบประมาณการจัดตั้งกองทุนต่าง ๆ การขอใช้หนี้ อาจเป็นการใช้เงินแรงงาน สัตว์เลี้ยงแล้วแต่จะ ตกลงกับเจ้าหนี้และทางกองทุน

การพัฒนาในหมู่บ้าน

การพัฒนาในหมู่บ้านจะบู่สี ดำเนินการมาได้ 10 ปีแล้ว โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาพัฒนาหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ คือ มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา (พชก.) ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2529 กิจกรรมหลักของมูลนิธิฯ ที่ดำเนินการพัฒนาหมู่บ้าน คือ การเตรียมความพร้อมขั้นพื้นฐานให้แก่ชุมชนทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามหลักสูตรของกรมการศึกษานอกโรงเรียน การพัฒนาระบบการเกษตรอนุรักษ์ดินและน้ำ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การให้บริการสาธารณสุขขั้นมูลฐาน เช่น การบริการยาสามัญประจำบ้าน การให้ความรู้ในการรักษาสุขภาพอนามัยที่ดีเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน และการประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันระหว่างองค์กรชาวบ้านและเจ้าหน้าที่มูลนิธิ จึงนับว่ามูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขามี บทบาทสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านที่ผ่านมาเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่น ๆ ที่เข้าร่วมพัฒนาในหมู่บ้าน ได้แก่ กรมการศึกษานอกโรงเรียนซึ่งเข้าเมื่อปี 2535 โดยเน้นการพัฒนา คุณภาพชีวิตของชาวบ้านในด้านการศึกษาเป็นหลักสำคัญ สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (PDA) เริ่มเข้ามาเมื่อปี 2539 โดยเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านการวางแผนครอบครัว และ หน่วยส่งเสริมชาวเขาที่เข้ามาพัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่ผ่านมานั้น มีทั้งที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลว เนื่องจากทิศทางและนโยบายการพัฒนาบางอย่างไม่สอดคล้องกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่และ

ความต้องการของชุมชน ปัจจุบันจึงยังคงมีปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นและต้องทำการแก้ไขพัฒนาต่อไป คือ

1. ปัญหาสิ่งแวดล้อม (ผื่น)

จากการสำรวจภายในหมู่บ้านจะพบว่ามีจำนวนชาวบ้านที่เสพยาเสพติดถึงเสพยาติจำพวกฝิ่น 24 คน สามารถแยกรายละเอียดของปัญหาได้ดังต่อไปนี้

1.1 ทำให้แรงงานสำคัญของหมู่บ้านทำงานได้ไม่เต็มกำลังความสามารถ ส่งผลให้งานที่ออกมาไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เนื่องจากยาเสพติดประเภทฝิ่นมีฤทธิ์ที่ทำให้เกิดอาการเซื่องซึม ซึ่เกียจทำงาน

1.2 ปัญหาการเสพยาเสพติดส่งผลกระทบต่อรายได้ของครอบครัว โดยชาวบ้านที่เสพยาเสพติดส่วนใหญ่เป็นเพศชายที่ถือว่าเป็นผู้นำของครอบครัวและเป็นกำลังสำคัญของหมู่บ้าน จากการสำรวจรายได้โดยประมาณของผู้ที่รับจ้างใช้แรงงานส่วนใหญ่ พบว่ามีรายได้ประมาณ 50-80 บาท/วัน รายได้ส่วนหนึ่งของครอบครัวที่มีสมาชิกภายในครอบครัวติดสารเสพติดประเภทฝิ่น ต้องสูญเสียรายได้ไปกับการซื้อฝิ่นมาเสพเป็นจำนวนเงินประมาณ 30-50 บาท/คน/วัน ฉะนั้นรายได้ที่หามาได้จากการประกอบอาชีพจึงไม่เพียงพอต่อการจุนเจือครอบครัว ส่งผลให้สมาชิกคนอื่นๆภายในครอบครัวต้องออกไปหางานทำ ก่อให้เกิดผลกระทบในด้านอื่นๆตามมา

1.3 การติดยาเสพติดส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของผู้เสพ ทำให้ร่างกายทรุดโทรม อ่อนแอ ตัวเหลือง ตาเหลือง ไม่มีเรี่ยวแรงในการประกอบอาชีพการงาน ดังนั้น เมื่อสุขภาพไม่ดีจึงจำเป็นต้องนำรายได้ส่วนหนึ่งมาเป็นค่ารักษาพยาบาล ทำให้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย

1.4 เป็นที่ทราบกันดีว่าการเสพยาเสพติดเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย และเป็นการเพิ่มภาระแก่เจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ที่จะต้องเข้ามาแก้ไข ป้องกันและปราบปราม ทำให้สูญเสียงบประมาณขององค์กรนั้นๆโดยใช่เหตุ

2. ปัญหาพื้นที่ทำกินของชาวบ้านหมู่บ้านจะนูตี

2.1 พื้นที่ทำกินของชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจะนูตีเกิดจากการแผ้วถางป่าที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบของทางราชการ (ทหาร) จึงทำให้เกิดปัญหาที่ดินทำกิน โดยทางราชการไม่สามารถที่จะให้กรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดิน (โฉนดที่ดิน) ได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย

2.2 ที่ดินทำกินของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ที่อยู่ในเขตภูเขา พื้นที่ที่มีความลาดเอียงเกิน 35 องศา และมีการปลูกพืชแบบขั้นบันได เพื่อ ป้องกันการ ชะล้างหน้าดิน แต่ขาดความรู้ในการถนอมคุณภาพดิน จึงทำให้เกิดปัญหาการ เสื่อมสภาพของดิน ส่งผลให้ผลผลิตที่ได้ไม่มีคุณภาพเท่าที่ควร

3. ปัญหาเรื่องน้ำเพื่อนำไปใช้ในการเกษตรมีปริมาณไม่เพียงพอกับความ ต้องการ

3.1 พื้นที่ทำกินของชาวบ้านจะบู่ลืออยู่ห่างไกลจากแหล่งน้ำประกอบกับ บริเวณที่อยู่ใกล้เคียงกับแหล่งเพาะปลูก ไม่มีแหล่งน้ำที่มีน้ำไหล (แม่น้ำ) ตลอดปีทำให้ ปริมาณน้ำมีไม่เพียงพอต่อการใช้ในการเกษตร

3.2 จากแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายและมีปริมาณไม่ มาก จึงทำให้ไม่สามารถรวบรวมน้ำที่มีอยู่ มาใช้ในกระบวนการการเพาะปลูกได้อย่างเต็มที่ ส่งผลให้ผลผลิตที่ออกมาไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่คาดหวังไว้

4. ปัญหาด้านการคมนาคม (ขนส่ง)

4.1 เส้นทางหลักที่ชาวบ้านจะบู่ลือใช้ในการเดินทางเป็นถนนลูกรัง ที่ใช้ แรงงานของชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันสร้างขึ้น เป็นถนนที่มีเส้นทางแคบ ขรุขระ ประกอบกับใน ช่วงฤดูฝนสภาพของพื้นผิวถนนมีความลื่น เป็นอุปสรรคต่อการคมนาคม อาจจะทำให้เกิด อันตรายหรืออุบัติเหตุต่อผู้ใช้เส้นทางได้

4.2 ทั้งนี้ทางหมู่บ้านได้เคยยื่นเสนอโครงการต่อทางราชการที่มีส่วนเกี่ยว ข้อง เพื่อขออนุมัติในการสร้างถนนเข้าหมู่บ้านมาก่อนหน้านี้แต่ทางราชการ (กรมป่าไม้ / ทหาร) ไม่สามารถอนุมัติตามที่ร้องขอไปได้ โดยให้เหตุผลว่าการสร้างถนนจะทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าเป็น จำนวนมากตลอดแนวทางที่จะไปถึงหมู่บ้าน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตป่าสงวน

4.3 เมื่อเส้นทางคมนาคมไม่สะดวกทำให้การติดต่อกับทางราชการและ ลังคมนาภายนอกหมู่บ้านเป็นไปอย่างยากลำบาก และใช้ระยะเวลาในการเดินทางเป็นเวลานาน จึงทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่สามารถให้การช่วยเหลือได้อย่างเต็มที่ ในกรณีที่เกิดปัญหาขึ้น

5. ปัญหาด้านการสาธารณสุข

5.1 ด้านสุขลักษณะภายในหมู่บ้าน สามารถพิจารณาได้จากการสำรวจ พบว่าภายในบริเวณหมู่บ้านมีขยะมูลฝอยเป็นจำนวนมาก ไม่มีระบบการจัดเก็บและทำลายอย่าง เป็นระบบ ทำให้ปริมาณของขยะมูลฝอยคั่งค้างอยู่ในหมู่บ้าน ประกอบกับชาวบ้านส่วนใหญ่มี ทัศนคติในการเลี้ยงหมูแบบปล่อย ว่าสามารถช่วยให้หมูมีความแข็งแรงและเติบโตเร็วกว่าปกติ

แต่การเลี้ยงหมูแบบปล่อยได้ก่อให้เกิดปัญหาการถ่ายสิ่งปฏิกูลของหมูตามบริเวณต่างๆ ซึ่งสาเหตุที่กล่าวมาได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อทัศนียภาพของหมู่บ้านอีกทั้งยังเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรคต่างๆให้แพร่กระจายภายในหมู่บ้านได้

5.2 ด้านสุขนิสัย พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านจะบุลี ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถปฏิบัติได้ตามสุขบัญญัติ ซึ่งอาจจะเป็นผลทำให้เกิดภาวะทางโภชนาการและทางด้านสาธารณสุข ส่งผลให้เกิดการเจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆได้

6. ปัญหาด้านการศึกษา สามารถแบ่งตามช่วงอายุได้ดังต่อไปนี้

- วัยเด็ก เด็กภายในหมู่บ้านจะบุลีได้รับการศึกษาจากศูนย์การศึกษา นอกโรงเรียน (กศน.) โดยมีครูอาสาเข้าไปสอนภายในหมู่บ้าน จึงทำให้เด็กในหมู่บ้านจะบุลีสามารถฟัง พูด อ่านได้ดีในระดับหนึ่ง แต่การเขียนยังเป็นปัญหาอยู่บ้าง

- วัยรุ่น วัยรุ่นส่วนใหญ่ภายในหมู่บ้านจะออกไปทำงานภายนอกหมู่บ้าน ส่วนที่เหลือในหมู่บ้านสามารถฟัง พูด อ่านได้เป็นอย่างดี ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีเพียง 1 คน ที่ได้รับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา

- วัยผู้ใหญ่ / คนชรา ส่วนใหญ่ไม่ได้รับการศึกษาภายในระบบแต่สามารถศึกษาหาความรู้จากประสบการณ์และการพบปะพูดคุยกับบุคคลต่างๆที่เกี่ยวข้อง สรุปโดยภาพรวม การศึกษายังคงเป็นปัญหาภายในหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการศึกษาตามเกณฑ์ที่กำหนด ทำให้มีปัญหาในด้านการติดต่อสื่อสารกับบุคคลภายนอกอยู่บ้าง

7. ปัญหาด้านสาธารณูปโภค

ปัญหาด้านนี้ที่เห็นได้ชัดจากการสำรวจได้แก่ หมู่บ้านจะบุลีไม่สามารถดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างสะดวก ทำให้ไม่สามารถใช้สิ่งของเครื่องใช้ที่มีความจำเป็นต่อชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม ถึงแม้ว่าภายในหมู่บ้านจะไม่มีไฟฟ้าก็ตามแต่ก็ยังสามารถใช้พลังงานจากแสงอาทิตย์ (โซลาร์ เซลล์) จำนวน 3 แผง แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับความต้องการใช้ในหมู่บ้าน สามารถใช้พลังงานที่ได้ในส่วนนี้อยู่ในวงจำกัด

8. ปัญหาด้านการติดต่อสื่อสาร

เนื่องจากเส้นทางคมนาคมไม่สะดวกทำให้การติดต่อสื่อสารทางไปรษณีย์เข้าไม่ถึงการส่งจดหมายต้องนำไปส่งที่สันติคีรี ส่วนจดหมายที่ได้รับก็ไม่ถึงหมู่บ้าน ทางไปรษณีย์จะนำไปฝากที่หมู่บ้านใกล้เคียง แล้วก็อาศัยผู้ที่ติดต่อกับหมู่บ้านบอกตอกกลับมาเพื่อให้ไปรับจดหมายตามหมู่บ้านต่างๆที่อยู่ใกล้เคียง

ภายในหมู่บ้านยังไม่มี การติดตั้งโทรศัพท์สาธารณะ หากมีความจำเป็นต้องติดต่อสื่อสารโดยการ ใช้โทรศัพท์ ชาวบ้านต้องเดินทางมาใช้โทรศัพท์ที่สันติคีรี ซึ่งเป็นไปอย่างยากลำบาก

4.2 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการลุ่มน้ำ

การจัดการทรัพยากรของชาวลานู ไม่ได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไร้ความเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน โดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาค จากประวัติศาสตร์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวลานู ตั้งแต่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยจนถึงปัจจุบัน ซึ่งนับเป็นเวลา 3 – 4 ชั่วอายุคน แสดงให้เห็นว่า การอพยพย้ายถิ่น และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเงื่อนไขภายนอกมาตลอด ตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา ชาวลานู ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ตามแนวชายแดนไทย – พม่า ในอาณาบริเวณลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง ไม่ได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวและสงบสุข แต่กลับต้องเผชิญและดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจเหนือพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง ของกลุ่มอำนาจหลายกลุ่ม โดยเฉพาะอดีตทหารจีนคณะชาติ ก๊กมินตั๋ง ได้ใช้สิทธิครอบครอง และแสดงออกถึงความเป็นเจ้าของต่อพื้นที่ในอาณาบริเวณนั้น โดยอ้างความชอบธรรมว่า ในเขตพื้นที่ป่า 15,000 ไร่ เป็นพื้นที่ที่ทางราชการไทย อนุญาตให้ชาวจีนฮ่อที่เคยต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ ใช้เป็นพื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่ทำกิน ในอาณาบริเวณพื้นที่ดังกล่าว ชาวลานูไม่สามารถครอบครองได้ ทำให้ชาวลานูต้องเผชิญกับข้อจำกัดในการใช้ที่ดิน และการหมุนเวียนพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก

ต่อมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 เป็นต้นมารัฐบาลได้จัดตั้งโครงการพัฒนา เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวเขาเขตต้นน้ำแม่จัน – แม่สลองภายใต้กระแสกดดัน ซึ่งทำให้ชาวลานูต้องประสบกับข้อจำกัดในการหมุนเวียนที่ดิน เพื่อการเพาะปลูก และความไม่มั่นคงของชีวิตอีกครั้ง ทำให้ชาวลานูบ้านจะบุรี มีการปรับเปลี่ยน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า และวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งการปรับเปลี่ยนดังกล่าวมีปัจจัยและกลไกที่มีความสัมพันธ์ต่อการปรับเปลี่ยนโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

4.2.1 ปัจจัยภายนอก

1. นโยบายรัฐ

รัฐตั้งสมมติฐานเพื่อกำหนดนโยบายและแผนการพัฒนาชาวเขา ว่า ระบบการเกษตรกรรมแบบไร่เลื่อนลอย ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมต่อพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ การพังทลายของหน้าดิน ทำให้เกิดน้ำท่วมในพื้นที่รอบและฝนแล้ง ส่วนการปลูกฝิ่นก็เป็นสาเหตุสำคัญของปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ส่วนความแตกต่างทางสังคม วัฒนธรรม จารีตประเพณี ความเชื่อระหว่างชาวเขากับสังคมไทย รัฐก็มีสมมติฐานว่า ความแตกต่างดังกล่าว เป็นภัยต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ ดังนั้น รัฐจึงกำหนดนโยบาย และแผนการพัฒนาชาวเขา เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสำคัญสี่ประการ ประการแรก หยุดยั้งการทำไร่เลื่อนลอย เพื่อป้องกันการสูญเสียพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ประการที่สอง ดำเนินการสนับสนุน ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนฝิ่น เพื่อป้องกันการปลูกฝิ่น ประการที่สาม ดำเนินการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคมของชาวเขา เพื่อสนับสนุนการพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้า ประการที่สี่ ดำเนินการให้ชาวเขา จงรักภักดีต่อชาติ เพื่อความมั่นคง และรักษาความสงบเรียบร้อยตามแนวชายแดน (ทวิช จตุรพฤษ : 2538)

นอกจากนี้ ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมที่เรียกว่า "การพัฒนาที่ยั่งยืน" กลายเป็นข้อถกเถียงสำคัญ ทั้งในวงวิชาการ และวงการพัฒนา ซึ่งมีกรอบแนวคิดว่า "การพัฒนาอย่างยั่งยืน ต้องคำนึงถึงระดับที่เหมาะสม ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศวิทยา ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคมวัฒนธรรม โดยต้นทุนสุทธิของการพัฒนานั้น ต้องไม่ทำลายหรือคงไว้ซึ่งคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติ ในการถือฤกษ์ต่อการดำรงชีพของมนุษย์ ทั้งในปัจจุบัน และในอนาคต รักษาไว้ซึ่งปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็น ในการดำเนินชีวิตของคนรุ่นต่อไป"

ถ้าพิจารณาในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จะพบว่า นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจสังคม ที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสถานะความสมดุลทางนิเวศวิทยา หรือการพัฒนาที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม กลายเป็นข้อเรียกร้องสำคัญของประชาคมโลก กล่าวคือ กลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้ว ทั้งภาครัฐบาล และองค์กรเอกชน ต่างสนับสนุนงบประมาณเป็นจำนวนมากให้กับรัฐบาล และองค์กรพัฒนาเอกชน ในกลุ่มประเทศโลกที่สาม หรือกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา ทั้งในภูมิภาคลาตินอเมริกา และแอฟริกา รวมทั้งกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อให้ดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในประเทศและภูมิภาคของตนเอง

ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว แนวนโยบายและแผนการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของรัฐ และองค์กรเอกชนในประเทศไทย จึงถูกกำหนดนโยบาย และแนวทางการพัฒนาให้อยู่ภายใต้กรอบความคิด "การพัฒนาอย่างยั่งยืน" เป็นหลักพื้นฐาน โดยเฉพาะการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

สังคม ต้องเป็นไปอย่างไม่ทำลายความสมดุลของระบบนิเวศ รัฐและองค์กรเอกชนต่างมุ่งเน้นการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ทั้งโดยการประกาศขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ การปลูกสร้างป่า การควบคุมป้องกันไฟป่า การพัฒนาระบบ การใช้ที่ดินบนพื้นที่สูง หรือ ระบบเกษตรยั่งยืนบนพื้นที่สูง

เขตพื้นที่ต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่รัฐ กำหนดสมมติฐานเบื้องต้นว่า ชาวเขาซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ประกอบอาชีพการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยเป็นหลัก ต่อมาเมื่อพื้นที่ทำกินถูกใช้อย่างเข้มข้น ติดต่อกันในระยะเวลาที่ยาวนาน ความอุดมสมบูรณ์ของดินตามธรรมชาติก็ลดลง ขณะเดียวกัน การใช้พื้นที่ป่าทำกินของชาวเขา ในเขตพื้นที่แห่งนี้ ก็ตั้งอยู่ในระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มากกว่า 1,000 เมตร และพื้นที่สำหรับทำการเพาะปลูกบางพื้นที่ ยังอยู่ในระดับความสูงถึง 1,400 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง การบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำกินในระดับความสูงตามที่กล่าวมาเบื้องต้น ส่งผลกระทบต่อความสำคัญต่อความสมดุลของระบบนิเวศ ยิ่งกว่านั้น พื้นที่ทำกินของชาวเขาเหล่านี้ ยังอยู่ในเขตต้นน้ำปฐมภูมิ ของน้ำแม่จัน - แม่สลอง และมีระดับความลาดชัน พื้นที่ตั้งแต่ 10 - 90 องศาจึงทำให้การชะล้างผิวดิน และการพังทลายของหน้าดินอยู่ในเกณฑ์ที่สูง ซึ่งทำให้ชาวเขาจำเป็นต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าไปในเขตป่า จนทำให้ป่าอุดมสมบูรณ์ในเขตต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง เหลือร้อยละ 10 เท่านั้น (จิระ ประังเขียว : 2531)

รัฐบาลจึงกำหนดนโยบาย การพัฒนาอย่างยั่งยืน เข้ามาพัฒนาพื้นที่แถบนี้เพื่อวัตถุประสงค์สำคัญ คือ เพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร พัฒนาการเกษตรยั่งยืน และให้ชาวเขาตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งถาวร

2. สาธารณูปโภค

การตั้งกองบังคับการ และฐานที่มั่นทางการทหารของกองทัพก๊กมินตั๋ง ตามแนวชายแดน ไทย - พม่า ทางภาคเหนือของประเทศไทย ไม่ใช่เรื่องปกติธรรมดา รัฐบาลจึงกำหนดนโยบายความมั่นคงทางการเมืองการปกครอง ขยายอำนาจเข้าควบคุมจัดการพื้นที่ต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง โดยในปี พ.ศ.2516 รัฐบาลส่งหน่วยทหารช่าง กรป.กลาง กองบัญชาการทหารสูงสุด ดำเนินการสร้างเส้นทางลำลอง จากดอยแม่สลอง ไปบรรจบถนนพหลโยธินที่บ้านป่าซาง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย และปรับปรุงให้เป็นเส้นทางมาตรฐานลาดยางแอสฟัลต์ตลอดสาย ในปี พ.ศ. 2524 - 2528

ต่อมาในปี พ.ศ. 2530 หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ กองบัญชาการทหารสูงสุด กระทรวงกลาโหม ได้สร้างถนนตามแนวชายแดน เพื่อความมั่นคงของชาติ สายบ้านท่าตอน – ดอยแม่สลอง โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2534 เมื่อกรมทางหลวง สร้างถนนสายแม่จัน – ปางสา มาบรรจบกับถนนสายท่าตอน – ดอยแม่สลอง ที่บ้านกึ่งสะโต การคมนาคมติดต่อระหว่าง ชาวเขาที่ตั้งถิ่นฐานที่อยู่ ในอาณาบริเวณลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลองตอนบน รวมทั้งชาวลาหู่บ้านจะบูนี กับหน่วยราชการ และสังคมชายไทยพื้นราบ ทั้งตัวอำเภอแม่จัน และตัวเมืองเชียงราย ก็มีความสะดวกและใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวเขา กับสังคมไทย ก็เป็นไปอย่างรอบด้าน

ในแง่เศรษฐกิจ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พยายามส่งเสริมให้ดอยแม่สลอง เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดเชียงราย ซึ่งในที่สุด ดอยแม่สลองก็กลายเป็นพื้นที่เปิด ชาวเขาต้องพึ่งพิงสังคมเมือง ส่วนในแง่การเมืองการปกครองในการควบคุมความเป็นบุคคลของชาวลาหู่ ในฐานะพลเมืองของรัฐโดยเฉพาะ การปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา และกรมการปกครอง ซึ่งมีกำนันผู้ใหญ่บ้าน เป็นตัวแทนหรือกลไกของรัฐในระดับพื้นที่ องค์การและหน่วยงานดังกล่าว สามารถเข้าถึง และควบคุมจัดการพื้นที่ ทั้งทางกายภาพ และควบคุมบุคคลในฐานะพลเมืองของรัฐ โดยจัดทำทะเบียนบุคคล และปรับเปลี่ยนแบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวลาหู่ ให้เป็นไปตามกรอบแนวคิด ของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

3. การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิโลก หรือปรากฏการณ์เรือนกระจก (Green house effect) อันเนื่องมาจากก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งเกิดจากการบริโภคเชื้อเพลิง ฟอสซิล เช่น น้ำมันเบนซิน และถ่านหิน และยังเกิดกิจกรรมอื่น ๆ อีกหลายอย่าง รวมทั้งการเผาป่า ไฟขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป โดยปราศจากการควบคุม ได้ทำลายพื้นที่ป่าหลายแห่ง เช่น บอร์เนียว สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และไซบีเรีย สาเหตุการเกิดไฟก็ต่างกันไป กลุ่มอุตสาหกรรมทำไม้ปลูกสร้างสวนป่า จุดไฟเพื่อถางและแปรสภาพผืนใหญ่ให้รวดเร็วขึ้น การขยายตัวของชุมชนเมืองก็มักใช้ไฟเพื่อเคลียร์พื้นที่ เมื่อพบว่ามีต้นไม้ หรือพุ่มไม้ใหญ่ กีดขวางการพัฒนาเมือง ในรัฐกาลิมันตัน อินโดนีเซีย มีการทำไร่ปาล์มน้ำมัน และทำสวนป่า แทนการทำไร่หมุนเวียน ซึ่งนำไปสู่เหตุการณ์เกิดไฟป่าครั้งใหญ่ในปี 1998 ซึ่งก่อให้เกิดหมอกควัน และมลพิษทางอากาศ ไปทั่วแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเชื่อกันว่า เกษตรกรผู้ทำไร่หมุนเวียน เป็นผู้กระทำ

ปรากฏการณ์ดังกล่าว นำไปสู่ฉันทามติว่า ด้วยความร่วมมือของประชาคมโลก ในการกำหนด แผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) ซึ่งเป็นแผนแม่บทโลกด้านการพัฒนาอย่าง

ยี่น ประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศสมาชิกได้ลงนามในข้อตกลงดังกล่าว และได้จัดทำแผนการพัฒน
อย่างยั่งยืนของประเทศขึ้น

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทางความคิด ว่าด้านการพัฒนาอย่างยั่งยืน
ของประชาคมโลก ที่ประเทศไทยรับแนวความคิดเข้ามา ได้แพร่กระจายสู่พื้นที่ต้นน้ำทุกแห่งของ
ประเทศไทย รวมทั้งพื้นที่ต้นน้ำแม่จัน – แม่สลอง รัฐบาลได้กระจายแนวคิดสู่ชุมชนชาวเขาโดยใช้
ระบบการศึกษา ปรับเปลี่ยนความรู้และทัศนคติของชุมชนชาวลาหู่ เพื่อหวังผลให้ชาวลาหู่เปลี่ยน
แบบแผนการใช้ที่ดินมาเป็นการเกษตรยั่งยืน ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งถาวร และอนุรักษ์แหล่งต้น
น้ำลำธาร

The logo of Chiang Mai University is a circular emblem. In the center is a stylized elephant facing left, with a traditional Thai lamp (Lampang) hanging from its trunk. The lamp has a flame and radiating lines. The elephant is surrounded by a circular border containing the text 'CHIANG MAI UNIVERSITY 1964'. There are also decorative floral motifs on either side of the elephant.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

4. สื่อสารมวลชน

สื่อสารมวลชน หมายถึง แหล่งข้อมูล ที่ชุมชนสามารถรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งมีหลายรูปแบบ ในกรณีลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง สื่อสารมวลชนที่มีบทบาทในการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการลุ่มน้ำของชาวลานูบ้านจะบูนี ได้แก่ ครูประจำหมู่บ้านและสถานีวิทย์ 914

ครูประจำหมู่บ้าน เป็นผู้จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งในกลุ่มเยาวชน และกลุ่มผู้ใหญ่ ให้มีความรู้เรื่องภาษาไทย การอ่านออกเขียนได้ รู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองไทย รวมถึงให้เห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ทรัพยากรป่า ดิน น้ำ สัตว์ป่าและอากาศ และพยายามชักชวนให้หัวหน้าหมู่บ้าน เลือกและกำหนดเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พร้อมทั้งกำหนดกฎเกณฑ์การอนุรักษ์พื้นที่ป่า ที่ถูกกำหนดขึ้นนั้น สื่อที่ใช้ประกอบการเรียนการสอน ได้แก่ แผนที่ ลูกโลก ภาพโปสเตอร์ ประกอบคำบรรยาย

สถานีวิทย์ 914 เป็นหน่วยงานในสังกัด สำนักงานพัฒนาภาคที่สาม หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา กองบัญชาการทหารสูงสุด ด้วยความห่วงใยของรัฐ เกี่ยวกับปัญหาความมั่นคงชายแดน จึงจัดตั้ง "หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ " เข้าทำงานปฏิบัติการจิตวิทยาด้านความมั่นคงภายในกับประชาชน โดยเฉพาะชุมชนชาวเขา หากแต่ยังคงมีอุปสรรคในเรื่องการสื่อสาร และการสร้างความเข้าใจ จึงใช้สื่อทางวิทยุกระจายเสียง เป็นกระบอกเสียงสู่ชุมชนชาวเขา โดยจัดตั้งสถานีวิทย์กระจายเสียงขึ้นที่จังหวัดเชียงราย ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านปางอ้อ ตำบลแม่จัน อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ออกอากาศในระบบเอเอ็ม ภาคพิเศษ โดยมีการใช้ภาษา รวมเก้า ภาษา คือ ภาษาม้ง ภาษาลานู ภาษากะเหรี่ยง ภาษาอาข่า ภาษาลีซอ ภาษาเย้า ภาษาไทยใหญ่ ภาษาลัวะ และภาษาจีนกลาง รูปแบบรายการจะเน้นการประชาสัมพันธ์ข่าวสาร และความรู้ต่าง ๆ ของทางราชการ มีเนื้อหาสาระเพื่อการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ตั้งแต่ปัญหาคอมมิวนิสต์ ปัญหาการปลูก การเสพ และการค้ายาเสพติด ปัญหาการทำเกษตรที่สูง

ที่ผ่านมามีพบว่า ชาวลานูบ้านจะบูนี มีความตื่นตัวในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารทางราชการโดยผ่านสื่อทางวิทยุ ภาษาชาวเขาเป็นอย่างมาก ทุกเช้าตรู่จะได้ยินเสียงเพลงภาษาเผ่า คราวเรือนใดที่มีเครื่องรับวิทยุ จะมีเพื่อนบ้านมาเยี่ยมเข้าตรู่ บางคนถือโอกาสนั่งงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ติดไม้ติดมือมาทำด้วย โดยเฉพาะแม่บ้าน อาจนำผ้ามาปัก หรือพาลูกมานั่งให้นมที่บ้าน เพื่อนบ้าน เพื่อตั้งใจฟังข่าวจากวิทยุ ที่ออกอากาศเป็นภาษาของตนเอง สามารถฟังได้ง่ายกว่าวิทยุภาษาไทย จากการดำเนินงานของสถานีวิทย์ดังกล่าวทำให้ชาวลานู ได้มีโอกาสติดบททวน เรื่องราวการทำไร่ที่ราชการมองว่า ชาวเขาเป็นผู้ทำลายป่า แต่พวกเขาบ้านก็ถกเถียงกันว่า เราทำลาย

ปาจริงหรือ เราต้องใช้ที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกเลี้ยงชีพ และเรามีวิถีชีวิตเช่นนี้กันมานาน นับหลายชั่วอายุคน และป่าไม้ก็ยังอยู่ร่วมกับเรามาจนถึงบัดนี้ ทำไมเราจึงกลายเป็นผู้ทำลายป่า การถกเถียงแลกเปลี่ยนความรู้ของเพื่อนบ้าน ประกอบกับการให้ความรู้ของทางราชการ ทำให้ชาวลาหู่เริ่มมีความรู้ด้านการพัฒนาอย่างยั่งยืน และปรับเปลี่ยนทัศนคติ ซึ่งเป็นไปอย่างช้าๆ

4.2.2 ปัจจัยภายใน

นิเวศวิทยา จากรายงานการสำรวจข้อมูลทางสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographic Information) ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง พบว่า พื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน แม่สลอง ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของน้ำแม่จัน และน้ำแม่สลอง พื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลตั้งแต่ 400 ถึง 1,800 เมตร ส่วนใหญ่ร้อยละ 75 มีความลาดชันอยู่ระหว่าง 12 – 55 % เกือบทั้งหมดร้อยละ 94.5 ของพื้นที่ เคยถูกทำลายจากกิจกรรมของมนุษย์ ปัจจุบันโดยส่วนใหญ่ร้อยละ 48.2 ของพื้นที่ปรากฏสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรม ที่เปิดโล่ง ที่ทำกินของชาวบ้าน น้ำในลำธารในช่วงฤดูฝน น้ำขุ่น และมีตะกอนมาก เนื่องจากการชะล้างพังทลายของหน้าดิน จากการทำไร่บนพื้นที่ลาดชัน ซึ่งจากการสำรวจพบว่า ช่วงความลาดชันของแปลงทำกินที่ปรากฏมากที่สุด ได้แก่ 12 – 35 % ครอบคลุมพื้นที่ร้อยละ 44.6 รองลงมา 35 – 55 % ครอบคลุมพื้นที่ร้อยละ 32.7 ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ 1B มากที่สุด ร้อยละ 42.2 รองลงมาอยู่ในเขต 1A มีผลทำให้พื้นที่ป่าในบริเวณเขตต้นน้ำถูกทำลาย และลดจำนวนลงอย่างมาก น้ำในลำห้วยในช่วงฤดูแล้ง มีปริมาณน้อย ไม่เพียงพอต่อการบริโภค และมีคุณภาพต่ำในช่วงทำynnน้ำ

จากปรากฏการดังกล่าว ชาวลาหู่ซึ่งได้สังเกตเห็น และรับรู้ปรากฏการณ์ความเสื่อมโทรมทางระบบนิเวศวิทยาโดยตลอด รวมทั้งได้รับผลกระทบจากการขาดแคลนน้ำในการอุปโภคบริโภคในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งจะขาดแคลนในช่วงเดือนมีนาคม – เมษายนของทุกปี ทำให้ชาวลาหู่บ้านจะบู่สี เริ่มตระหนักถึงผลกระทบดังกล่าว ซึ่งนำมาสู่การปรับเปลี่ยน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำ และหันมาปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ที่รัฐส่งเสริม

ลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมในการยอมรับสิ่งใหม่ ชาวลาหู่บ้านจะบู่สี มีลักษณะความเป็นชุมชนสูง มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ เคารพในผู้นำหมู่บ้าน และยึดมั่นศรัทธาในจารีตประเพณี มีความอ่อนน้อมถ่อมตน รักสงบ มีความรักและภาคภูมิใจในเผ่าพันธุ์ของตนเอง ชอบการมีชีวิตอยู่อย่างอิสระ ซึ่งจะเห็นได้จาก การเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ และทำมาหากินในเขตป่าเขาของชาวลาหู่ มีนัยสำคัญถึงการปฏิเสธการครอบงำ และการใช้อำนาจของชนกลุ่มใหญ่

ด้วยการแยกตัวออกจากชนกลุ่มใหญ่ เพื่อรักษาไว้ซึ่งความเป็นอิสระและเสรีภาพในการดำรงชีวิตของตนเอง การอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ ยังทำให้ชาวลาหู่สามารถตัดสินใจ และกำหนดได้ว่า ตนเองจะสร้างความสัมพันธ์กับใคร หรือไม่สร้างความสัมพันธ์กับใคร ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญ ที่ทำให้ชาวลาหู่สามารถรักษาเสรีภาพ ความเป็นอิสระ หรือลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นเวทีเพื่อแสดงออกถึง ความเป็นชาติพันธุ์ และความเป็นชาติพันธุ์ และความเป็นตัวตนของความเป็นชาวลาหู่เอาไว้ แต่การอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่อพยพเข้ามา ชาวลาหู่ยังไม่ได้รับการยอมรับความเป็นบุคคลในฐานะพลเมืองของรัฐไทย

เมื่อรัฐบาลกำหนดนโยบายการสำรวจและขึ้นทะเบียนบุคคลชาวเขา เพื่อให้สิทธิความเป็นพลเมืองของรัฐไทย บนเงื่อนไขของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและและการเกษตรยั่งยืน จึงมี แนวโน้มสูงที่ชาวลาหู่จะตัดสินใจยอมรับ วิทยาการแผนใหม่ ซึ่งอาจต้องใช้เวลาหลายปีก่อนที่ได้มีการทดลอง และพิจารณาผลที่ได้จากการทดลองปฏิบัติ บางอย่างต้องใช้เวลาในการยอมรับ บางอย่างอาจถูกปฏิเสธ และบางอย่างอาจยอมรับเพียงบางส่วน แต่อย่างไรก็ตาม ชาวลาหู่ได้ยอมรับนโยบายของ รัฐบาลในการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนแบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใน ชุมชนชาวลาหู่ บ้านจะบูนี่

การเพิ่มประชากร จำนวนประชากรในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน แม่สลอง ถือว่ามี ความหนาแน่นสูง โดยผลการสำรวจประชากรชาวเขาปี พ.ศ.2540 โดยศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ ชาวเขา จังหวัดเชียงราย ระบุว่า มีจำนวน 7,461 คน 1,356 ครัวเรือน จากห้าชนเผ่า คือ อาข่า ลาหู่ เย้า ลีซอ และ จีนฮ่อ ตั้งบ้านเรือนกระจายตัวอยู่ในเขตต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง การเพิ่มขึ้นของ ประชากร มีด้วยกันสองปัจจัย คือ การเพิ่มประชากรตามธรรมชาติ จากผลการสำรวจข้อมูลพื้นฐาน คุณภาพชีวิตแม่และเด็กชาวเขาลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง ปี พ.ศ. 2538 พบว่า จำนวนบุตรที่ ครอบครัวยาวเขาส่วนมาก ยังต้องการอยู่คือ อย่างน้อย 3 - 6 คน ถึงแม้ชาวเขาจะยอมรับหลักการคุมกำเนิด แต่ในทางปฏิบัติ และข้อเท็จจริง ยังไม่สอดคล้องกับหลักการ เพราะชาวเขายังมี จำนวนบุตรสูงอยู่ นอกจากนี้ วิธีการคุมกำเนิดแบบยาฝัง มีผลข้างเคียงค่อนข้างมาก เช่น รอบเดือนไม่ปกติ บางรายมีอาการคลื่นไส้ อาเจียน เหมือนคนแพ้ท้อง ต้องไปผ่าคลอดยากุมออก ทำให้ ความนิยมในการใช้ยาฝังคุมกำเนิดลดลงอย่างมาก ในขณะเดียวกัน หมันชายและหญิงไม่เป็นที่ นิยมของชาวเขา เนื่องจากมีความเชื่อว่าจะทำให้ไม่มีเรี่ยวแรง เพราะมีชาวบ้านผู้ชายคนหนึ่งไปทำ หมัน แล้วมีปัญหาด้านสุขภาพอ่อนเพลีย ไม่มีแรง อาการไม่ดีขึ้นเป็นเวลาหลายปี ทำให้ชาวบ้าน กลัวการทำหมันมากขึ้น ทำให้การคุมกำเนิดมีข้อจำกัด จึงไม่สามารถควบคุมอัตราการเพิ่มของ ประชากรชาวเขาได้ตามเป้าหมาย

การอพยพย้ายถิ่น สถานการณ์การสู้รบในเขตรัฐฉานระหว่าง กองกำลังติดอาวุธกู้ชาติชาวไทใหญ่ กับกองทัพรัฐบาลพม่าเป็นไปอย่างรุนแรง และเนื่องจากเขตพื้นที่ต้นน้ำแม่จัน แม่สลอง เป็นเสมือนพื้นที่หน้าด่าน ชาวเขาที่ประสบกับความเดือดร้อน เช่น ชาวลานู อาข่า และลีซู ต่างทยอยอพยพ เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในอาณาบริเวณนี้หนาแน่นมากขึ้นเรื่อยๆ ส่วนชาวจีนฮ่อบ้านแม่สลอง ก็อพยพครอบครัวและญาติที่อยู่ตามแนวชายแดนไทยพม่า เข้ามาอยู่ในเขตพื้นที่ 15,000 ไร่ ที่รัฐบาลจัดให้ ทำให้ประชากรในเขตลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง มีความหนาแน่นมาก ชาวลานูไม่สามารถอพยพย้ายที่ทำกินได้ ด้วยพื้นที่ทำกินในเขตนี้ ถ้าไม่เป็นของอดีตทหารจีนคณะชาติ กองทัพก๊กมินตั๋ง ก็จะเป็นที่ทำกินของชาวเขาเผ่าอื่น จึงเป็นเหตุปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้ชาวลานูต้องยอมรับการปรับเปลี่ยนแบบแผนการทำกินตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนของรัฐบาล

4.2.3 กลไกการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการลุ่มน้ำ

กลไกที่มีบทบาทสำคัญในการสัมพันธ์ เชื่อมโยงระหว่างปัจจัยภายในกับปัจจัยภายนอก ภายใต้บริบทในการจัดการลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ผู้นำ ชุมชน

เจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งเป็นกลุ่มนักพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ ศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา จังหวัดเชียงราย ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดเชียงราย โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ศูนย์จัดการต้นน้ำที่ 10 กรมป่าไม้ องค์การบริหารส่วนตำบลแม่สลองนอก โครงการควบคุมไฟฟ้าพื้นที่ข้างเคียงดอยตุง กองทัพภาคที่สาม กองบัญชาการทหารสูงสุด เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานของรัฐ เหล่านี้ต่างมีภาระกิจตามบทบาทหน้าที่ ในการปฏิบัติงานให้บรรลุ เป้าหมายของแต่ละหน่วยงาน ภายใต้กรอบการพัฒนาของรัฐ ทั้งในด้านความมั่นคงของชาติ ด้านยาเสพติด และด้านสภาพแวดล้อม โดยเป็นผู้นำในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อให้ความรู้ในการอ่านเขียนภาษาไทย ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน สืบสวนและขึ้นทะเบียน เตรียมความพร้อม และจัดระเบียบชุมชนชาวเขา หรือเสริมสร้างให้ชาวเขาตระหนักถึงสิทธิ และหน้าที่ของพลเมืองไทยที่ดี

องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทหน้าที่เป็นกลไกหนึ่งในการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการลุ่มน้ำของชุมชนชาวลานูบ้านจะบูนี คือ มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2528 โดยกลุ่มนักพัฒนาภาคเอกชนร่วมกับข้าราชการ และนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่เคยร่วมงานกันในการศึกษาเพื่อพัฒนาชาวเขา จุดเริ่มต้นของมูลนิธิเริ่มจากการที่ชมรมค่าย

อาสาสมัครของชมรมศึกษา และวิจัยชาวเขา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย บัณฑิตอาสาสมัครของ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดเชียงราย ได้ปฏิบัติงานร่วมกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2516 ด้วยการร่วมมืออย่างดี จากศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาจังหวัดเชียงราย ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา จากการทำงานร่วมกันในพื้นที่อำเภอแม่จัน ทำให้เกิดแนวคิดที่จะเป็นแนวทางในการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความเป็นประชาชนที่มี คุณภาพของชาวเขาหลายประการ เช่น การตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง มีที่ทำกินเป็นการถาวร มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ในการจัดตั้งมูลนิธิด้วยการจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล มูลนิธิได้กำหนดวัตถุประสงค์ที่สำคัญไว้ ดังนี้

1. ส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรในเขตภูเขา
2. ร่วมมือกับหน่วยราชการและองค์กรต่าง ๆ ในการสนับสนุนให้ชุมชนชาวเขาเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้มากที่สุด
3. ส่งเสริมให้ชุมชนในเขตภูเขาเห็นคุณค่า และภูมิใจในวัฒนธรรมอันดีงามของ ชุมชน โดยมีการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างเหมาะสม
4. ส่งเสริมให้เห็นถึงความสำคัญ และมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
5. สนับสนุนบุคคลที่เข้าไปทำงานกับชุมชนในเขตภูเขาด้วยความอุทิศตน และศรัทธา

มูลนิธิมีปรัชญาหรือเป้าหมายสูงสุดในการดำเนินงานที่สำคัญสองประการ คือ ประการแรก ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสทางสังคมให้ชาวเขาได้มีโอกาสทัดเทียมกับผู้อื่น ประการที่สอง การพัฒนาที่อาศัยรูปแบบของการมีส่วนร่วม เป็นหลัก ทั้งนี้ โดยมุ่งเน้นผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนเป็นสำคัญ โดยมีกรอบแนวคิดในการทำงาน ภายใต้การศึกษา สถานการณ์ปัจจุบัน การมีวิสัยทัศน์ การกำหนดวัตถุประสงค์ ภารกิจ และแนวทางการทำงานไว้ชัดเจน

จากผลการประเมินของ มนัส สุวรรณ และ อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ ในโครงการศึกษาวิจัยการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ : 2544 พบว่า

มูลนิธิมีการดำเนินงานที่เหมาะสมทั้งในสำนักงานและภาคสนาม ครอบคลุมถึงการ วิเคราะห์วางแผน ดำเนินการ ประสานงาน จัดบุคลากร จัดงบประมาณ การติดตามประเมินผล และการ แก้ปัญหา อุปสรรคที่สอดคล้องกับเวลา สถานที่ กลุ่มเป้าหมายทั้งในเชิงปริมาณ

และคุณภาพ ซึ่งปัจจัยป้อนของการดำเนินการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง ของมูลนิธิ สามารถพิจารณาออกเป็นสองลักษณะ คือ ในเชิงรูปธรรมและนามธรรม

ปัจจัยป้อนในเชิงรูปธรรม ได้แก่ โครงการหลัก โครงการย่อย และกิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินงานสอดคล้องกับวัตถุประสงค์หลักห้าข้อของมูลนิธิ ส่วนปัจจัยข้อในเชิงนามธรรม อาจพิจารณาได้จากวิสัยทัศน์ และแนวคิดในการทำงาน และตั้งในในการทำงานของบุคลากร การดำเนินการของมูลนิธิ เมื่อมองในภาพรวมแล้ว จะมุ่งไปที่การส่งเสริมชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผสมผสานกับภูมิปัญญาใหม่ผ่านโครงการ / กิจกรรม และผ่านเจ้าหน้าที่โครงการ หรือที่เรียกว่า ตัวแทนการเปลี่ยนแปลง (Change Agents) ที่มูลนิธิได้จัดเข้าไปดำเนินการโดยตรงจากภายนอกชุมชน

เมื่อพิจารณากระบวนการพัฒนาชุมชนบน ของมูลนิธิพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ให้พื้นที่นั้น มนัส สุวรรณ และอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์(อ้างแล้ว) พบว่า มูลนิธิได้ประยุกต์มาจากแนวทางการศึกษา ผสมผสานไปกับหลักการใช้แนวทาง AIC (Appreciation Influence Control) และบางกิจกรรมอาศัยแนวทางของการประยุกต์การวิจัยเชิงปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม เป็นแนวทางในการศึกษาชุมชน สร้างเสริมการมีส่วนร่วม เสริมสร้างการเรียนรู้ และการปรับตัว การพัฒนาเครือข่ายและทีมงาน

1. การศึกษาชุมชน ทุกกิจกรรมและทุกโครงการของมูลนิธิ ได้ผ่านกระบวนการศึกษาชุมชนที่เป็นไปตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชน ที่ยอมรับความเป็นเอกลักษณ์ของบุคคลและชุมชน โดยอาศัยวัฒนธรรม เป็นพลังผลักดันการพัฒนา และอาศัยการส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภายใต้ระบบนิเวศที่กำลังเปลี่ยนแปลงของสองลุ่มน้ำ

2. การเสริมสร้างการมีส่วนร่วม มูลนิธิได้ให้หลักการ การเสริมสร้างการมีส่วนร่วม ในกระบวนการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงมาโดยตลอด ในภาพรวมของการมีส่วนร่วมของมูลนิธิ มีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้าร่วมกิจกรรมอยู่สี่กลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มมีกิจกรรมร่วมในระดับที่แตกต่างกันไป คือ บุคลากรของมูลนิธิ องค์กรชุมชน และปัจเจกบุคคลในชุมชน หน่วยงานรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน

3. การเสริมสร้างการเรียนรู้และการปรับตัว

มูลนิธิได้เน้นการประยุกต์ใช้กระบวนการทางการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยมาเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ และการปรับตัว โดยอาศัยเนื้อหาการเรียนรู้ที่มาจากสามแหล่งสำคัญ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาใหม่จากภายนอกชุมชน และการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาใหม่ให้เหมาะสม

3.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เป็นทั้งด้านวิถีชีวิตของชนเผ่า ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม การประกอบอาชีพ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศ และการสร้างความเข้าใจให้แก่บุคคลนอกวัฒนธรรมชนเผ่าให้เข้าใจถึงมิติทางวัฒนธรรม มาจัดเป็นเนื้อหาการเรียนรู้อบรมพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชนเผ่า และหาจุดเชื่อมระหว่างวัฒนธรรมต่างเผ่าพันธุ์ที่ลดข้อขัดแย้งระหว่างกัน

3.2 ภูมิปัญญาใหม่จากภายนอกชุมชน ได้แก่ ความรู้ ภาษาไทย วิธีคิด เป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ข้อมูลที่ทันสมัยและจำเป็นแก่การปรับตัว เช่น ข้อมูลสำหรับเยาวชน ในการเตรียมตัวตัดสินใจไปทำงานในเมือง เป็นต้น

3.3 การผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาใหม่ให้เหมาะสม จนให้เกิดสังคมและชุมชนแห่งการเรียนรู้ เพื่อเตรียมความพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน

3.4 การพัฒนาเครือข่าย นอกจากการดำเนินการในระดับพื้นที่แล้ว มูลนิธิยังขยายผลการพัฒนาให้กว้างขวางครอบคลุมพื้นที่ในสองลุ่มน้ำในรูปเครือข่าย โดยสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวของเครือข่าย องค์กรชาวบ้าน ในการวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำ โดยทำการประชุมเชิงปฏิบัติการ จัดตั้งเวทีคณะกรรมการลุ่มน้ำ ทุกสามเดือน และการประชุมไตรภาคี ระหว่างคณะกรรมการลุ่มน้ำ หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนปีละครั้ง กิจกรรมสำคัญคือ ให้โอกาสแก่เจ้าหน้าที่มูลนิธิ และคณะกรรมการหมู่บ้าน ร่วมกันทบทวนแบบแผนการจัดการพื้นที่ทำกินการจัดการน้ำ และการจัดการป่าจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อหาแนวทางร่วมกันในการจัดการทรัพยากร โดยมูลนิธิได้รับการยอมรับและยังคงมีบทบาทหลักในการ "นำ" เครือข่าย วิธีการพัฒนาเครือข่ายและทีมงานของมูลนิธิดำเนินการโดยวิธีการศึกษา ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทักษะ และร่วมกันหาทางแก้ไขปัญหา และกำหนดแนวทางผ่านเวทีชาวบ้าน เวทีเครือข่าย การฝึกอบรมการศึกษาดูงาน และในอนาคตอาจกลายเป็นเครือข่ายหรือกลุ่มชุมชน ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นทางการ

เมื่อพิจารณาในภาพรวมจากกิจกรรมต่าง ๆ ที่มูลนิธิพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ได้ดำเนินการ พบว่า มูลนิธิเป็นกลไกที่มีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการลุ่มน้ำ ทั้งในด้านการใช้ที่ดิน การจัดการน้ำและการจัดการป่า โดยผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาใหม่ให้เหมาะสม ทั้งมิติเชิงนามธรรม ได้แก่ รูปแบบและวิธีการในการเพาะปลูก ไร่นาสวนผสม การทำแปลงทดลองการเกษตร การเกษตรธรรมชาติ การเกษตรยั่งยืน การปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกพืชแนวระดับ วิธีการดำรงชีวิตที่ครอบคลุมทั้งการรักษาป่า

ป่าชุมชน ป่าถาวร การทำแนวกันไฟ กิจกรรมคืนความชุ่มชื้นพื้นที่ต้นน้ำ การพัฒนาระบบชลประทาน รวมไปถึงการพัฒนาเครือข่ายลุ่มน้ำ ในเชิงนามธรรม ได้แก่ อุดมการณ์ ความเชื่อ บรรทัดฐานทางสังคม ประเพณี และวิถีคิด หรือสามัญสำนึกของชุมชนที่คอยกำกับพฤติกรรมในเชิงรูปธรรมของชุมชน โดยมูลนิธิได้ถ่ายทอดความเข้าใจถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน ทั้งสองลักษณะนี้ ให้แก่บุคลากรทั้งในสำนักงาน ในภาคสนาม ตลอดจนชุมชนชาวเขา จนเกิดความเข้าใจ และนำไปเป็นวิถีคิด ประกอบการทำโครงการ และการดำเนินงาน ในรูปแบบกระบวนการ วิถีการ และการใช้ปัจจัยที่เกี่ยวข้องเหมาะสม

ผู้นำชุมชน กลุ่มผู้นำชุมชนเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญ เนื่องจากเป็นผู้ที่สมาชิกในชุมชนให้ความเคารพศรัทธา และเชื่อฟัง ซึ่งเป็นองค์ประกอบของความเป็นปึกแผ่นของชุมชน เนื่องจากการคัดเลือก และการสืบทอดภูมิปัญญา ตามกระบวนการทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในชุมชน กลุ่มผู้นำจะมีบทบาทหน้าที่ในการรักษากฎระเบียบแบบแผนตามจารีตประเพณี ไกล่เกลี่ย และตัดสินความขัดแย้งในชุมชนและระหว่างชุมชน เป็นผู้นำในการตัดสินใจ เมื่อมีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นในชุมชน เป็นผู้ชี้ขาดที่ทุกคนต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตาม เป็นผู้มีส่วนเติม เป็นศูนย์รวมใจของชุมชน เป็นที่ปรึกษาหารือ ส่วนผู้นำศาสนา จะมีหน้าที่ประกอบพิธีตามความเชื่อในจารีตประเพณี รักษาผู้เจ็บป่วย และเป็นที่ปรึกษาทางจิตวิญญาณ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน กับกลุ่มผู้นำ จึงมีความใกล้ชิดแน่นแฟ้น และมีความเป็นชุมชนสูง

เมื่อรัฐมีนโยบายการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ให้เป็นไปตามกรอบการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยดำเนินผ่านกระบวนการทางการศึกษา หรือที่เรียกว่า "การศึกษาเพื่อการพัฒนา" โดยมุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนความรู้ และทัศนคติ ไปที่กลุ่มผู้นำชุมชน โดยให้กลุ่มผู้นำชุมชนเข้ารับการฝึกอบรม และศึกษาดูงานในเขตจังหวัดเชียงใหม่และเชียงราย ด้านการจัดการทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ดินและน้ำ และการเกษตรยั่งยืน จนเกิดผลในการปฏิบัติในกลุ่มของผู้นำชุมชน จากนั้นจึงชักชวนสมาชิกให้ปฏิบัติตาม จนเป็นผลสำเร็จ

ดังนั้น กลุ่มผู้นำชุมชนตามประเพณี หรือผู้นำแบบไม่เป็นทางการ จึงเป็นกลุ่มบุคคลสำคัญ ที่มีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนแบบแผนการจัดการทรัพยากรดั้งเดิม เป็นแบบแผนตามวิทยาการแผนใหม่

กระบวนการศึกษาเพื่อการพัฒนา

กระบวนการศึกษาและพัฒนา ถือเป็นอีกกลไกหนึ่ง ที่มีบทบาทสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการลุ่มน้ำของชาวลาหู่บ้านจะบู่ลี ซึ่งทั้งหน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ต่างใช้กลไกทางการศึกษา ในการปรับเปลี่ยนความรู้ ทักษะ ทักษะคิด ความเชื่อ ค่านิยม เพื่อหวังผลให้นำไปสู่พฤติกรรมในการอนุรักษ์ ซึ่งกระบวนการศึกษาดังกล่าว แบ่งได้สองลักษณะ คือ การศึกษาอย่างเป็นทางการ และการศึกษาตามธรรมชาติ

1. การศึกษาในระบบ

โครงการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ร่วมกับศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดเชียงราย ภายใต้ความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนชาวเขา ซึ่งเริ่มดำเนินโครงการอนุรักษ์ พื้นฟูป่าต้นน้ำ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 โครงการดังกล่าวมีแนวทางและวัตถุประสงค์สำคัญ คือ การปรับเปลี่ยน วิถีคิด การดำรงชีวิต และรูปแบบวิถีการใช้ทรัพยากรของชาวเขาด้วย "กระบวนการทางการศึกษา" โดยกำหนดกลุ่มเป้าหมายสำคัญ สองกลุ่ม คือ กลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งโดยทั่วไป มักจะเป็นกลุ่มผู้นำหมู่บ้าน และผู้นำครอบครัว ใช้เวลาเรียนในช่วงเวลากลางคืน ประมาณคืนละ 3 – 4 ชั่วโมง ส่วนกลุ่มที่สองเป็นกลุ่มเด็กวัยเรียน จะเรียนในช่วงกลางวัน วันละ 3 – 4 ชั่วโมง เช่นกัน สำหรับกระบวนการทางการศึกษา ในหมู่บ้านจะบู่ลี เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่เดือน พฤษภาคม พ.ศ.2535 โดยมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ร่วมกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดเชียงราย สร้างศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนประจำหมู่บ้านขึ้น เพื่อให้ดำเนินกิจกรรมทางการศึกษาดังกล่าวเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีเจ้าหน้าที่จากมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา เข้าทำการสอน การเรียนการสอนตั้งอยู่บนหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่และหลักสูตรประถมศึกษาสำหรับชุมชนในเขตภูเขา พ.ศ.2524 ของกรมการศึกษานอกโรงเรียนเป็นหลัก การเรียนการสอน จะมุ่งเน้นการเรียนรู้ภาษาไทย ทั้งการฝึกออกเสียงภาษาไทย การฝึกอ่าน ฝึกเขียน เป็นต้น ในทัศนของชาวลาหู่บ้านจะบู่ลีจะยกย่องนับถือ และศรัทธาครูในฐานะ "ผู้มีความรู้ ความรู้" หรือ "ลูหนี" ซึ่งชาวลาหู่ มักจะแสดงออกด้วย การแสดงซึ่ง ความนับถือ และการนำพืชผลจากไร่ เช่น ผักกาด ยอดผักทอง ข้าวโพด พริก มะเขือ มาให้ครู หรือถ้าครอบครัวไหนประกอบอาหาร ซึ่งถือว่าเป็นอาหารที่อร่อย เช่น แกงไก่ หมู หรือสัตว์ป่า ครูก็มักจะถูกเรียกไปร่วมกินกับชาวบ้านเสมอ

เนื่องจากโครงการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนชาวเขา กำหนดวัตถุประสงค์และแผนการดำเนินงาน ที่มุ่งเน้น การพัฒนาระบบการใช้พื้นที่ เพื่อการเพาะปลูกและการอนุรักษ์พื้นฟูพื้นที่ป่าต้นน้ำ ครูจึงมักเลือกกำหนดประเด็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำหรับเป็นเนื้อหาแนะนำเสนอให้กับกลุ่มผู้เรียนเสมอ โดยเฉพาะความสำคัญ และความสัมพันธ์ ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติกับสังคมมนุษย์ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากร

ดิน น้ำ ป่า อากาศ สัตว์ป่า กับมนุษย์ หรือทรัพยากรธรรมชาติ กับสังคมมนุษย์ โดยทั่วไป ชุดความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ มักจะถูกครู หรือเจ้าหน้าที่ประจำชุมชน นำเสนอว่า "...ในปัจจุบันประเทศไทยกำลังมีปัญหา ฝนแล้ง น้ำท่วม อากาศร้อน เพราะว่าป่าไม้ถูกตัดฟันทำลาย การเผาป่า การทำไร่แบบย่ำยี่ของชาวบ้าน เป็นสาเหตุสำคัญ ที่ทำให้พื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ หดไป เมื่อเราเป็นผู้ทำลายได้ เราก็เป็นผู้อนุรักษ์ได้..." (บันทึกการสอนประจำวันของครูประจำหมู่บ้าน, 2530)

ในทำนองเดียวกัน การกำหนดเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำ เป็นพื้นที่อนุรักษ์การจำแนกประเภทป่า และการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน เป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการที่เรียกว่า "การศึกษาเพื่อการพัฒนา" อย่างชัดเจน กล่าวคือ ในการจัดการเรียนการสอนในห้องเรียน ครูพยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ และความสำคัญระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ ป่า กับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน โดยการเชื่อมโยงปรากฏการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น กับแนวทางการป้องกันแก้ไข ปัญหาพื้นที่ดังกล่าว ว่า แต่เดิมพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ ทำไร่ข้าว ข้าวโพด และฝืน ในช่วงฤดูฝน น้ำฝนจะชะล้างหน้าดินจากพื้นที่ทำกิน ให้ไหลลงสู่ลำธาร จนน้ำในลำธารขุ่นข้น เป็นโคลนสีแดง สมาชิกในชุมชนไม่สามารถใช้น้ำไหลในลำธารมาใช้ดื่มกินได้ จากปรากฏการณ์ดังกล่าว จึงนำไปสู่การพูดคุยแลกเปลี่ยน และกระตุ้นให้ผู้เรียน ซึ่งเริ่มอ่านออก เขียนได้ และเข้าใจความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า กับการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นการค้นพบความรู้ และประสบการณ์ใหม่ และทำให้ผู้เรียนสนใจ การอ่าน การเขียน และต้องการที่จะรู้เกี่ยวกับเรื่องอื่นมากขึ้น หรืออาจจะกล่าวได้ว่า การอ่านออก เขียนได้ เป็นประสบการณ์ทางจิตวิญญาณที่เกิดขึ้นอย่างไม่ยากเกินไปนัก ซึ่งนำไปสู่การเชื่อมโยงเหตุผล หรือสิ่งที่เรียกว่า "ความรู้" กับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และในที่สุด ผู้เรียนก็เชื่อ ยอมรับ และปฏิบัติตามเหตุผล หรือ ความรู้ที่ได้รับนั้น อย่างไม่ได้แย่งมากนัก

2. การศึกษาตามอัธยาศัย

กระบวนการพัฒนาชุมชนที่มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขาใช้นั้น มูลนิธิได้ประยุกต์มาจากแนวทางการศึกษา ผสมผสานไปกับหลักการใช้นโยบาย AIC (Appreciation Influence Control) และบางกิจกรรมอาศัยแนวทางของการประยุกต์การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) PAR ในการศึกษาชุมชน การเสริมสร้างการมีส่วนร่วม การเสริมสร้างการเรียนรู้และการปรับตัว และการพัฒนาเครือข่ายของชุมชน

2.1 การศึกษาชุมชน

เป้าหมายหลักของมูลนิธิพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง คือ การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ให้สามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้น แทบทุกกิจกรรมและแทบทุกโครงการของมูลนิธิได้ผ่านกระบวนการศึกษาชุมชนที่อาศัยเทคนิค การประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน (PRA) การ

วิเคราะห์ทางสังคม และมิติชาย / หญิง การวิเคราะห์ความต้องการโดยใช้เทคนิค AIC และเทคนิควิธีการเชิงวัฒนธรรม เพื่อให้ชุมชนได้เข้าใจปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยชุมชนและบุคลากรของมูลนิธิ

2.2 การเสริมสร้างการมีส่วนร่วม

มูลนิธิได้ใช้หลักการ "การเสริมสร้างการมีส่วนร่วม" ในกระบวนการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงมาโดยตลอด ถึงแม้กระบวนการดังกล่าวจะยังไม่สมบูรณ์นักด้วยปัจจัยภายในและภายนอก ทั้งมูลนิธิและชุมชนเอง แต่ชุมชนได้ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม ในการคิดริเริ่ม วางแผน วางโครงการ และประเมินผลโดยทางอ้อมแล้ว โดยผ่านกระบวนการศึกษาชุมชน ดังได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งผลของการมีส่วนร่วมของชุมชน ก่อให้เกิดการพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการที่ดิน การจัดการป่า และการจัดการน้ำ และเกิดเครือข่ายชุมชนในสองลุ่มน้ำ บนพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง นิเวศวิทยา และวัฒนธรรมชุมชน นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน ยังช่วยกระตุ้นให้ ชุมชนได้ร่วมเรียนรู้ปรากฏการณ์ ของการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาดั้งเดิม การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และคุณภาพชีวิตอันเนื่องมาจากผลกระทบของปัจจัยภายนอกชุมชน

2.3 การเสริมสร้างการเรียนรู้และการปรับตัว

มูลนิธิได้เน้นการประยุกต์ใช้กระบวนการศึกษานอกระบบ มาเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ และการปรับตัว โดยอาศัยเนื้อหาการเรียนรู้ จากภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาใหม่จากภายนอกชุมชน

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เป็นทั้งด้านวิถีชีวิต ของชนเผ่า ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม การทำกิน การอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ และระบบนิเวศ การสร้างความเข้าใจ ให้แก่บุคคลนอกวัฒนธรรม ชนเผ่าให้เข้าใจถึงการใช้มิติทางวัฒนธรรม มาจัดเป็นเนื้อหาการเรียนรู้

2) ภูมิปัญญาใหม่ ได้แก่ แนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ความรู้ภาษาไทย วิธีคิด ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ข้อมูลที่ทันสมัย และจำเป็นแก่การปรับตัว

มูลนิธิได้ผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาใหม่ ให้เหมาะสมจนกระทั่งเกิดสังคมและชุมชนแห่งการเรียนรู้ พร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลง

2.4 การพัฒนาเครือข่ายลุ่มน้ำ

มูลนิธิได้วิเคราะห์ว่า กระบวนการพัฒนาจำเป็นต้องเน้นที่ตัวประชาชน และชุมชน อย่างไม่มีทางเลือกอื่นที่เหมาะสม ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ

สังคมฉบับที่ 9 ดังนั้นมูลนิธิจึงพยายามส่งเสริมให้มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน และชุมชนจนรวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายลุ่มน้ำ เพื่อให้เกิดกลไกการพึ่งพากันและกัน และกลายเป็นอำนาจการต่อรองที่เข้มแข็งและสำคัญในอนาคต

วิธีการพัฒนาเครือข่ายและทีมงานของมูลนิธิ ดำเนินการโดยวิธีการศึกษาส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทักษะ และร่วมกันแก้ปัญหา และกำหนดแนวทางผ่านเวทีชาวบ้าน เวทีเครือข่าย การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และในอนาคตอาจกลายเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำที่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ

4.3 ขั้นตอน เงื่อนไข รูปแบบของกระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการลุ่มน้ำ

ท่ามกลางสภาวะการสูญเสียอำนาจในการจัดการ ชาวลาหู่บ้านจะบุลี มีวิธีการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างชาวลาหู่กับรัฐ ชาวลาหู่ได้นำแนวคิดและวิธีปฏิบัติ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการเกษตรยั่งยืน มาประยุกต์และปรับรูปแบบบางส่วนของภูมิปัญญา ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตามวัฒนธรรมเดิมของชาวลาหู่ ผสมผสานเข้ากับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนของรัฐ ซึ่งกระบวนการปรับเปลี่ยนดังกล่าว มีรูปแบบ ขั้นตอน และเงื่อนไขในการปรับเปลี่ยน ดังต่อไปนี้

4.3.1 ขั้นตอนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการลุ่มน้ำ

ขั้นตอนในการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการลุ่มน้ำของชุมชน ชาวลาหู่บ้านจะบุลี มีด้วยกันอยู่ 5 ขั้นตอน คือ ขั้นรับรู้ ขั้นสนใจ ขั้นประเมินผล ขั้นทดลองปฏิบัติและขั้นตอนตัดสินใจ

1. ขั้นรับรู้ ชาวลาหู่บ้านจะบุลีรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านความมั่นคง ด้านยาเสพติด และเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากสื่อหลายทาง ได้แก่ เพื่อนบ้าน เพื่อต่างเผ่า สถานีวิทยุกระจายเสียงภาคภาษาชาวเขา 914 จากมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขาและหน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ซึ่งร่วมกับศูนย์สงเคราะห์และพัฒนาชาวเขา จังหวัดเชียงราย และศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดเชียงราย และศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดเชียงราย ก่อตั้งศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนขึ้นในหมู่บ้านจะบุลี เพื่อให้ชาวลาหู่ได้อ่านเขียนภาษาไทยได้ พร้อมกันนั้นก็สอดแทรกความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เข้าไปในบทเรียนด้วย

เมื่อชาวบ้านเริ่มอ่านออกเขียนได้ ฟังภาษาไทยรู้เรื่อง และเข้าใจความหมาย จากสิ่งที่ได้เรียนรู้ จึงกลายเป็นสิ่งกระตุ้นให้ผู้เรียนสนใจ และต้องการเรียนรู้ ต้องการอ่านต้องการเขียน เกี่ยวกับเรื่องอื่นมากขึ้น ซึ่งเป็นกระบวนการขั้นต่อไป

2. ขั้นสนใจ การอ่านออกเขียนได้เป็นประสบการณ์ ที่นำไปสู่ ความสนใจ อยากรู้เรื่องอื่น และความอยากรู้ของผู้เรียน ก็นำไปสู่การพูดคุยแลกเปลี่ยน การเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน เชื่อมโยงเหตุและผล จนในที่สุด ผู้เรียนก็เริ่มยอมรับ คล้อยตาม ความรู้ที่ได้รับ ตามเหตุตามผล แต่ยังไม่ทราบว่า จะแก้ไข หรือจะปฏิบัติตามได้อย่างไร และปฏิบัติแล้วจะเกิดผลกระทบกับวิถีการดำเนินชีวิตอย่างไรบ้าง ประเด็นข้อสงสัยเหล่านี้จะนำไปสู่กระบวนการขั้นที่สามต่อไป

3. ขั้นประเมินผล เป็นขั้นที่ชาวลาหู่บ้านจะบูสี เริ่มนำเอารายละเอียดของ ความรู้ใหม่มาประเมินผลดี ผลเสียว่า ในการปรับเปลี่ยนแบบแผนการทำกิน ซึ่งเป็นไปในลักษณะ การจำกัดที่ทำกิน และการหมุนเวียนพื้นที่เพาะปลูก ชาวบ้านบางคนแย้งว่า การปลูกพืชซ้ำกันในที่ ดินแปลงเดิมจะทำให้มีวัชพืชมาก และกำจัดยาก ดินก็จะเสื่อม ปลูกอะไรก็ไม่ได้ผล ในด้านผลดี ชาวบ้านก็พูดว่า " เราอยู่บนดอย บนเขาไม่มีใครมาสอนเรา เจ้าหน้าที่ก็ไม่มาสอนเรา เราไม่รู้ว่า ตัดไม้ทำลายป่าไม่ดี ทำให้ฝนแล้ง น้ำท่วม ดินไม่ดี เดี่ยวนี้เจ้าหน้าที่มาสอนเรา เรารู้แล้ว เราช่วย กันอนุรักษ์ป่า เราทำเกษตรยั่งยืน ช่วยกันป้องกันไฟป่า ป่าก็จะมีมาก ดินก็ดี น้ำก็ดี ฝนก็ตกดี อาหารในป่าก็มี ป่าต้องใหญ่กว่าที่ทำกิน " ผู้อาวุโสซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำชุมชน พูดถึงข้อดีข้อเสีย ของ การปรับเปลี่ยนแบบแผนการทำกิน และการอนุรักษ์ป่า ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชาวลาหู่โดยเฉพาะใน กลุ่มผู้นำ เริ่มมีการประเมินข้อดี ข้อเสีย ของการที่จะรับวัฒนธรรมใหม่เข้ามา การประเมินผลดังกล่าวเป็นการประเมินผลกันเองในชุมชน ซึ่งยังไม่ได้ข้อสรุป จนกระทั่งมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภู เขา ได้พากลุ่มผู้นำไปศึกษาดูงาน และฝึกอบรมเพิ่มเติม จึงทำให้กลุ่มผู้นำเห็นถึงข้อดีของการ เกษตรยั่งยืน จึงมาทดลองปฏิบัติ

4. ขั้นทดลองปฏิบัติ หลังจากกลับจากการไปศึกษาดูงาน และฝึกอบรมการ เกษตรยั่งยืน และการจัดการทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ ของกลุ่มผู้นำแล้ว ได้มีการนำความรู้ที่ได้ จาก การฝึกอบรม และการศึกษาดูงาน มาทดลองปฏิบัติ พร้อมกันนั้นก็ชักชวนสมาชิกในหมู่บ้านให้ ปฏิบัติตาม ชาวบ้านซึ่งอยู่ในขั้นประเมินผลดีผลเสียของกิจกรรมการอนุรักษ์ เมื่อเห็นกลุ่มผู้นำเริ่ม ทดลองปฏิบัติอย่างจริงจัง ดังนั้น ด้วยความเคารพในตัวผู้นำ ชาวบ้านจึงคล้อยตาม และเริ่ม ทดลองปฏิบัติในแปลงสาธิตก่อนเพื่อดูผลดีผลเสียหลังการปฏิบัติ ในส่วนของป่าไม้ชาวบ้าน ได้ ประชุมทำความเข้าใจกำหนดกฎเกณฑ์ เพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำอุปโภคบริโภคของชุมชน

5. **ขั้นตัดสินใจ** หลังจากชาวลาหู่บ้านจะบุลี ทดลองปฏิบัติในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการเกษตรยั่งยืนแล้ว ในช่วงแรก ได้มีการขยายผลกิจกรรมการอนุรักษ์ในลักษณะเครือข่าย โดยได้จัดตั้งเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ ลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง ขึ้น โดยการส่งเสริมของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ซึ่งมีกลุ่มหมู่บ้านสมาชิกในเครือข่ายจำนวน 27 หมู่บ้าน มีการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้ และประสบการณ์ กันทุกสองเดือน โดยมีตัวแทนเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ตัวแทนจากโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงแม่ฟ้าหลวง – แม่จัน จังหวัดเชียงราย และเจ้าหน้าที่จากมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ในช่วงนี้ลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง เริ่มมีชื่อเสียงด้านการเกษตรยั่งยืน และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีผู้สนใจเข้ามาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ทำให้ความคาดหวังในเรื่องสิทธิการเป็นพลเมืองของรัฐ เริ่มมีมากขึ้น

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2537 การกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และการเกษตรยั่งยืน ซึ่งจำกัดการใช้ และการหมุนเวียนที่ดิน เริ่มส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชาวลาหู่ และชาวเขาหมู่บ้านอื่นในเขตลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง เมื่อพื้นที่ทำกินขาดความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากปลูกพืชในแปลงเดียว ซ้ำกันหลายปี ผลผลิตในไร่โดยเฉพาะข้าวมีปริมาณต่ำ ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนข้าวบริโภค ชาวเขาจึงตัดสินใจเดินทางเข้าเมืองเพื่อขายแรงงาน โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชน แต่อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านจะบุลี และชาวเขาในเขตลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง ก็ยังดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการเกษตรยั่งยืนอยู่ การตัดสินใจดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ของชาวลาหู่บ้านจะบุลี เป็นการอนุรักษ์แบบมีเงื่อนไข โดยเฉพาะเงื่อนไขในด้านสัญชาติไทย

4.3.2 เงื่อนไขการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการลุ่มน้ำ

การอนุรักษ์ทรัพยากรของชาวลาหู่บ้านจะบุลี เป็นการอนุรักษ์ โดยมีเงื่อนไขสำคัญ ด้านความมั่นคงของชีวิต ทั้งความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรม กล่าวคือ ในการดำเนินกิจกรรมการเกษตรยั่งยืน ผู้นำชาวลาหู่ บ้านจะบุลี มีความเชื่อว่า “เราตั้งบ้านเรือน ทำมาหากินในประเทศไทย เราเป็นลูกน้อง เราต้องฟังหัวหน้า ลูกต้องฟังพ่อแม่ ลูกบ้านต้องฟังหัวหน้าหมู่บ้าน เราเป็นคนไทย เราต้องช่วยกันแก้ไขปัญหาของประเทศไทย เราต้องยอมรับความจริง เมื่อก่อนเราถางป่าตัดต้นไม้ เมื่อเราทำเราต้องกล้ารับผิดชอบ เมื่อยอมรับผิดก็ต้องกล้าที่จะแก้ไขปัญหา อย่างไรก็ตาม การดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ดังกล่าว มีชาวลาหู่บางครอบครัวไม่เห็นด้วย และไม่เต็มใจดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ ทั้งการปลูกพืชแนวระดับ เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดิน และการเพาะปลูกไม้เศรษฐกิจ แต่ทั้งนี้เนื่องจากผู้นำชุมชนมักอ้างถึง

อนาคตของลูกหลานชาวลานู และเงื่อนไขในการพิจารณาอนุมัติสัญชาติไทย หรือการได้รับบัตรประจำตัวประชาชนว่า ถ้าชาวลานูให้ความร่วมมือ และเชื่อฟังคำแนะนำสั่งสอนของเจ้าหน้าที่ต่อไป เจ้าหน้าที่ก็จะช่วยอำนวยความสะดวกในการอนุมัติสัญชาติไทย และบัตรประจำตัวประชาชนให้กับชาวลานู

ในช่วงนี้ถ้าพิจารณาถึงระบบการใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกของชาวลานู จะพบว่า ชาวลานูจะไม่มีการเคลื่อนย้ายพื้นที่เพาะปลูก หรือไม่มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าใหม่ในบางครอบครัว จะแผ้วถางพื้นที่ไร่เก่า ซึ่งทิ้งร้างเอาไว้บ้าง แต่ทั้งนี้การแผ้วถางพื้นที่ดังกล่าว ก็ต้องผ่านการพิจารณาถึงความจำเป็นจากกลุ่มผู้นำชุมชนก่อน ยิ่งกว่านั้น ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ก็ห้ามบุกเบิกพื้นที่อย่างเด็ดขาด ช่วงนี้พื้นที่เพาะปลูกของชาวลานูแต่ละครอบครัว จะใช้พื้นที่เพียง 2 – 3 แปลงเท่านั้น คือ แปลงแรก ปลูกข้าวและข้าวโพด ชาวลานูจะปลูกข้าวสลับกับข้าวโพด ตามช่องว่างระหว่างแถวกระถิน – มะแฮะ ส่วนแปลงที่สองปลูกไม้เมืองหนาว ขณะเดียวกัน ชาวลานูก็มีการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารอย่างจริงจังเช่นกัน โดยดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ในรูปแบบสำคัญ คือ พื้นที่ปลูกปาวนเกษตร พื้นที่ปลูกป่าถาวร พื้นที่ป่าต้นน้ำ และพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ประเด็นสำคัญ การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ และระเบียบกฎเกณฑ์ สำหรับอนุรักษ์พื้นที่ป่า ซึ่งถูกจัดจำแนกประเภทนั้น ไม่ได้ดำเนินกิจกรรมและใช้กฎเกณฑ์เดียวกัน ในทางตรงกันข้ามกลับมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ในกรณีพื้นที่ปลูกป่า วนเกษตร ชาวลานูพยายามให้ความร่วมมือกับกลุ่มองค์กรภายนอก ทั้งหน่วยงานของรัฐ และโครงการขององค์กรพัฒนาเอกชนเขา ในการดำเนินกิจกรรมปลูกไม้ผลที่บ้าน และไม่ใช้สอยชนิดต่าง ๆ เช่น กระถอน มะม่วง น้อยหน่า ประดู่ เลี้ยว เพกา ตะเคียน เป็นต้น ส่วนพื้นที่ปลูกป่าถาวร ชาวลานู ต่างก็พยายามให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมการปลูกป่านี้เช่นกัน ในด้านหนึ่งอาจจะอยู่ในรูปแบบการรับจ้างรายวัน ในอีกด้านหนึ่ง อาจจะอยู่ในรูปแบบการควบคุมป้องกันไฟป่า ส่วนการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำ ชาวลานู กำหนดระเบียบข้อห้ามสำคัญคือ ในเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำห้ามตัดไม้ ล่าสัตว์ แผ้วถางพื้นที่ป่านั้นอย่างเด็ดขาด สำหรับไม้ใช้สอยของชุมชน เช่น ไม้พื้น ไม้สำหรับสร้างที่พักอาศัย ชาวลานูสามารถใช้ไม้ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ แต่ทั้งนี้ ก่อนการตัดในแต่ละครั้ง ชาวลานูจะมานั่งคุยพิจารณาถึงความจำเป็นกันก่อน อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาในแง่มุมมองการเมืองของความจริง การดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ และการพัฒนาระบบการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืน อาจจะให้ความหมายได้ว่า ชาวลานูกำลังสร้างความจริง และนิยามความหมายต่อพื้นที่ ในฐานะทรัพย์สิน ของบุคคลและครอบครัว รวมทั้งทรัพย์สินของชุมชน ซึ่งการนิยามความหมายของพื้นที่ดังกล่าว ชาวลานูคาดว่า อาจจะช่วยนำมาซึ่งความมั่นคงของชีวิตและครอบครัว ไม่ว่าจะความมั่นคงทางเศรษฐกิจและความ

มั่นคงทางสังคม วัฒนธรรม การดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ และการพัฒนาเกษตรยั่งยืนของชาวลานู มีความสอดคล้องกับความคาดหวังของตนเองอยู่ในแง่ความมั่นคงของชีวิต ระบบเศรษฐกิจ สังคมและความมั่นคงต่อความเป็นชาติพันธุ์ และความเป็นตัวตนของชาวลานู จากการได้สิทธิความเป็นพลเมืองของรัฐไทย ซึ่งปัจจุบัน ชาวลานูบ้านจะบูนีได้รับสัญชาติไทยกันครบทุกคน ซึ่งสามารถนำบัตรประจำตัวประชาชนไปประกอบอาชีพในต่างจังหวัดได้ นอกจากนี้ ยังใช้เป็นหลักฐานประกอบการสมัครเรียนหนังสือของบุตรได้ และที่สำคัญ สามารถนำไปเป็นหลักฐานในการยื่นขอมีบัตรประกันสุขภาพถ้วนหน้า หรือบัตรทอง 30 บาท รักษาทุกโรคได้อีกด้วย ทั้งนี้เป็นผลมาจากการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้ชาวลานูบ้านจะบูนี มีความมั่นคงในชีวิตมากขึ้น

4.3.3 รูปแบบการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาในการจัดการลุ่มน้ำ

ตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 เป็นต้นมา นโยบายและโครงการต่าง ๆ ของรัฐ ได้เข้ามาพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง อย่างมากมาย โดยเฉพาะการจัดการที่ดินทำกิน การจัดการป่า และการจัดการน้ำ เป็นผลให้มีการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตามจารีตประเพณีดั้งเดิมของชาวลานูบ้านจะบูนี ทำให้ชาวลานู ต้องปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ใน 2 ลักษณะด้วยกัน คือ การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการปรับภาพลักษณ์ของชาติพันธุ์

1. การประยุกต์ภูมิปัญญา

โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านการใช้ที่ดินทำกิน ซึ่งแต่เดิมชาวลานูจะบุกเบิกพื้นที่ป่าสมบูรณ์ เพื่อทำการเพาะปลูก จนกระทั่งดินเสื่อมโทรมลง มีปัญหาโรคพืชและแมลง จึงย้ายที่ทำกิน โดยบุกเบิกพื้นที่ป่าสมบูรณ์แห่งใหม่ เพื่อให้โอกาสพื้นที่ไร่เก่าได้ฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์มากพอจึงจะกลับมาใช้พื้นที่แห่งเดิมอีกครั้ง ซึ่งชาวลานูแต่ละครัวเรือน จะใช้พื้นที่ป่าอย่างน้อยสามแปลงต่อปี โดยแต่ละแปลงจะปลูกพืชเพียงหนึ่งชนิด และจะไม่มีมีการปลูกพืชชนิดเดียวกัน ซ้ำในแปลงเดิม กล่าวคือ แปลงที่หนึ่งปลูกพริก แปลงที่สองปลูกข้าว และมีพืชผักอาหารอื่น และแปลงที่สามปลูกข้าวโพด พื้นที่ดินในแต่ละแปลงจะถูกใช้ติดต่อกันอย่างน้อย สามปี จนในฤดูกาลผลิต ปีที่สี่ พื้นที่นั้นจะถูกปล่อยให้พักที่ดิน ให้เป็นพื้นที่ป่าต่อไป จากระบบการหมุนเวียนการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกดังกล่าว ทำให้ชาวลานูบ้านจะบูนี มีความมั่นคงในผลผลิตอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งสามารถยังชีพให้ครอบครัวมีชีวิตอยู่รอดได้

แต่ในปัจจุบัน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตในลักษณะของการเกษตรยั่งยืน ซึ่งมีระบบการผลิตแบบถาวร รวมทั้งมีการกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และกำหนดชั้นคุณภาพ

ลุ่มน้ำ ทำให้ชาลาลูสูญเสียพื้นที่ทำกินบางส่วนไปในแต่ละครอบครัว จะมีพื้นที่ทำกินเพียง 1 – 2 แปลง

ดังนั้น เมื่อชาลาลูบ้านจะบุสึถูกจำกัดพื้นที่ทำกิน และการหมุนเวียนพื้นที่ทำกิน ชาลาลูจึงต้องปรับเปลี่ยนแบบแผนการใช้พื้นที่ ตามเงื่อนไขที่กำหนด กล่าวคือ ประการแรก ต้องใช้ประโยชน์พื้นที่เพราะปลูกแต่ละแปลง ในระยะเวลาที่ยาวนานมากกว่าเดิม ขณะเดียวกันก็ต้องปรับเปลี่ยนชนิดพืชที่เพราะปลูก เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา ได้แก่ ไม้ผลเมืองหนาว ประเภท สาลี่ บัว และลูกท้อ โดยแบ่งพื้นที่ในแต่ละแปลงออกเป็นสามส่วน ส่วนที่หนึ่งปลูกข้าว ส่วนที่สอง ปลูกข้าวโพด ส่วนที่สาม ปลูกไม้ผล ส่วนระยะเวลาในการใช้พื้นที่เพราะปลูก พื้นที่แต่ละแปลงถูกใช้ติดต่อกันไม่ต่ำกว่าสี่ปี และแต่ละพื้นที่ยังต้องปลูกพืชซ้ำชนิดอย่างน้อยสองปีติดต่อกัน โดยในปีที่หนึ่งหลังจากแผ้วถางพื้นที่และเผาเรียบร้อยแล้ว พื้นที่นั้นจะไม่ต้องขุดพลิกหน้าดิน เพียงแต่ใช้จอบถากหน้าดินบาง ๆ พื้นที่ดังกล่าว ก็จะถูกใช้ปลูกข้าวได้ ต่อมาในปีที่สอง พื้นที่ซึ่งเคยปลูกข้าว หลังจากถางหญ้า ตอซังข้าว และเผาเรียบร้อยแล้ว ชาลาลูจะขุดพลิกหน้าดินเตรียมพื้นที่สำหรับเพราะปลูกข้าวซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ส่วนปีที่สี่ บางครอบครัวยังคงใช้พื้นที่แปลงดังกล่าว สำหรับปลูกข้าวโพด แต่บางครอบครัวก็อาจจะปล่อยให้พักที่ดิน

ประการที่สอง การปลูกพืชหมุนเวียน ชาลาลูบ้านจะบุสึ จะใช้วิธีการปลูกพืชหมุนเวียน เพื่อฟื้นฟูสภาพดิน โดยปลูกพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วเหลือง สลับกับการปลูกข้าว ซึ่งถั่วเหลืองจะมีคุณสมบัติในการตรึงธาตุไนโตรเจนในดิน ทำให้ดินมีธาตุอาหารมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม วิธีการดังกล่าว ชาลาลูไม่ได้คิดขึ้นเอง แต่ได้เรียนรู้จากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และมูลนิธิพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ที่เข้ามาส่งเสริม และได้นำมาประยุกต์ใช้กับพื้นที่ทำกินในปัจจุบัน

ประการที่สาม ชาลาลูบ้านจะบุสึบางครอบครัว ใช้วิธีการฟื้นฟูสภาพดิน โดยการปลูกไม้ผลไว้ในไร่ข้าว ในลักษณะวนเกษตร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการอนุรักษ์ แล้วปล่อยให้พื้นที่ทิ้งไว้หนึ่งปี และกลับมาปลูกข้าวหนึ่งปี สลับกันไป ซึ่งเป็นการคงรอบการหมุนเวียนไว้ เพื่อให้ดินได้ฟื้นฟูสภาพ และระหว่างช่วงหยุดพัก การใช้ที่ดินหนึ่งปีนั้น ชาลาลูจะออกจากหมู่บ้านเพื่อไปทำงานรับจ้างในเมือง โดยที่จะไม่ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ยึดพื้นที่ทำกินไป และจะไม่ถูกเจ้าหน้าที่จับปรับ เมื่อเข้าไปแผ้วถางพื้นที่เพราะปลูกอีกครั้ง เนื่องจากเจ้าหน้าที่ถือพื้นที่นั้นเป็นพื้นที่ป่าวนเกษตร ชาลาลูสามารถทำกินในรูปแบบนี้ได้

2. รูปแบบการปรับภาพลักษณ์ของชาติพันธุ์

โดยพื้นฐานของความเป็นลาหู่ เป็นชาติพันธุ์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว สำหรับชาลาลู เอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ มีความหมายในฐานะเป็นตัวแทนของความเป็นบ้าน เป็นชุมชน

ชาวลานูพยายามตั้งถิ่นฐานที่อยู่อย่างถาวร และประกาศตนเป็นรัฐอิสระ แต่ด้วยความเป็นชนกลุ่มน้อย จึงไม่ประสบผลสำเร็จ และถูกรุกรานจากชนกลุ่มใหญ่อยู่เป็นระยะ จนต้องอพยพเคลื่อนย้ายครอบครัว ชุมชน หมู่บ้าน เพื่อแสวงหาถิ่นที่อยู่อันสงบสุข การอพยพย้ายถิ่นของชาวลานู จึงสะท้อนนัยสำคัญถึงการต่อสู้ดิ้นรน เพื่อรักษาความมั่นคงของชีวิต และเสริมสร้างความมั่นใจต่อความเป็นชาติพันธุ์ แต่การอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ ด้วยการพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ในเขตป่าเขาสูง ภายใต้ข้อจำกัดของสภาพภูมิศาสตร์กายภาพ และเทคโนโลยีทางการผลิต ระบบเศรษฐกิจ สังคมของชาวลานู จึงขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งปัจจุบัน ถูกมองว่าเป็นการ "ทำลายป่า" เป็นเหตุให้รัฐไทยมุ่งเปลี่ยนแปลงแผนเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมของชาวลานู จากแบบเร่ร่อน เคลื่อนย้ายมาเป็นแบบถาวร ด้วยการส่งเสริม สนับสนุนการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ และการพัฒนาระบบการผลิตแบบถาวร ชาวลานูซึ่งยังไม่มีสถานภาพเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ ซึ่งสถานภาพดังกล่าวทำให้ชาวลานูรู้สึกเลือนลอย และไม่มีความมั่นคงปลอดภัย ในการดำรงชีพและความเป็นชาติพันธุ์ จึงพยายามปรับเปลี่ยนแผนการใช้พื้นที่ หรือแบบแผนทางการผลิต และวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับ เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมการเมืองแบบใหม่ โดยหันมาดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ เพื่อปรับภาพลักษณ์จาก "ชาวลานูผู้ทำลายป่า" ให้เป็น "ชาวลานูผู้อนุรักษ์" โดยมีเป้าหมายเพื่อการได้มาซึ่งสัญชาติไทย ซึ่งหมายถึงความมีตัวตน และความเป็นชาติพันธุ์ลานูในสัญชาติไทย ซึ่งจะเป็นบ้านใหม่ที่ให้ความมั่นคงในชีวิต ของชาวลานูต่อไป

กระบวนการปรับภาพลักษณ์ของชาวลานู ในฐานะ "ชาวลานูผู้อนุรักษ์" โดยการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในด้านแบบแผนการใช้ที่ดินเพื่อการผลิต การจัดการป่า การจัดการไฟป่า การจัดการน้ำ รวมทั้งแบบแผนการอพยพย้ายถิ่น ให้กลายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ ที่สามารถนำมาใช้เป็นเวทีในการสร้างพันธมิตรกับนักวิชาการ นักพัฒนา องค์กรพัฒนาเอกชน และสื่อมวลชน ด้วยการนำเสนอภาพลักษณ์ของชาวลานู ในฐานะที่เป็นผู้อนุรักษ์ ทั้งในความคิดของชาวลานูเอง และในสายตาของบุคคลภายนอกการปรับภาพลักษณ์ในด้านลบที่เคยถูกตราตรึงและฝังแน่นว่า ชาวลานูเป็นชาวเขากลุ่มหนึ่งที่ทำลายป่า ถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นภาพของชาวลานู ผู้รักและหวงแหนป่า และเป็นชุมชนท้องถิ่น ผู้สามารถจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน

ทั้งนี้เนื่องจากโดยทั่วไป ทุกคนในชุมชน และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ ต่างยอมรับ และตกลงร่วมกันว่า พื้นที่ใดชาวบ้านกำหนด และดำเนินการอย่างชัดเจนว่า เป็นพื้นที่เกษตรยั่งยืน พื้นที่ดังกล่าวไม่ถือว่าเป็นเขตพื้นที่ปลูกป่าหรือพื้นที่อนุรักษ์

ดังนั้น พื้นที่ใดที่มีการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ ชาวลาหู่สามารถอ้างสิทธิครอบครองและเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้นได้ ภายใต้กฎระเบียบที่จำแนกไว้ในพื้นที่อนุรักษ์แต่ละประเภท ด้วยเหตุนี้ การร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ของชาวลาหู่บ้านจะบุลี จึงมีนัยเพื่อให้ได้มาซึ่งพื้นที่ทำกิน และอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กลับคืนมา

การดำเนินกิจกรรม การอนุรักษ์ของชาวลาหู่ บ้านจะบุลี นอกจากจะกระทำในเขตพื้นที่ของหมู่บ้านแล้ว ยังมีการขยายผลการอนุรักษ์ไปในระดับลุ่มน้ำอีกด้วย โดยการร่วมมือกันระหว่างชาวบ้าน 27 หมู่บ้าน ในเขตลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง ตั้งเป็นเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลองขึ้น ซึ่งสามารถสร้างชื่อเสียงในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเกษตรยั่งยืนให้กับชาวบ้านทั้งสองลุ่มน้ำเป็นอย่างมาก จนเป็นที่ศึกษาดูงานของกลุ่มองค์กรทั้งของรัฐบาล เอกชน และองค์กรชาวบ้าน ทั้งในประเทศและต่างประเทศเป็นจำนวนมาก

การปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของชาวลาหู่บ้านจะบุลี ถือได้ว่าเป็นการปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป โดยที่ยังคงรักษาพื้นที่ทำกิน และผืนป่าไว้ใช้ประโยชน์ได้ จวบจนชั่วลูกชั่วหลาน ตราบใดที่ชาวลาหู่ยังคงดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง และตลอดไป

4.3.4 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำแม่สลอง

การที่ชุมชนท้องถิ่นสามารถรักษาชุมชนให้คงสภาพท้องถิ่นไว้ได้สืบมาช้านานหลายชั่วอายุคนจนถึงทุกวันนี้ เพราะชุมชนมีการแสวงหาทางออก ตอบสนองสิ่งที่ทำทนาย มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ตามกาลเวลา และสภาพแวดล้อมรอบตัวอยู่ตลอดเวลา วิธีการปฏิบัติซึ่งชุมชนได้มาจากประสบการณ์ แนวทางแก้ไขในแต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งมีเงื่อนไข ปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไปนั้น อาจเรียกโดยสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน มิได้เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอย หากเป็นความรู้ที่สร้างตัวขึ้นอย่างเป็นระบบในระบบนิเวศของท้องถิ่น ภูมิปัญญาเกิดและพัฒนาในกระบวนการที่คนและชุมชน ปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อระบบนิเวศท้องถิ่น ซึ่งมี พืช สัตว์ แมลง สภาพภูมิประเทศทางกายภาพ หรือสิ่งมีชีวิตเฉพาะถิ่น ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทของระบบนิเวศชุดนั้นก็ย่อมมีลักษณะจำเพาะ มีพืชสมุนไพร สัตว์ยา และอาหารเฉพาะถิ่น ที่สั่งสมและพัฒนากลายเป็น ส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนใดชุมชนหนึ่งโดยเฉพาะ

ชุมชนท้องถิ่นที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ผ่านประสบการณ์ ดันรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด ย่อมมีความรอบรู้ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งเคราะห์จากประสบการณ์ผ่านการสังเกต ทดลองใช้ คัดเลือก และสั่งสมสืบทอดสู่ชนรุ่นหลัง ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติก็เช่นกัน ได้ผ่านประสบการณ์ เรียนรู้การแก้ปัญหาการผลิต เพื่อทำมาหากิน การใช้ประโยชน์ สลับกับการพักฟื้นดินและป่าให้กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ หมุนเวียนกันไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และพัฒนาการทางวัฒนธรรม ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเรียนรู้จากความจริงในการดำเนินชีวิต การคัดสรร ถ่ายทอด และสั่งสมความรู้ต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน จนตกผลึกกลายเป็นประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม วิถีคิด และระบบคุณค่าที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต จากแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่น กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในด้านการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ การพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ ได้สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาจากการปรับตัวให้เข้ากับบริบทของสภาพแวดล้อมท้องถิ่น ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชน

ชุมชนบ้านจะบูนี ตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนของชาวลานู ชุมชนหนึ่งที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานหลายชั่วอายุคน ที่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ ที่ได้สั่งสมภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จนกลายเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดมาถึงลูกหลานในปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

4.3.5 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ที่ดิน

1. การใช้ที่ดินเพื่อการตั้งถิ่นฐาน

ชาวลานูบ้านจะบูนี เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ที่ทำการปลูกฝิ่น มักตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตป่าดิบเขา หรือพื้นที่ที่มีความสูงประมาณ 1,000 - 1,400 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง นิยมตั้งบ้านตามสันดอย และที่ลาดเชิงดอยใกล้กับยอดเขา และมักเลี่ยงการตั้งหมู่บ้านใกล้น้ำหรือแหล่งน้ำบริเวณ เพราะเกรงว่าสัตว์เลี้ยงจะไปทำให้แหล่งน้ำสกปรก ชาวลานูของล่าสัตว์ จึงนิยมตั้งรกรากในบริเวณที่มีสัตว์ป่ามากพอสมควร ฝิ่น และการล่าสัตว์ เป็นเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้กับชาวลานูอย่างมาก เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ชุมชนชาวลานูบ้านจะบูนีต้องตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูงระดับนี้ เนื่องจากชาว ปกาเกอญอ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยก่อน ได้ตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มใหญ่ ในบริเวณที่ราบลุ่ม ขณะที่ชาวลานูอพยพมาที่หลัง จึงกระจายไปอยู่ในเขตภูเขาสูง เพราะไม่สามารถหาที่ราบเพื่อทำการเพาะปลูกได้อีก

เงื่อนไขสำคัญอีกประการของการตั้งถิ่นฐาน ก็คือ การปลูกฝิ่น ซึ่งจะได้ผลดี หากปลูกในระดับความสูงประมาณ 1,000 เมตรขึ้นไป ดังนั้นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ฝิ่นในพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งชาวลาหู่ด้วย จึงอาศัยอยู่ในระดับความสูงมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ เมื่อเทียบกับ ปกาเกอญอ ลัวะ และ ชมุ ที่ไม่ปลูกฝิ่น หรือปลูกแต่น้อย และมักนิยมตั้งถิ่นฐานในระดับต่ำลง

การเลือกสถานที่เพื่อการปลูกฝิ่น มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ ที่ทำการปลูกฝิ่นดังกล่าวนี้ จากการศึกษาของจันทบูรณ์ สุทธิ ในหนังสือ การเกษตรแบบตัดฟัน โค่นผานบนพื้นที่สูง : วิทยาการพื้นบ้าน พบว่า ชาวเขาที่อยู่บนดอยสูง มีลักษณะภูมิประเทศเหมาะสมสำหรับการปลูกฝิ่น ยังต้องเลือกสถานที่ปลูกฝิ่นที่จะทำให้มีผลผลิตดี นั่นคือการเลือกพื้นที่รับแสงแดด เพราะพืชจำพวกข้าว ข้าวโพด และฝิ่น ต้องการแสงแดดมาก โดยเฉพาะฝิ่นนั้น แสงแดดจะกระตุ้นน้ำยาฝิ่น ที่อยู่ในต้นออกมามากกว่าปกติ และทำให้ยางฝิ่นแห้งเร็ว เกาะติดฝัก ฝิ่นไม่ไหลลงด้านฝัก ดังนั้น ชาวลาหู่จึงมีความเชื่อว่า หากตั้งบ้านเรือนอยู่ในหุบเขา และหุบเขานั้นไม่ได้ขนานกับแสงอาทิตย์ ที่ทำให้หุบเขาได้รับแสงแดดตลอดวัน ก็ห้ามไม่ให้ทำการเกษตรในพื้นที่ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เป็นอันขาด เพราะจะเป็นพื้นที่ที่ได้รับแสงแดดจากดวงอาทิตย์ในตอนสายจัดเท่านั้น ซึ่งแสงแดดเพียงเท่านั้น ไม่เพียงพอต่อความต้องการของพืชที่ต้องการแสงแดดมาก

ในกรณีชาวลาหู่ ซึ่งทำมาหากินและตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง กล่าว ได้ว่า เป็นกลุ่มชาวลาหู่ที่เร่ร่อน เคลื่อนย้ายถิ่นฐานที่อยู่ และทำมาหากินในอาณาบริเวณนี้มานาน ประมาณ 3 - 4 ชั่วอายุคน นับตั้งแต่ยุคจะพุ่มอ ชาวลาหู่กลุ่มนี้ ตั้งถิ่นฐานที่อยู่ และทำมาหากินในเขตต้นน้ำแม่คำ ต่อมาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณปี พ.ศ. 2485 - 2486) เมื่อกองทัพญี่ปุ่น เคลื่อนกำลังพลผ่านอำเภอแม่จัน และมุ่งสู่ต้นน้ำแม่คำ เพื่อไปเมืองตุมเมืองเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่า ทหารญี่ปุ่นจึงมาขอให้หัวหน้าหมู่บ้าน และชาวลาหู่จำนวนหนึ่ง เป็นผู้นำทาง แต่หัวหน้าหมู่บ้านลาหู่กลุ่มนี้ ไม่ต้องการเสี่ยงชีวิต จากการติดเชื้อมาลาเรีย จึงเคลื่อนย้ายครอบครัว หมู่บ้านออกจากเขตต้นน้ำแม่คำ เพื่อหลบเส้นทางเดินทัพของกองทัพญี่ปุ่นข้ามสันเขามาอยู่ในเขตต้นน้ำแม่สลอง ในบริเวณที่เรียกว่า ฮาโกโม ซึ่งบริเวณนี้ ในขณะนั้น อยู่ภายใต้อำนาจของกองทัพก๊กมินตั๋ง ซึ่งใช้เขตต้นน้ำแม่สลองเป็นที่ตั้งกองบัญชาการของกองทัพ และเมื่อทางกองทัพก๊กมินตั๋ง พิจารณาเห็นว่า บ้านฮาโกโมที่ชาวลาหู่ตั้งถิ่นฐานอยู่ ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีผลกระทบต่อความมั่นคง ปลอดภัยของกองทัพ เพราะตั้งอยู่ในเส้นทางเดินของทหาร ระหว่างกองบังคับการกองทัพ กับกำลังทหารที่ประจำอยู่ในเขตรัฐฉาน ประเทศพม่า กองทัพก๊กมินตั๋ง ก็ขอร้องให้ชุมชนชาวลาหู่โยกย้ายไปอยู่ที่อื่น จะพุ่มอจึงพาครอบครัวเครือญาติ และเพื่อบ้าน ค่อย ๆ

เคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ ล่องลงตามน้ำแม่สลอง จนประมาณปี พ.ศ. 2504 – 2505 จึงมาตั้งบ้านเรือนทางฝั่งน้ำแม่จัน ในบริเวณที่เรียกว่า บ้านจะบูนี ในปัจจุบัน

ปรากฏการณ์การอพยพและตั้งถิ่นฐาน ของชาวลานูบ้านจะบูนีที่กล่าวมาเบื้องต้น เป็นการใช้ภูมิปัญญาในการคัดเลือกพื้นที่ที่มีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมกับการตั้งหมู่บ้าน และเหมาะสมกับระบบการผลิตของชุมชน ที่มีระบบเศรษฐกิจ พึ่งพาการปลูกข้าวไร่ พริก ข้าวโพด การปลูกฝิ่น และการล่าสัตว์ป่า ซึ่งต้องมีความเหมาะสมทั้ง อุณหภูมิ แสงแดด ระดับความสูง ความชื้น และความอุดมสมบูรณ์ของดิน เพื่อให้ผลผลิตที่สูงเพียงพอต่อการดำรงชีวิต การประกอบพิธีกรรม ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของความเป็นเผ่าพันธุ์

ในอีกด้านหนึ่ง การอพยพดังกล่าว ไม่สามารถพิจารณาได้อย่างแยกส่วน จากปัญหาการเมืองการปกครอง หรือสถานการณ์การสู้รบระหว่างกองกำลังติดอาวุธ กลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเขตรัฐฉาน ประเทศพม่าและอำนาจการควบคุมจัดการดินน้ำแม่จัน - แม่สลองของกองทัพก๊กมินตั๋งได้ ในบริบทเงื่อนไขดังกล่าว ถึงแม้ชาวลานูบ้านจะบูนี จะพยายามตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวร หรือแม้แต่การจัดตั้งกองกำลังติดอาวุธ เพื่อต่อสู้รักษาชีวิต ปกป้องความเป็นอิสระ และถิ่นฐานที่อยู่เป็นของตนเอง แต่เนื่องจากชาวลานูเป็นเพียงกลุ่มชาติพันธุ์ ส่วน้อย การต่อสู้ และการปกป้องตัวเอง ด้วยกำลังอาวุธ จึงไม่ประสบผลสำเร็จ

ยิ่งกว่านั้น ยังถูกชนกลุ่มใหญ่ ใช้กำลังอาวุธ และอำนาจทางการเมืองที่เข้มแข็งกว่าปราบปราม จนชาวลานูต้องอพยพเคลื่อนย้ายครอบครัว ชุมชนหมู่บ้าน แสวงหาถิ่นที่อยู่อันสงบสุข การอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ของชาวลานู จึงไม่ใช่เป็นเรื่องธรรมชาติ และความชอบหรือความไม่ชอบ แต่ทั้งนี้ต้องพิจารณาถึงเงื่อนไขปัญหาการเมือง การปกครอง รวมทั้งสถานการณ์การสู้รบระหว่างกองกำลังติดอาวุธ กลุ่มต่าง ๆ ซึ่งคุกคามต่อความมั่นคงของชีวิต ชาวลานู การอพยพจึง สะท้อนนัยสำคัญของการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อรักษาความมั่นคงของชีวิต และเสริมสร้างความมั่นใจต่อความเป็นชาติพันธุ์ รวมทั้งความเป็นตัวตนทางชาติพันธุ์ของชาวลานูด้วย ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน และการดำรงชีวิตของชาวลานู ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐาน และทำมาหากิน ในเขตพื้นราบ หรือมีแบบแผนการใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกแบบถาวร และการใช้แรงงานทางการผลิตแบบเข้มข้น ในทางตรงกันข้าม ประวัติศาสตร์ชีวิตชาวลานู กลับเป็นเรื่องของการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ และการพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในเขตป่าภูเขาสูง ภายใต้อันเงา และข้อจำกัดของสภาพภูมิศาสตร์กายภาพ และเทคโนโลยีทางการผลิต ระบบเศรษฐกิจ สังคมของชาวลานู จึงขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

4.3.6 การใช้ที่ดินเพื่อการผลิต

ระบบการเพาะปลูกของชาวลาหู่บ้านจะบู้สี เป็นการเพาะปลูกแบบตัดฟันโค่นเผา (Slash and beem shifting agriculture) โดยการบุกเบิกพื้นที่ป่า (Primary forest) ที่มีไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ และดินมีความอุดมสมบูรณ์ ถ้าบริเวณใดไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก เช่น เป็นพื้นที่ลาดชันเกินไป หรือลักษณะดินไม่มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวลาหู่จะไม่ถาง จะปล่อยให้ไว้ให้เป็นป่าไว้ใช้สอย พื้นที่ทำกินจะอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก ใช้เวลาเดินจากหมู่บ้าน ถึงที่ทำกินประมาณหนึ่งชั่วโมงกว่า ซึ่งไกลพอที่สัตว์เลี้ยง เช่น วัว หมู ที่ชาวลาหู่เลี้ยงแบบปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติ ไปหากินไม่ถึงพื้นที่ทำกิน ดังนั้น บริเวณรัศมีหนึ่งถึงสองกิโลเมตร รอบหมู่บ้าน จะไม่มีการเพาะปลูก หรือแผ้วถางเพื่อเป็นที่ทำกิน จะปล่อยให้เป็นป่าเพื่อเป็นแหล่งหากินของสัตว์เลี้ยง และของชาวบ้านเอง และหลังจากที่เลือกพื้นที่เพาะปลูกได้แล้ว จะเริ่มทำการตัดฟันไม้แผ้วถางป่า โดยถ้าเป็นไม้ใหญ่ จะตัดเหลือตอไม้ไว้สูงประมาณระดับเข่า เช่น ไม้ ก่อ ประดู่ สน แต่เมื่อเผาไฟ ตอไม้ที่เป็นไม้เนื้อแข็งจะตายหมด จะเหลือรอดเฉพาะตอไม้เนื้ออ่อน หลังจากถางป่าทิ้งไม้เอาไว้ให้แห้งแล้วจึงเผา เพื่อให้ไฟทำหน้าที่ปรับธาตุอาหารในดินให้สูงขึ้น

ชาวลาหู่แต่ละหลังคาเรือนจะใช้พื้นที่ป่าอย่างน้อยสามแปลงต่อปี ในหนึ่งแปลงจะปลูกพืชหนึ่งชนิด กล่าวคือ แปลงที่หนึ่งไร่พริก ซึ่งบางหลังคาเรือนอาจจะใช้พื้นที่มากกว่าหนึ่งแปลง ขึ้นอยู่กับจำนวนแรงงานในครอบครัว โดยทั่วไปหลังคาเรือนที่มีลูกชายกำลังโตอยู่ในวัยแรงงาน ลูกชายมักแยกตัวเองไปบุกเบิกพื้นที่ป่า เพื่อทำไร่พริกขายเป็นรายได้ส่วนตัว ไม่เกี่ยวกับพ่อแม่ หรือกรณีหลังคาเรือนที่ครอบครัว มีลูกสาวแยกไปมีครอบครัว เป็นของตัวเองในปีต่อไป ครอบครัวนี้ก็มักบุกเบิกพื้นที่ป่าทำไร่พริก เพื่อนำผลผลิตไปขายเป็นรายได้ สำหรับเป็นทุนเพื่อก่อตั้งครอบครัวของตนเอง แปลงที่สอง ไร่ข้าว และพืชผักอาหารที่ใช้บริโภคในครัวเรือน เช่น พักทอง แตงกวา เป็นต้น แปลงที่สาม ไร่ข้าวโพดสำหรับเป็นอาหารหมู แต่บางครอบครัวหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวโพดเรียบร้อยแล้ว พื้นที่นั้นก็ถูกขุดเตรียมดินเพื่อใช้เพาะปลูกฝิ่น ซึ่งเป็นทั้งพืชรายได้สำคัญของ ครัวเรือน และใช้รักษาความเจ็บป่วย ขณะเดียวกันก็เพาะปลูกพืชผักอาหารแซมในแปลงฝิ่นด้วย เช่น ผักกาด หัวผักกาด ถั่วลิ้นเต่า ต้นหอม ผักชี เป็นต้น เพื่อสำหรับบริโภคในฤดูหนาว และถ้าชาวลาหู่ไม่ประสบปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคง ปลอดภัยของชีวิตและครอบครัว พื้นที่ดินในแต่ละแปลง จะถูกใช้ติดต่อกัน อย่างน้อยเป็นเวลาสามปี ในฤดูการผลิตปีที่สี่ พื้นที่นั้นจะถูกปล่อยให้ว่าง เพื่อพักฟื้นดินให้เป็นป่า ซึ่งรายละเอียดการหมุนเวียนการใช้ที่ดินของชาวลาหู่ มีดังนี้ ปีที่หนึ่ง ชาวลาหู่แต่ละครอบครัวจะบุกเบิกพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ สำหรับเพาะปลูกพริก ซึ่งเป็นพืชรายได้สำคัญของครอบครัว ที่ต้องนำมาใช้จ่ายซื้อสินค้าที่จำเป็นในการยังชีพ เช่น เกลือ เสื้อผ้า มีด

จอบ เสียม เคียว ขวาน รวมทั้งเครื่องเงิน ซึ่งเป็นเครื่องประดับ ปีที่สอง พื้นที่ไร่พริกก็จะถูกแผ้วถาง ต้นพริก และขุดพลิกหน้าดิน เพื่อเตรียมเป็นพื้นที่ปลูกข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลัก ส่วนปีที่สาม พื้นที่ไร่ข้าวก็ถูกถางหญ้าและตอซังไว้จนแห้ง หลังจากนั้นก็จะเผาเพื่อเตรียมเป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพด ซึ่งเป็นพืชอาหารสัตว์ สำหรับปีที่สี่ พื้นที่ไร่ข้าวโพดก็จะถูกปล่อยทิ้งร้าง เพื่อให้ต้นไม้ในดินฟื้นคืนสภาพเป็นพื้นที่ป่าต่อไป ในการสำรวจป่าเพื่อหาทำเลพื้นที่ที่เหมาะสมในการเพาะปลูกใหม่ การเลือกพื้นที่เป็นส่วนสำคัญขั้นแรกที่จะทำให้พืชที่ปลูกนั้นมีผลผลิตดี ในเรื่องนี้ ชาวลาหู่มีภูมิปัญญาท้องถิ่น และ วิทยาการต่าง ๆ เข้าไปประกอบในการเลือกพื้นที่ ดังนี้

1. การเลือกพื้นที่

1) แหล่งน้ำ

พื้นที่ที่คัดเลือกไว้จะต้องมีแหล่งน้ำ ซึ่งอาจจะเป็นลำห้วย หรือแหล่งน้ำซับ อยู่ไม่ห่างไกลเกินไปนัก เพื่อความสะดวกสำหรับนำน้ำมาใช้สอย และบริโภคในเวลาทำไร่ ตั้งแต่การถางไร่ การเผา การปลูก การปราบวัชพืช การเก็บเกี่ยว รวมทั้งในระยะเวลาที่จำเป็นจะต้องมีการนอนค้างในไร่ การคัดเลือกพื้นที่ที่อยู่ไม่ห่างไกลจากแหล่งน้ำนี้ เพื่อความสะดวกเพราะไม่ต้องหาน้ำมาจากที่ไกล ๆ หรือจากหมู่บ้านอันเป็นภาระที่ยุ่งยาก ลำบากไม่น้อย

2) สถานที่

พื้นที่ที่จะเพาะปลูกพืชที่จะต้องใช้แรงงานมากในการขนส่ง เช่น ข้าว ข้าวโพด จำเป็นต้องอยู่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อความสะดวกในการขนส่งผลผลิต ส่วนพืชที่ขนส่งง่าย เช่น ผัก สามารถที่จะปลูกในพื้นที่ที่ห่างไกลจากหมู่บ้านได้

นอกจากนี้ สถานที่ที่จะทำการคัดเลือกเพื่อเพาะปลูก ต้องเหมาะสมกับการปลูกพืชแต่ละชนิด แต่ละสายพันธุ์ โดยพื้นที่ที่อยู่ค่อนข้างยอเขา จะเลือกปลูกข้าวพันธุ์เบา ซึ่งมีอายุสั้น เพราะเวลาที่มีฝนตกลงมาน้ำจะไหลซึมลงสู่เชิงเขาเป็นส่วนใหญ่ และจะมีน้ำเหลืออยู่ในดินเป็นส่วนน้อย ส่วนข้าวที่มีอายุปลูกปานกลาง และพันธุ์ที่มีอายุปลูกนาน ต้องการใช้น้ำมากกว่า และใช้เวลาชานกว่า จะปลูกบริเวณค่อนข้างยอเขาจนถึงเชิงเขา ซึ่งเป็นบริเวณที่น้ำที่ไหลมาจากยอเขา จะถูกสะสมไว้ บริเวณนี้ก่อนที่จะไหลลงห้วย

การเลือกพื้นที่เพื่อการปลูกฝิ่น จะใช้หลักการพิจารณาเช่นเดียวกับข้าว ผัก ที่ปลูกก่อนฤดูกาล มักจะเลือกปลูกในพื้นที่ค่อนข้างยอเขา ส่วนฝิ่นที่ปลูกตามฤดูกาลเพาะปลูก จะเลือกปลูกบริเวณกลางของภูเขาจนถึงบริเวณเชิงเขา ส่วนพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับลำห้วย มีน้ำไหลตลอดปี มักไม่นิยมใช้สำหรับปลูกฝิ่น เนื่องจากบริเวณนี้วัชพืชจะเติบโตเร็ว ต้องสิ้นเปลืองแรงงานในการปราบวัชพืช และส่งผลให้ต้นฝิ่นยืดอายุการแก่ของฝักออกไป ทำให้ระยะเวลาสำหรับ

การกรีดลำข้าวออกไป และยางฝืนจะใส ไม่เข้าชั้น เหมือนกับยางฝืนที่กรีดได้ตามปกติ บางพื้นที่ที่มีความชุ่มชื้นสูง ยางฝืนจะไม่จับตัวที่รอยกรีด ทำให้รวบรวมลำบาก ยางฝืนที่ใสถือว่ามีคุณภาพต่ำ ขายได้ราคาต่ำกว่าฝืนตามปกติ

การเลือกพื้นที่ในการปลูกข้าวโพดพันธุ์เบา และข้าวโพดพันธุ์ปี จะใช้พื้นที่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมสำหรับปลูกฝืน เพราะพื้นที่ที่เหมาะสมกับการปลูกฝืน ก็จะเหมาะสมกับการปลูกข้าวโพดด้วยเช่นกัน

3) การรับแสงแดดของพื้นที่

พื้นที่ที่ได้รับแสงแดดตั้งแต่ตอนเช้าถึงตอนบ่าย (East aspect) บนไหล่เขา หรือหุบเขา ชาวลาคูจะพิจารณาเลือกใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกพืชหลัก อันได้แก่ ข้าว ข้าวโพด และฝืน มากกว่าพื้นที่ที่รับแสงแดด ตกใกล้เที่ยงถึงตอนบ่าย (West aspect) หรือพื้นที่ที่ตั้งอยู่ในหุบเขา ซึ่งตั้งขนานกับแสงแดด สามารถรับแดดได้ตลอดวัน และมีความชุ่มชื้นในดินปานกลาง ก็ จะได้รับการพิจารณาก่อน รวมทั้งพื้นที่ที่ตั้งอยู่ในแนวเส้นทะแยงมุมกับแสงแดดก็จะได้รับการพิจารณาเลือกทำประโยชน์ก่อนเช่นกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะพืชจำนวนข้าว ข้าวโพด และฝืน เป็นพืชที่มีความไวต่อแสงแดดมาก แสงแดดจะทำให้พืชเหล่านี้เจริญเติบโตดี และให้ผลผลิตสูง โดยเฉพาะฝืน แสงแดดมีความสำคัญที่สุดในการปลูกฝืน เพราะแสงแดดจะกระตุ้นให้ยางฝืนไหลออกมา มากขึ้น

4) การรับลมของพื้นที่

พื้นที่ที่มีลมโกรกรุนแรงนั้น ชาวลาคูจะไม่เลือกเป็นพื้นที่เพาะปลูก ทั้งนี้ เนื่องจากลมที่โกรกอย่างรุนแรงจะทำให้ต้นข้าวที่จะเก็บเกี่ยวล้มอย่างไม่เป็นระเบียบ ทำให้การเกี่ยวข้าวในพื้นที่ลาดชัน เต็มไปด้วยความลำบาก และเสียเวลามาก และถ้าต้นข้าวล้มในขณะที่กำลังออกรวง เมล็ดข้าวจะเสียหายถูกทำลายโดยสัตว์พวก หนู กระรอก กระจ่าง และต้องเสียเวลา ดูแลข้าวเหล่านี้มากขึ้น ดูแลทั้งกลางวันและกลางคืน ส่วนข้าวโพด ถ้าลมโกรกแรง จะทำให้ต้นข้าวโพดล้มถอนรากตาย เพราะรากข้าวโพดไม่ได้ยึดติดกับดินแน่นเท่ารากข้าว และมีลำต้นที่แข็ง ไม่สามารถล้มได้เหมือนต้นข้าว สำหรับฝืน เวลาที่กรีดฝืนแล้วเมื่อมีลมรุนแรง จะทำให้ฝืนเสียหายดี กัน ทำใหยางฝืนที่กรีดออกมาไม่สามารถจับตัวเป็นก้อน แต่จะกระจายไปทั่วฝืน เพราะฝืนเมื่อถูกลมพัดจะเสียหายกันอยู่ตลอดเวลา ทำให้เก็บรวบรวมยางฝืนลำบาก เสียเวลา และเก็บยางฝืนได้น้อยกว่าที่ควรจะได้มาก

5) ระดับความสูงของพื้นที่

พื้นที่สำหรับการปลูกฝิ่น จะต้องเป็นพื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 900 เมตรขึ้นไป จนถึงระดับที่เกือบจะมีน้ำค้างแข็ง (Frost) ซึ่งในระดับที่มีน้ำค้างแข็ง ไม่สามารถปลูกฝิ่นได้ เพราะฝิ่นเมื่อถูกน้ำค้างแข็งเกาะจะตาย สำหรับชาวพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวจะอยู่ในระดับตั้งแต่ 1,200 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลางลงมาจึงจะให้ผลผลิตสูง แต่มีข้าวบางสายพันธุ์ที่ปลูกได้ในระดับที่สูงกว่า คือระดับ 1,200 – 1,400 เมตร แต่สายพันธุ์ทั่วไป เมื่อนำไปปลูกในระดับนี้จะเหี่ยวไปไม่มีเมล็ด หรือถ้ามีรวงเมล็ดข้าวจะลีบ

6) ความลาดชันของพื้นที่

ชาวลาหู่จะพิจารณาเลือกพื้นที่เพาะปลูกที่มีความลาดชันต่ำ มากกว่าพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง เนื่องจากพื้นที่ที่มีความลาดชันต่ำจะมีความสะดวกในการปลูก การดูแล การบำรุงรักษา ตลอดจนการเก็บเกี่ยว ซึ่งจะสังเกตได้ว่าพื้นที่เพาะปลูกของชาวลาหู่ บ้านจะบุสึส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นแนวนอนกับภูเขา (Horizontal) มากกว่าเป็นแนวตั้งกับภูเขา (Vertical) และที่สำคัญในพื้นที่ที่มีความลาดชันมาก เมื่อเปิดหน้าดินแล้ว ฝนจะชะล้างหน้าดินและเมล็ดพันธุ์พืชลงไปหมด ทำให้ดินมีแรงธาตุอาหารน้อย ใช้เพาะปลูกพืชได้เพียง 1 - 2 ปี ก็ต้องย้ายที่เพาะปลูกใหม่

7) การจำแนกดิน

ชาวลาหู่บ้านจะบุสึ มีวิธีการจำแนกดิน ตามจารีตประเพณีของเผ่าพันธุ์ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เพื่อใช้ในการปลูกพืชแต่ละชนิดให้เหมาะสมกับสมรรถนะของดิน การจำแนกดินเพื่อปลูกพืช กล่าวได้ว่ามีความสำคัญมากที่สุด การจำแนกดินจะเป็นปัจจัยการเลือกที่เพาะปลูกลำดับแรกที่จะนำมาพิจารณาก่อน เพราะถึงแม้พื้นที่มีองค์ประกอบในการเพาะปลูกครบทุกอย่าง แต่ถ้าดินไม่เหมาะสมตรงกับกรจำแนกของเผ่าแล้วนั้น พื้นที่แห่งนั้นก็ยังไม่ถูกใช้ประโยชน์เลย แต่ถ้าพื้นที่ป่าบริเวณใดมีองค์ประกอบบางประการไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก แต่มีลักษณะตรงตามการจำแนกดินของเผ่า พื้นที่แห่งนั้นจะถูกนำมาใช้ประโยชน์ได้ ในการจำแนกวิเคราะห์ และคัดเลือกดิน เพื่อกำหนดพื้นที่ไร่ เพื่อเพาะปลูกพืชแต่ละชนิดนั้น มีการจำแนกโดยดูลักษณะของสีดิน (Soil color) และเนื้อดิน (Soil textures) ดังนี้

- ดินแข็ง (มีก้อนแฮ) ดินชนิดนี้จะมีทั้งสีแดงและสีดำ เมื่อใช้มือจับขยี้ดูจะแข็งจับตัว เป็นก้อนกว่าดินชนิดอื่น เป็นดินที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวมากที่สุด

- ดินร่วน (มีก้อนจี้ฟัว) ดินชนิดนี้มีทั้งสีแดงและสีดำ เมื่อจับหรือขยี้ดินนี้ดูจะร่วนง่าย เนื้อดินไม่จับกัน เหมาะกับการปลูกงา และข้าวโพด

- ดินเหนียว (มีก้อนเน่า) ดินชนิดนี้มักจะเป็นสีดำ เมื่อจับขยี้ดูจะมีการจับตัวกันในเนื้อดินแน่น ไม่แตกกระจายง่าย เหมาะสมกับการพัฒนาเป็นนาดำ และเหมาะกับการปลูกข้าวอย่างเดี่ยว แต่ก็สามารถปลูกถั่วเหลือง และกระเทียม ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวมาแล้ว ดินชนิดนี้จะพบอยู่ตามหุบเขา หรือที่ราบระหว่างหุบเขา

- ดินที่มีก้อนหินมาก (มีก้อนปะป้อเปैया) เป็นดินที่มีก้อนหินอยู่ปะปนมากกว่าดินชนิดอื่น ทำการเพาะปลูกไม่ดี

การจำแนกโครงสร้างของดิน

- วิธีนี้ใช้ดูโครงสร้างของดินว่าเป็นดินโปร่งหรือดินทึบ โดยชาวลาหู่จะขุดหลุมกว้างประมาณครึ่งคอก และลึกประมาณครึ่งคอก แล้วนำดินที่ขุดออกมาหลุมไว้อย่างเดิม ถ้าดินยุบตัวลงไปต่ำกว่าปากหลุม แสดงว่าเป็นดินโปร่ง ไม่เหมาะกับการเพาะปลูก แต่ถ้าดินยุบตัวลงเสมอ ขอบปากหลุม หรือ พูล้นปากหลุมขึ้นมา และแดงว่าดินมีความหนาแน่นมาก เหมาะแก่การเพาะปลูก

- การตั้งหญ้า ถ้าดินโปร่งจะตั้งหญ้าออกได้ง่าย เป็นดินไม่ดีไม่เหมาะกับการเพาะปลูก ถ้าตั้งหญ้าออกยาก แสดงว่าดินมีความหนาแน่นมาก เป็นดินดี เหมาะกับการเพาะปลูก

8) พรรณไม้

นอกจากนี้ การจำแนกดินยังจำแนกตามพรรณไม้ชนิดต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ในระดับความสูงที่แตกต่างกัน ชนิดของพรรณไม้จะเป็นตัวกำหนดในการปลูกข้าว ข้าโพด และฝิ่น เพราะพรรณไม้จะเป็นตัวบ่งชี้สมรรถนะของดิน ดังนี้

- ข้าว เหมาะที่จะปลูกในป่าที่มีพรรณไม้พวกอินทนิลบก ดับยาง ก่อขี้หมู ลำพูป่าหรือกระดังงาป่า มะเดื่อหอม เตื่อหว่า ยางแดง มะกอกเกลื้อน ลำไยป่า เลี่ยน รวงจืด กล้วยฤาษี สมี่ ก่อใบเสื่อม และพรรณไม้พวกข้อ

- พริก เหมาะสมที่จะปลูกในป่าที่มีพรรณไม้ใกล้เคียงกันกับพรรณไม้ที่เป็นตัวบ่งชี้การปลูกข้าว ได้แก่ อินทนิล ก่อขี้หมู ลำพูป่าหรือกระดังงาป่า มะเดื่อหอม เตื่อหว่า ยางแดง มะกอกเกลื้อน ลำไยป่า ดับยาง ก่อใบเสื่อม สารภีป่า หรือ มังตาน พังแหรใหญ่ ก่อหยม

- ฝิ่นและข้าวโพด เหมาะสมที่จะปลูกในป่าที่มีพรรณไม้พวกดับยาง ก่อขี้หมู ลำพูป่า หรือกระดังงาป่า พังแหรใหญ่ เตื่อหว่า ข้อ มะเดื่อหอม ซึ่งเป็นพรรณไม้ที่เป็นตัวบ่งชี้ของข้าวและพริกเหมือนกัน แต่พรรณไม้พวกนี้จะขึ้นอยู่ในระดับที่สูงกว่า คือ ตั้งแต่ 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลางขึ้นไป พรรณไม้อื่นที่เป็นตัวบ่งชี้ ได้แก่ ข้าแป้น เตื่อปล้องหิน พญาแดง

และนอกจากนี้ยังมีพรรณไม้หลายชนิดที่เป็นตัวบ่งชี้ว่า พื้นที่นั้นไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูกเลย ได้แก่ หญ้าคา หญ้ารงกา กูดป่า

2. การเตรียมพื้นที่

1) การถางป่า

ภายหลังจากที่ได้ทำการเลือกพื้นที่เพื่อเพาะปลูกแล้ว ชาวลาหู่บ้านจะบุสึจะทำพิธีกรรมเกี่ยวกับการขอใช้พื้นที่จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตามความเชื่อของเผ่าพันธุ์ หลังจากนั้นจะเริ่มตัดฟันโค่นล้มต้นไม้ สามารถแบ่งขั้นตอนการตัดฟันออกเป็นสองขั้นตอน คือ

- การตัดฟันต้นไม้ที่มีขนาดเล็ก ไม้พุ่มที่ขึ้นอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ และไม้เถาต่าง ๆ อุปกรณ์ที่ใช้ในการตัดฟัน เป็นมีดขอ มีดขนาดธรรมดาทั่วไป หรืออาจจะใช้ขวานสำหรับงานตัดฟันต้นไม้ที่มีขนาดเล็ก ไม้พุ่มและไม้เถานี้ เป็นงานภายใต้ความรับผิดชอบของ ผู้หญิง ผู้สูงอายุ และเด็กหนุ่มที่กำลังอยู่ในระหว่างการฝึกงาน การโค่นล้มต้นไม้ เพราะจำแนกว่าเป็นงานเบา ไม่ต้องใช้แรงงานหรือประสบการณ์มากนัก แต่ถ้าในครัวเรือนมีจำนวนแรงงานที่จำกัด หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นชาย ก็จะเข้าร่วมกิจกรรมการตัดต้นไม้ขนาดเล็กนี้ด้วย ซึ่งหมายถึงกรณีที่เป็นการใช้แรงงานในครอบครัวเท่านั้น ไม่ใช่แรงงานแบบแลกเปลี่ยน หรือแรงงานแบบลงแขก

- การโค่นล้มต้นไม้ขนาดใหญ่ การตัดฟันโค่นล้มต้นไม้ขนาดใหญ่นี้ จัดว่าเป็นงานที่หนัก ต้องใช้แรงงานและประสบการณ์มาก เป็นงานในหน้าที่ของผู้ชายโดยเฉพาะ ในกรณีหัวหน้าครัวเรือนเสียชีวิต และไม่มีผู้ชายในครัวเรือน หรือมีลูกชายที่อายุยังน้อย ผู้หญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนเสียชีวิต และไม่มีผู้ชายในครัวเรือน หรือมีลูกชายที่อายุยังน้อย ผู้หญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนจะไปขอร้องให้ญาติของสามีที่เป็นผู้ชาย มาทำหน้าที่ตัดโค่นไม้ใหญ่นี้ จนกว่าผู้ชายในครัวเรือนเติบโตขึ้นมา และสามารถตัดฟันไม้ที่มีขนาดใหญ่นี้ได้ การโค่นไม้ใหญ่จะเริ่มทำภายหลังที่ได้ ตัดฟันไม้ขนาดเล็กไม้พุ่มและไม้เถาเสร็จแล้ว

ในการตัดฟันต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ ชาวลาหู่บ้านจะบุสึจะเป็นที่รู้กันว่า เนื้อไม้ของต้นไม้ที่อยู่สูงจากพื้นดินขึ้นไปประมาณสองเมตรขึ้นไปนั้น จะมีความแข็งแรงน้อยกว่าและตัดง่ายกว่า เนื้อไม้บริเวณโคนต้นไม้ที่อยู่ต่ำลงมา และขนาดของลำต้นส่วนบนยังมีขนาดเล็กกว่าส่วนโคนต้น ดังนั้นการตัดฟันต้นไม้จึงนิยมตัดฟันในระดับที่เนื้อไม้มีความแข็งแรงน้อยกว่า ซึ่งบางแห่งเนื่องจากพื้นที่มีความลาดชันมาก บริเวณที่ทำการตัดฟันอาจจะอยู่สูงจากระดับพื้นดิน ที่เป็นส่วนโคนต้นถึงห้าเมตร ดังนั้น การตัดฟันต้นไม้ในระดับนี้จึงต้องทำค้ำไม้ขึ้นไปเพื่อให้ผู้ตัดสามารถตัดได้สะดวก

การตัดฟันต้นไม้ในพื้นที่ลาดชัน เนื่องจากสภาพพื้นที่และค้ำไม้ที่ได้จัดทำขึ้น ให้ผู้ตัดฟันสามารถตัดขาดในส่วนที่เป็นด้านข้างของต้นไม้ทั้งสองข้างเท่านั้น ไม่สามารถตัดฟันต้นไม้ให้รอยบากหันเข้าภูเขาหรือหันลงเชิงเขาได้ หลังจากผู้ตัดฟันได้ทำการตัดบากต้นไม้ทั้งสองด้านแล้วก็จะทำการตัดฟันให้โคนล้มต่อไป การตัดฟันต้นไม้ใหญ่เพื่อโคนล้มในพื้นที่ที่มีความลาดชันต่ำ นับเป็นเรื่องที่ยุ่งยากมาก และต้องใช้ความชำนาญสูงในการบังคับทิศทางการโค่นล้มของต้นไม้ตามที่ต้องการได้ ซึ่งจะต้องมีการพิจารณาถึงรูปทรงของต้นไม้ว่ามีลำต้น เอนไปทางทิศไหน ความหนาแน่นของกิ่งหรือน้ำหนักของกิ่ง ส่วนที่หนักที่สุดจะอยู่ทางด้านไหน ตลอดจนกระแสลมที่พัดผ่านพื้นที่เป็นประจำ หรือกระแสลมที่พัดในขณะที่ทำการโค่นล้มต้นไม้อยู่ การตัดฟันโคนล้มต้นไม้ไม่มีทั้ง การตัดฟันโคนล้มต้นไม้ทีละต้น และการตัดฟันเพื่อโคนล้มต้นไม้ทั้งพื้นที่พร้อมกันทุกต้นในเวลาเดียวกัน

การโค่นล้มต้นไม้ทีละต้นในพื้นที่ลาดชัน ผู้ตัดฟันต้นไม้จะเริ่มทำการตัดยาก และตัดให้ต้นไม้โค่นล้มจากต้นไม้ที่อยู่บริเวณเชิงเขาหรืออยู่บริเวณต่ำสุดของพื้นที่ขึ้นไปทางยอดเขา ตามแนวขนอนกับภูเขา การโค่นล้มต้นไม้แบบทีละต้น มักทำในกรณีที่พื้นที่นั้นมีต้นไม้ขึ้นอยู่ไม่หนาแน่น มีเรือนยอดของต้นไม้แต่ละต้นอยู่ห่างกัน ไม่มีกิ่งของต้นไม้แต่ละต้นกลางซึ่งกันและกัน

การตัดฟันโคนล้มต้นไม้เพื่อให้ล้มพร้อมกันทั้งพื้นที่ ทำในกรณีที่พื้นที่มีความลาดชัน และมีต้นไม้ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น เรือนยอดที่มีกิ่งก้านสาขาสาขางซึ่งกันและกันตลอดทั้งพื้นที่ โดยจะเริ่มบากต้นไม้ต้นที่อยู่ต่ำสุดในพื้นที่ แล้วจึงบากต้นไม้อื่นที่อยู่ในแนวขนอนกับภูเขาขึ้นสู่ยอดเขา เหตุผลในการที่จะต้องตัดบากบริเวณเชิงเขาขึ้นไปสู่ยอดเขา ก็เพื่อห้องกันอุบัติเหตุจากลมที่จะมากรรโชกต้นไม้ไม่ให้ล้มก่อนกำหนด โดยไม่ได้คาดหมาย ผู้ตัดก็จะปลอดภัยเพราะอยู่ในระดับเดียวกันหรือสูงกว่าต้นไม้ที่โคนล้มนั้น สามารถหนีออกจากบริเวณได้ทันเวลาที่

วิธีการโค่นล้ม จะเริ่มโดยการตัดฟันต้นไม้ที่อยู่ในระดับที่สูงที่สุดของพื้นที่ ที่มีขนาดใหญ่พอสมควร เวลาล้มจะมีแรงปะทะเพียงพอที่จะทำให้ต้นไม้ที่อยู่ต่ำกว่าต้นไม้ล้มตามลงได้ แบบปฏิบัติการยากลูกโซ่ จนกระทั่งถึงต้นไม้ที่อยู่ในระดับต่ำสุดในพื้นที่โคนล้มลงในเวลาที่เกือบจะพร้อมกัน

2) การเผาไร่

ชาวลาหู่บ้านจะบุสี ต่างมีความเชื่อว่าการเผาปลูกในรูปแบบที่พวกเขาทำอยู่ การเผาไร่ เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องทำ เพราะถ้าไม่มีการเผาไร่แล้ว จะทำให้พืชที่ปลูก ไม่ได้ผลผลิตหรือถึงแม้จะได้ผลผลิต ก็อยู่ในระดับต่ำ ไม่คุ้มกับการที่ต้องลงทุนลงแรงไป และที่สำคัญ ถ้าถ่านที่

ได้จากการเผาไหม้จะเป็นปุ๋ยสำหรับพืชที่ปลูก ซึ่งสามารถนำมาพิสูจน์ให้เห็นได้ โดยการปลูกพืชเขียว พักทอง แตงกวา ในบริเวณที่มีการเก็บกองไม้มาเผาอีกครั้งหนึ่งนั้น พืชที่ปลูกบริเวณนั้น จะเจริญงอกงามให้ผลผลิตสูงกว่าพืชที่ปลูกจากพื้นที่อื่น ในไรที่มีการเผาแบบธรรมดา นอกจากนี้ การเผาไร่จะช่วยให้การเพาะปลูกมีแมลงรบกวนน้อย ซึ่งสังเกตได้จากการเพาะปลูกในปีแรก ที่มีการตัดฟันโค่นล้มต้นไม้ใหญ่ นั้น โรคแมลงมีน้อย เพราะเผาแล้วได้เปลวไฟแรง แต่ในปีต่อ ๆ มา มีโรคแมลง รบกวนมาก มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกปี เพราะว่าการเผาเพื่อเตรียมพื้นที่ครั้งต่อมา มีวัสดุใช้เผาไหม้น้อย และการเผาไหม้ได้เปลวไฟน้อยด้วย

การเผาไร่จะพิถีพิถันมากโดยเฉพาะในไร่ข้าว เพราะข้าวจะมีระยะห่างระหว่างแถว และระหว่างต้นแคบกว่าข้าวโพด ดังนั้น ถ้าเผาไม่ดี จะต้องเก็บไม้มากองรวมกัน แล้วเผาอีกครั้งหนึ่งให้มากที่สุด เท่าที่จะมากได้ เพราะถ้าไม่มีการเผาอีกครั้งหนึ่ง จะทำให้พื้นที่ปลูกข้าวลดน้อยลงไป ส่งผลให้การผลิดข้าวที่จะได้รับลดน้อยลง ไม่เพียงพอต่อการบริโภค แต่ในไร่ข้าวโพด ถึงแม้การเผาไหม้จะไม่ดีนัก แต่สามารถปลูกข้าวโพดได้ เพราะข้าวโพดมีระยะห่างในการปลูกมากกว่าข้าว ปกติการเผาไร่จะเริ่มในเวลาประมาณเที่ยงวัน หรือหลังจากเที่ยงวันไปแล้ว จะเลือกเผาในวันที่มีแดดจัด และลมพัดอ่อน ๆ ซึ่งจะเป็นการป้องกันไฟไหม้ลุกลามเข้าพื้นที่ของผู้อื่น ด้วยวิธีหนึ่ง การจุดไฟถ้าไฟเล็กจะใช้ผู้จุดไฟเพียงคนเดียวหรือสองคน แต่ถ้าเป็นพื้นที่ใหญ่ จะต้องช่วยกันหลายคน เพื่อช่วยจุดไฟและควบคุมไฟไม่ให้ลุกลามไปพื้นที่แปลงข้างเคียงผู้อื่น ซึ่งอาจยังไม่พร้อมที่จะเผาไร่ และอาจนำไปเสียค่าปรับได้ บริเวณที่จะทำการจุดไฟ ส่วนใหญ่จะเลือกบริเวณที่เป็นต้นลม เพราะลมจะช่วยพัดให้เปลวไฟไปทางใต้ลม และทำให้เผาไหม้ดีขึ้น แต่ถ้าในวันที่จุดไฟไม่มีลมจะจุดตรงบริเวณที่อยู่กลางสุดของพื้นที่ และถ้ามีผู้จุดหลายคน จะจุดไฟตรงด้านข้างของทั้งสองด้าน การเผาไร่จะเสร็จภายในหนึ่งวัน และจะมีการดูแลไฟไม่ให้ลุกลามไปพื้นที่แปลงอื่น ซึ่งอาจต้องใช้เวลาดูแลตลอดช่วงบ่ายของวันนั้น จนถึงพลบค่ำ ขึ้นอยู่กับขนาดของพื้นที่

3. การปลูก การดูแล และการเก็บเกี่ยว

1) การปลูกข้าวไร่

การปลูกข้าวไร่ตามปกติจะใช้ผู้ปลูกสองคน คือ ผู้ขุดหลุมหนึ่งคน และผู้หยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวหนึ่งคน การขุดเจาะหลุมในพื้นที่ลาดชัน จะขุดจากบริเวณเชิงเขา หรือบริเวณที่ต่ำสุดของพื้นที่สู่บริเวณยอดเขา จำนวนเมล็ดข้าวที่ใช้หยอดในแต่ละหลุม มีจำนวนตั้งแต่ 5 – 20 เมล็ด ภายหลังจากการหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วจะไม่มีกรกลบหลุม เพราะดินที่ถูกขุดเป็นหลุมในระดับที่สูงกว่า จะช่วยกลบเมล็ดพันธุ์ข้าวในแต่ละหลุมในแต่ละระดับความสูงโดยอัตโนมัติ นอก

จากนี้ดินที่ร่วงไหล ที่เกิดขึ้นเนื่องจากการเหยียบย่ำ ในระหว่างการขุดหลุม และการเดินตามผู้ขุด เพื่อหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าว ก็จะช่วยกลบหลุมอีกเช่นกัน

ระยะห่างระหว่างแถวและระยะห่างระหว่างต้นของข้าวที่ปลูก จะไม่ได้กำหนด ระยะไว้เป็นที่ตายตัวแน่นอน ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งระยะห่างส่วนใหญ่จะอยู่ ประมาณหนึ่งศอกของผู้ปลูก หรือมีระยะประมาณ 25 – 50 เซนติเมตร ถ้าดินมีความอุดมสมบูรณ์ ดี หรือเป็นดินที่ถูกใช้ประกอบการเกษตรเป็นครั้งแรก จะเว้นระยะห่างมาก ประมาณ 35 – 50 เซนติเมตร แต่ถ้าดินมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง จะเว้นระยะห่างประมาณ 25 เซนติเมตร

การขุดหลุมปลูกข้าวที่ไม่มีระยะที่ห่างระหว่างต้น และระหว่างแถวที่แน่นอน ตายตัวนี้ เมื่อต้นข้าวเริ่มออกรวง เวลาที่มองจากด้านล่างของไร่ข้าว ขึ้นสู่ยอดเขาแล้ว จะไม่สามารถมองเห็นต้นข้าว เห็นท้องฟ้าบริเวณยอดเขาได้ นั้นหมายความว่า ต้นข้าวแต่ละกอที่ปลูก ลงไป จะมีส่วนในการปะทะ สกัดกัน ลดระดับความรุนแรง ของการชะล้างพังทลายของดินได้ในระดับหนึ่ง และเมื่อต้นข้าวได้มีการแตกกอเต็มที่แล้ว สามารถกล่าวได้ว่า ไร่ข้าวดังกล่าวจะมีการชะล้างพังทลายของหน้าดินน้อยมาก และนอกจากข้าวที่เป็นพืชหลักแล้ว ชาวลาหู่บ้านจะบุงยังมีการปลูกพืชรอง นานาชนิดแซมลงไปใไร่ข้าวด้วย ซึ่งแน่นอนว่าพืชเหล่านั้น จะต้องมีส่วนช่วย เสริมต้นข้าวในการป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน ให้แก่พื้นที่เพาะปลูกข้าวอีกด้วย

ภายหลังจากที่ข้าวออกรวง จะมีการเดินสำรวจการงอกของเมล็ดข้าวในแต่ละหลุม ถ้าหลุมใดไม่งอก หรืองอกน้อยกว่าที่ต้องการคือ หลุมละประมาณ 5 – 7 ต้น ก็จะไปปลูกซ่อมแซมอีกครั้งหนึ่ง แต่ถ้าหลุมใดมีข้าวงอกมากเกินไป จะถอนทิ้งไปพร้อมกับการปราบวัชพืช

การปราบวัชพืชในไร่ข้าวก็นั้นเดียวกับตอนปลูกข้าว กล่าวคือ จะเริ่มปราบวัชพืชในส่วนที่เป็นเชิงเขา หรือพื้นที่ส่วนล่างสุดก่อน แล้วไล่ขึ้นไปจนถึงยอดเขา อุปกรณ์ในการปราบวัชพืช ได้แก่ จอบ แวด มีดโค้ง นอกจากนี้ ยังมีการใช้เกลือละลายกับน้ำแล้วฉีดพ่นเพื่อฆ่าวัชพืช ซึ่งจะใช้ได้ผลดีกับวัชพืชที่มีใบกว้าง ส่วนวัชพืชใบแคบ เช่น หญ้าคา จะไม่ตาย ในฤดูการหนึ่งจะทำการปราบวัชพืชประมาณ 2 - 3 ครั้ง

เมื่อข้าวสุกจะเริ่มทำการเกี่ยวข้าว โดยใช้เคียวเกี่ยวข้าว เช่นเดียวกับคนไทยพื้นราบ ในการเกี่ยวข้าวจะเริ่มเกี่ยวจากบริเวณยอดดอยลงสู่เชิงเขา หรือจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ เพราะพันธุ์ข้าวของชาวลาหู่จะมีลำต้นสูงเฉลี่ยประมาณ 120 เซนติเมตร การเกี่ยวจากด้านบนลงมาจะสะดวกที่สุด

หลังเก็บเกี่ยวจะวางรวงข้าวไว้บนตักซัง เพื่อตากแดดให้แห้งสนิทและมีรวงข้าวนำมากอง เพื่อรอนวดต่อไป โดยหันปลายรวงเข้าสู่ด้านในของกองข้าว เป็นการป้องกันสัตว์ป่ามากัดกิน

หลังจากที่ได้เกี่ยวข้าวแล้วจะเริ่มทำการเตรียมพื้นที่สำหรับนวดข้าว ลานนวดข้าวในพื้นที่ลาดชันจะอยู่ในบริเวณหนึ่งบริเวณใดของไร่ข้าว โดยจะมีการปรับระดับพื้นที่ของลานนวดข้าวให้มีลักษณะเป็นแบบขั้นบันได กว้างประมาณ 1 เมตร 50 เซนติเมตร ถึง 2 เมตร 50 เซนติเมตร หรือมากกว่า และยาวประมาณ 2 - 4 เมตร หรือมากกว่า ในไร่ข้าวแต่ละแห่งอาจมีลานนวดข้าว หนึ่งแห่งหรือมากกว่า ขึ้นกับขนาดของพื้นที่ไร่ข้าว การนวดมีทั้งการนวดกับพื้นดิน โดยใช้เสื่อนวดข้าว ปูลงบนลานนวดข้าว หรือทำแคร่นวดข้าวที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับโต๊ะ และมีไม้ปูพาดบนแคร่และมีช่องว่างที่จะให้เมล็ดข้าวร่วงลงสู่พื้นที่ปูด้วยเสื่อ

อุปกรณ์ที่ใช้ในการนวดข้าว จะทำจากไม้เนื้อแข็งหรือไม้ไผ่ที่มีโคนด้ามโค้งงอ โดยจะวางพอนข้าวบนเสื่อตีข้าว แล้วจึงใช้ไม้รวดข้าวพาดพอนข้าว จนเมล็ดข้าวร่วงออกจากพางหมด นอกจากอุปกรณ์แบบนี้ ยังมีอุปกรณ์ที่เป็นไม้ 2 อัน ที่เจาะรูตรงปลายแล้วร้อยเชือก เพื่อรวบและกระชับพอนข้าวเวลานวด แล้วพาดลงบนเสื่อนวดข้าว หรือแคร่นวดข้าว ในกรณีไม่ใช้ไม้หนับพอนข้าว จะใช้มือทั้งสองข้างจับพอนข้าวนวดแทน หลังจากนวดถ้าเห็นว่ายังมีเมล็ดข้าวติดรวงอยู่อีก ก็จะนำเอาพอนข้าวมากองลงบนเสื่อตีข้าว และใช้ไม้รวดอีกครั้งหนึ่งจนข้าวหลุดร่วงออกจากรวงหมด

การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อใช้ในการทำพันธุ์ในปีต่อไป ปกติจะเริ่มทำการคัดเลือกต้นที่เกี่ยวข้าว โดยการเกี่ยวรวงข้าวจากต้นข้าวที่อุดมสมบูรณ์ มีลักษณะของต้นและเมล็ดตรงตามสายพันธุ์ จะถูกเก็บแยกต่างหากจากข้าวที่จะใช้ในการบริโภค หรืออาจจะใช้วิธีการคัดเลือกรวงข้าวแต่ละสายพันธุ์ ที่มีลักษณะเด่นในระหว่างการนวดข้าว โดยในการนวดข้าว จะพาดพอนรวงข้าวที่เก็บไว้ เพื่อการทำพันธุ์ลงบนเสื่อนวดข้าว เพียงหนึ่งหรือสองครั้งเท่านั้น เมล็ดพันธุ์ที่หลุดร่วงจะถูกเก็บไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ ส่วนที่ยังติดอยู่ที่รวงจะไม่นำมาใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ แต่จะมีการนวดต่อเพื่อใช้สำหรับการบริโภค เพราะว่าเมล็ดข้าวที่หลุดร่วงจากการพาดข้าวเพียงหนึ่งหรือสองครั้งนั้น จะเป็นเมล็ดข้าวที่มีความสมบูรณ์กว่าเมล็ดอื่นในรวงเดียวกัน และจะมีน้ำหนักมากกว่า ซึ่งเมื่อเวลาพาดลงไป เมล็ดที่สมบูรณ์เหล่านี้เท่านั้นที่จะหลุดร่วงออกจากรวงข้าว ส่วนเมล็ดข้าวที่ไม่สมบูรณ์จะเบากว่า และต้องพาดหลายครั้งจึงจะหลุดร่วงจากรวงข้าว

2) การปลูกข้าวโพด

การปลูกข้าวโพดจะใช้ผู้ปลูกเพียงคนเดียว โดยใช้อุปกรณ์การขุดหลุมเช่นเดียวกับ การปลูกข้าว แต่มีขนาดใหญ่กว่า และมีด้านสั้นกว่า วิธีการปลูกข้าวโพดจะทำในลักษณะเช่นเดียวกับการปลูกข้าว คือจะเริ่มปลูกจากบริเวณต่ำสุดขึ้นสู่บริเวณสูงสุด โดยทำแนวขนานกับภูเขา

จำนวนเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดในแต่ละหลุมจะมีตั้งแต่ 5 - 10 เมล็ด ระยะห่างระหว่างต้นของข้าวโพดที่ปลูก ชาวลาหู่บ้านจะบวสีใช้มาตรา "วา" และ "ศอก" ที่ไม่ได้กำหนดระยะเป็นการตายตัว โดยขึ้นอยู่กับคุณสมบัติในด้านความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งจะเป็นปัจจัยกำหนดระยะห่างระหว่างต้นและระหว่างแถวของข้าวโพด ดังนี้

- ระยะ 1 วา หรือประมาณ 175 – 200 เซนติเมตร ใช้สำหรับการปลูกข้าวโพดชนิดข้าวเจ้าที่มีฝักใหญ่ที่สุดในพื้นที่ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์สูงที่สุด

- ระยะ 3 ศอก หรือประมาณ 125 – 150 เซนติเมตร ใช้สำหรับการปลูกข้าวโพดชนิดข้าวเจ้าที่มีฝักขนาดใหญ่ รองลงมา ในพื้นที่ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์สูง

- ระยะ 2 ศอก หรือประมาณ 75 – 100 เซนติเมตร ใช้สำหรับปลูกข้าวโพดชนิดข้าวเจ้าในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง และระยะ 2 ศอกนี้ ในดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง จะใช้สำหรับปลูกข้าวโพดพันธุ์ข้าวเหนียวที่มีฝักใหญ่ และลำต้นค่อนข้างสูงใหญ่

- ระยะ 1 ศอก หรือประมาณ 50 เซนติเมตร ใช้สำหรับปลูกข้าวโพดพันธุ์ข้าวเหนียวที่มีฝักและลำต้นขนาดเล็ก

เมื่อข้าวโพดงอกจะมีการเดินสำรวจการงอกของข้าวโพด หลุมใดที่เมล็ดพันธุ์ไม่งอกหรืองอกน้อยกว่า หลุมละ 3 – 4 เมล็ด ก็จะทำกรปลูกซ่อม ถ้าหลุมใดเมล็ดพันธุ์งอกเกิน จะทำการถอนสองระยะพร้อมกับการปราบวัชพืชครั้งแรก

การปราบวัชพืชในไร่ข้าวโพดมักทำเพียง 2 ครั้ง โดยเริ่มจากบริเวณเชิงเขาขึ้นสู่ยอดเขาตามแนวขนาน และถ้าเป็นแรงงานแบบแลกเปลี่ยน ส่วนใหญ่จะทำตามแนวตั้งกับภูเขา อุปกรณ์ที่ใช้ปราบวัชพืช ได้แก่ จอบ แวก มีด

การเก็บเกี่ยวจะเริ่มจากยอดเขาลงสู่เชิงเขา ตามแนวขนานหรือแนวตั้งกับภูเขา โดยการใช้มือหักฝักข้าวโพด หรือใช้อุปกรณ์ช่วย ข้าวโพดชนิดข้าวเหนียวซึ่งเป็นข้าวโพดที่มีอายุสั้นมักเก็บฝักสดเพื่อการบริโภค และเหลือบางส่วนไว้ทำพันธุ์ ข้าวโพดพันธุ์ข้าวเจ้าจะเก็บตอนที่ข้าวโพดแก่และแห้งแล้ว

สำหรับแปลงข้าวโพดที่จะทำการปลูกฝืน เป็นพืชที่สองต่อไปนั้น การเก็บเกี่ยวฝักข้าวโพด จะทำการก่อนการหว่านฝืนหรือภายหลังการหว่านฝืน ซึ่งขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการ

ปลูกข้าวโพด คือ ถ้าปลูกข้าวโพดล่าช้ากว่าปกติ ระยะเวลาการเก็บเกี่ยวจะตรงกับระยะเวลาที่ต้องเตรียมพื้นที่ปลูกฝืน ก็จะทำให้การเตรียมพื้นที่แล้วปลูกฝืน จึงจะทำให้การเก็บเกี่ยวข้าวโพด

สำหรับในพื้นที่ลาดชัน ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวโพดเสร็จแล้ว จะปล่อยให้ต้นข้าวโพดยืนตายอยู่ในแปลง เพื่อช่วยปะทะและผ่อนคลายความรุนแรงของเมล็ดฝืนที่ตกลงมา อันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการชะล้างหน้าดิน และพัดพาเมล็ดฝืนที่หว่านไว้ หรือต้นกล้าเล็ก ๆ ไปกับดินที่ถูกชะล้าง และเหตุผลอีกประการหนึ่งคือ เพื่อเป็นร่มเงาให้ดินมีความชุ่มชื้น ไม่แห้งจนต้นกล้าฝืนตาย ในกรณีฝืนทิ้งชวงนาน

ข้าวโพดที่เก็บเกี่ยวแล้วจะนำมาเพื่อใช้เป็นอาหารสัตว์ โดยแกะเปลือกหุ้มออก และใช้มือหรือเครื่องมือสำหรับแกะข้าวโพดช่วย สำหรับข้าวโพดที่มีลักษณะตรงตามสายพันธุ์เกี่ยวกับสี ขนาดเมล็ด รูปร่างของเมล็ด และคุณสมบัติอื่นที่แต่ละสายพันธุ์ไม่เหมือนกัน พักใหญ่ ไม่มีโรคและแมลงรบกวน โดยจะเก็บทั้งฝักมีเปลือกหุ้ม แล้วนำไปแขวนไว้เหนือเตาไฟภายในบ้าน ซึ่งเชื่อกันว่าจะช่วยป้องกัน การรบกวนของแมลง และโรคต่าง ๆ ได้

3) การปลูกฝืน

การปลูกฝืนหลักจากเตรียมแปลงปลูกในไร่ข้าวโพด หลังการเก็บเกี่ยวแล้ว จะทำการปลูกฝืนโดยการใช้ผู้หว่านเพียงคนเดียว โดยใช้มือกำเมล็ดพันธุ์ฝืน ซึ่งจะผสมกับพืชผักสวนครัวที่ปลูกพร้อมฝืนได้ คือ ผักกาดเขียว ผักชี ยี่ห่วย การหว่านเมล็ดฝืนมักจะทำในวันที่ลมสงบหรือมีลมอ่อน เพื่อสามารถคำนวณการกระจายของเมล็ดพันธุ์ได้ การหว่านจะเริ่มจากยอดเขาสูงสู่เชิงเขาเป็นการเดินเฉียงทำแนวขนอนกับภูเขา และตัวผู้หว่านจะต้องอยู่เหนือลมเสมอ การหว่านเมล็ดพันธุ์ฝืนในพื้นที่ที่ยังมีข้าวโพดอยู่ ต้องใช้ความชำนาญสูง และต้องใช้เมล็ดพันธุ์มากกว่าการหว่านในที่โล่ง ภายหลังจากการหว่านเมล็ดฝืนแล้ว จะใช้จอบตากดินบาง ๆ กลบเมล็ดฝืน เมื่อเมล็ดฝืนงอกแล้ว ถ้ามีการออกหนาแน่นเกินไป จะมีการถอนบางระยะ 1 - 2 ครั้ง ขึ้นกับจำนวน และอัตราการงอกของเมล็ดพันธุ์ การถอนบางจะใช้มือ จอบ และอุปกรณ์พวกแวก โดยเริ่มจากเชิงเขาสู่ออกเขาตามแนวขนอนกับภูเขา และจำทำไปพร้อมกับการปราบวัชพืช

ระยะห่างระหว่างต้นฝืนที่เหมาะสมนั้น ชาวลาหู่บ้านจะบุนีใช้มาตรา "คืบ" ซึ่งระยะที่เหมาะสมที่ทำการบางระยะนั้น คือ ระยะ 1 คืบ หรือประมาณ 20 - 25 เซนติเมตร เป็นระยะที่ชาวลาหู่บ้านจะบุนี เชื่อว่าจะให้ร่มเงาแก่ดิน ทำให้ดินมีความชุ่มชื้น ในระยะที่ฝืนหยุดตกแต่มีน้ำค้าง และในช่วงที่ทำการกรีดฝืน ซึ่งเป็นช่วงที่มีความชื้นในดินน้อย แสงแดดจะสาดส่องถึงพื้นดิน และจะกระตุ้นให้ฝืนไหลออกจากฝักฝืน จากต้นฝืนมากกว่าปกติ การปราบวัชพืชในไร่ฝืนจะทำ

เพียง 2 - 3 ครั้ง เริ่มจากเชิงเขาสู่อยอดเขาตามแนวนอนกับภูเขา โดยใช้อุปกรณ์เช่นเดียวกันกับที่ใช้ในการถอนสายระยะ

การกรีดฝืนในพื้นที่ลาดชัน จะเริ่มทำการกรีดจากบริเวณยอดเขาลงสู่เชิงเขา โดยใช้มีดกรีดฝืน โดยกรีดฝืนจากส่วนบนลงสู่ส่วนล่างของฝัก การกรีดฝืนต้องใช้ความชำนาญสูง ถ้ากรีดลึกไปจะทะลุผนังฝักฝืน จะทำให้ยางไหลเข้าฝักผสมกับเมล็ดฝืนภายในฝัก เก็บรวบรวมไม่ได้ และอาจทำให้แผนเกิดโรคได้ และถ้ากรีดบางไป ยางฝืนจะไหลออกมาน้อย การกรีดจะกรีดตอนที่แสงแดดเท่านั้น เพราะแสงแดดจะกระตุ้นยางฝืนให้ไหลออกมามากกว่าปกติ และรอยแผลที่กรีดต้องพยายามให้อยู่ตรงด้านที่แสงแดดส่องลงมา ซึ่งจะทำให้ยางฝืนแห้งเร็วขึ้น ภายหลังจากกรีดจะทิ้งให้ยางฝืนแห้งจับตัวกันหนึ่งคืน จึงทำการเก็บรวบรวมในวันต่อไป อุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บรวบรวม ยางฝืน มีทั้งอุปกรณ์ที่ทำด้วยไม้ และโลหะ

ช่วงระยะเวลาในการให้ยางของต้นฝืน มีระยะประมาณ 7 - 15 วัน ขึ้นกับสภาพของพื้นที่ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ความชุ่มชื้น ดังนั้น ฝืนแต่ละฝักจึงมักจะมีการกรีดประมาณ 1 - 3 ครั้ง โดยในการกรีดแต่ละครั้งจะกรีด 1 - 3 แผล ในการสังเกตฝักฝืนว่าจะมียางฝืนอยู่หรือไม่นั้น จะดูที่สีของฝักฝืน ถ้าฝักฝืนมีสีเขียวอยู่ แสดงว่ายังมียางอยู่ในฝักฝืน แต่ถ้าฝักฝืนมีสีออกทางสีแดงหรือสีน้ำตาล ก็แสดงว่าไม่มียางอยู่ในฝักแล้ว วิธีการตรวจสอบที่แน่นอนที่สุดได้แก่การใช้เล็บกรีดหรือบิตตรงส่วนของยอดฝักที่เป็นวงกลม ซึ่งเป็นที่ตั้งของเกสรตัวเมียดู ถ้ามียางไหลออกมา ก็แสดงว่า ฝักฝืนยังมียางและสามารถทำการกรีดได้อีก

ฝืนดิบที่เก็บรวบรวมได้ในแต่ละวันจะถูกห่อด้วยก๊ลิบดอกฝืน เพราะก๊ลิบดอกฝืนจะไม่ทำให้รสชาติของฝืนเสียไป และจะเพิ่มปริมาณของฝืนให้มากอีกด้วย เพราะวาก๊ลิบดอกฝืนจะละลายผสมกับเนื้อฝืน หลับเก็บไว้นาน ๆ หนักจากนั้นจะห่อฝืนที่เก็บรวบรวมด้วยใบตองกล้วย และจะห่อทับด้วยพลาสติกอีกชั้นหนึ่ง เพื่อรอเวลาจำหน่าย

การเก็บเมล็ดฝืนเพื่อใช้ทำพันธุ์ จะเก็บฝักฝืนที่มีความสมบูรณ์ให้ยางมาก ไม่มีโรค แมลงรบกวน โดยจะทำเครื่องหมายไว้ที่ฝักฝืนที่จะเก็บไว้ทำพันธุ์ต่างหากจากฝักฝืนทั่วไป

ภายหลังจากที่ได้ทิ้งให้ฝักฝืนและเมล็ดแห้งสนิทดีแล้วในไร่ ก็จะเก็บรวบรวมฝักฝืน และแกะฝักรวบรวมเมล็ดพันธุ์ฝืนเก็บไว้ในที่มิดชิด ป้องกันการรบกวนจากหนู ซึ่งชอบกินเมล็ดฝืนมาก ฝักฝืนที่ไม่ถูกคัดเลือกไว้ทำพันธุ์จะถูกเก็บรวบรวมไว้ทำประโยชน์อย่างอื่น เช่น ทำน้ำมัน ทำขนม เลี้ยงสัตว์ ต้มบริโภคพร้อมกับข้าว เป็นต้น

4. แรงงานในระบบการผลิต

การผลิตแบบตัดฟันโค่นเผา ของชาวลานูบ้านจะบูนี ที่ต้องบุกเบิกป่าแผ้วถาง เพื่อทำการเกษตรนั้น ในบางครั้งเป็นงานหนักที่เกินขีดความสามารถของแรงงานที่มีอยู่ในครอบครัว ชาวลานูบ้านจะบูนีจึงพัฒนารูปแบบของความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในระหว่างครัวเรือนที่อยู่ชุมชนเดียวกัน จนกลายเป็นจารีตประเพณี เหตุผลสำคัญที่พวกเขาต้องพัฒนารูปแบบการใช้แรงงาน เนื่องจากการเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผา เพื่อเพาะปลูกพืชหลัก และพืชรองต่าง ๆ นั้น เป็นการเกษตรที่จะต้องอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ซึ่งธรรมชาติได้กำหนดฤดูกาล ปริมาณน้ำฝน อุณหภูมิ แสงแดด ไว้แล้ว ดังนั้นสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ "เวลา" การเพาะปลูกต้องดำเนินไปด้วยดี ตรงตาม "เวลา" ที่ธรรมชาติได้กำหนดไว้ ซึ่งหมายถึงความสำเร็จในการปลูกพืช ที่จะทำให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ อย่างเป็นปกติสุข ดังนั้น เพื่อให้การเพาะปลูกตรงตามช่วงเวลาธรรมชาติกำหนด จึงต้องมีการช่วยเหลือด้านแรงงานในระหว่างครัวเรือนภายในชุมชนเดียวกัน ซึ่งรูปแบบกรงงานในการเกษตร สามารถจำแนกได้ดังนี้

1) แรงงานในครัวเรือน หมายถึง บุคคลที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน อันประกอบด้วย สามี ภรรยา ลูกชาย ลูกสาว ลูกสะใภ้ ลูกเขย หลาน น้องของหัวหน้าครัวเรือน ซึ่งเป็นไปตามลักษณะโครงสร้างของแต่ละครัวเรือน

2) แรงงานตามจารีตประเพณี ในชุมชนชาวลานู บ้านจะบูนี จะมีบุคคลสำคัญของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่อุทิศแรงงานให้แก่ชุมชน ซึ่งชาวบ้านจะตอบแทนบุคคลเหล่านั้น โดยการอุทิศแรงงานให้แก่บุคคลเหล่านั้น ซึ่งได้แก่ "หัวหน้าหมู่บ้าน" "หัวหน้าผู้ประกอบพิธีกรรม หรือผู้นำศาสนา" ตามคติความเชื่อของชาวลานู และ "ช่างตีเหล็ก" ผู้มีหน้าที่ซ่อมแซมเครื่องมือ และอุปกรณ์การเกษตรที่ทำด้วยเหล็กให้แก่ผู้เข้าร่วมชุมชนโดยไม่คิดค่าใช้จ่าย โดยแต่ละปีทุกครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในชุมชน ต้องส่งตัวแทนครัวเรือนละหนึ่งคนไปช่วยบุคคลทั้งสามเป็นเวลาสามวัน ในกิจกรรมการเตรียมพื้นที่ การตัดฟันโค่นล้มต้นไม้ การปลูกข้าว การปราบวัชพืช การเก็บเกี่ยว เพื่อเป็นการอุทิศแรงงานตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีคุณทั้งสามคน

3) แรงงานแบบการช่วยเหลือ เป็นการช่วยเหลือแรงงานกันระหว่างญาติสนิท หรือเพื่อนสนิท ในกรณีเกิดความจำเป็นจนทำให้ไม่สามารถทำงานได้ เช่น ภรรยาคลอดลูก ต้องดูแลภรรยาและลูกอ่อน มีการเจ็บป่วยในบุคคลวัยแรงงาน หรือมีภารกิจเร่งด่วน ซึ่งถ้าไม่ทำจะมีผลเสียหายอย่างร้ายแรง เป็นต้น กรณีนี้ญาติสนิทจะไปช่วยกันทำงานในไร่ ซึ่งผู้ได้รับความช่วยเหลือจะใช้แรงงานคืนหรือไม่ก็ได้ แต่โดยมารยาทแล้ว ผู้ได้รับการช่วยเหลือมักจะใช้แรงงาน คือ ในฤดูกาลเกษตรนั้น

4) แรงงานแลกเปลี่ยน เป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานของบุคคลภายในชุมชน ทั้งกลุ่มเครือญาติ เพื่อน และผู้ที่อยู่นอกกลุ่มเครือญาติ ซึ่งจะแลกเปลี่ยนแรงงานกันในกิจกรรมที่ เกิดกำลังความสามารถของครัวเรือน หรือกิจกรรมที่จะทำไม่ทันเวลา เกิดผลเสียหายแก่การเพาะ ปลูกและผลผลิตในฤดูนั้น การแลกเปลี่ยนแรงงานจะไม่ใช่อ่างเคร่งครัดว่าต้องใช้แรงงานคืน ใน กิจกรรมเดียวกันเสมอไป กล่าวคือ เมื่อเพื่อนบ้านมาช่วยกิจกรรมในการไถนล้มต้นไม้ แต่เราอาจ ไปช่วยในกิจกรรมอื่น เช่น การปราบวัชพืช การเก็บเกี่ยว หรือการนวดข้าว แต่จะถือกันอ่างเคร่งครัดในเรื่องจำนวนวันที่ไปใช้แรงงาน จะต้องมีการชดใช้แรงงานตามจำนวนวันอ่างเคร่งครัด แต่ โดยมารยาทแล้ว การแลกเปลี่ยนแรงงานมักจะใช้กิจกรรมเดียวกันเป็นหลัก สำหรับเรื่องอาหาร ผู้ที่ มาร่วมทำงานจะต้องเตรียมอาหารมาเอง เจ้าของงานจะไม่มีภาระเลี้ยงอาหารแก่ผู้ที่มาร่วมงาน

5) แรงงานจ้าง ในบางครัวเรือนที่มีพื้นที่เพาะปลูกกว้างขวาง การแลกเปลี่ยน แรงงานยังไม่สามารถทำให้ลุล่วงไปได้ ก็จะมีการจ้างแรงงาน หรือบางครอบครัวมีฐานะดี ก็จะมีการว่าจ้างแรงงาน โดยไม่มีการแลกเปลี่ยนแรงงาน บุคคลที่มารับจ้าง มีทั้งบุคคลที่อยู่ในชุมชน เดียวกัน หรือบุคคลที่อยู่นอกชุมชน ทั้งเผ่าเดียวกัน และต่างเผ่ากัน และถ้าผู้ที่มารับจ้างเสพผืนติด การจ่ายค่าจ้างมักจะจ่ายให้เป็นผืนแทนเงินตรา

6) แรงงานใช้หนี้ ผู้ที่ใช้แรงงานนี้มักเป็นผู้ที่เสพผืน และไม่สามารถหาเงินมา ใช้หนี้คืนแก่เจ้าหนี้ได้ ซึ่งเจ้าหนี้ส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีนฮ้อบ้านแม่สลอง และบุคคลในชุมชนเดียว กัน การใช้หนี้จะใช้เป็นแรงงานในกิจกรรมทางการเกษตร เป็นการแลกเปลี่ยนแทน

5. กรรมสิทธิ์ที่ดิน

ชาวลาหู่บ้านจะบุงลี ถือว่า พื้นที่ทำกินที่ได้มาโดยการจับจองของแต่ละครัว เรือน จะได้รับการยอมรับจากชุมชนว่ามีสิทธิเหนือพื้นที่นั้น และพื้นที่ที่ได้จับจองนี้ จะยกให้ใครก็ได้ เป็นสิทธิของผู้จับจอง ซึ่งส่วนใหญ่จะยกให้แก่ญาติพี่น้องใกล้ชิด หรือในกลุ่มที่มีนามสกุลเดียวกัน อยู่ในสายใกล้ชิด ซึ่งญาติพี่น้องเหล่านี้จะเป็นพวกที่อพยพมาจากหมู่บ้านแห่งอื่นหรือชุมชน แห่งอื่น แต่ถ้าต่างตระกูลกันก็จะมีการซื้อขายสิทธิเข้าทำกินในพื้นที่แห่งนั้น ซึ่งจะพบในกรณีพื้นที่ ที่แห่งนั้นมีความอุดมสมบูรณ์สูง พื้นที่ที่ได้จับจองและได้ทำกินจนกระทั่งดินจืด และได้ละทิ้งพื้นที่ นั้นไปทำในที่แห่งอื่น พื้นที่แห่งนี้ครัวเรือนที่เคยทำกินยังคงทรงสิทธิการถือครองเหนือพื้นที่แห่งนั้น ตามจารีตประเพณี ซึ่งมีการยอมรับกันในชุมชน ถึงแม้ว่าจะไม่มีการทำกินแล้วก็ตาม แต่ภายหลัง จากที่ เจ้าของเดิมกลับมาใช้พื้นที่เดิมทำกิน และเมื่อดินจืดอีก ก็ปล่อยให้พื้นที่ได้พักตัวเป็นครั้งที่สองนี้ ทุกคนในชุมชน มีสิทธิทำกิน ใช้ประโยชน์ในพื้นที่แห่งนั้น โดยเท่าเทียมกัน และสามารถ

เข้าทำกินโดยไม่ต้องขออนุญาตเจ้าของเดิม แต่ในส่วนของพื้นที่ปลูกฝิ่น จะเป็นของเจ้าของเดิมที่เคยจับจองบุกเบิกไว้อยู่ตลอดเวลา ถึงแม้พื้นที่นั้นจะถูกปล่อยให้พักตัวก็ครั้งก็ตาม โดยเจ้าของจะต้องแสดงหรือบอกเล่าให้แก่ผู้นำในชุมชนว่าตนเองยังจะทำกินในพื้นที่นั้นอยู่ และถ้าหากมีผู้ใจจะเข้าไปทำกินในพื้นที่นั้น จะต้องขออนุญาตจากผู้ใช้ประโยชน์อยู่เดิมก่อน แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อครัวเรือนเจ้าของที่ทำกินในที่เหล่านั้น โยกย้ายออกไปอยู่ที่แห่งอื่น สิทธิการถือครองหรือเจ้าของเหนือพื้นที่แห่งนั้น จะหมดไปโดยปริยาย

4.3.7 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่า

ในทวศนะของชาวลาหู่บ้านจะบู้สี พวกเขามีความเชื่อว่า พื้นที่ป่าในทุกที่หรือ แสปีเขาะ มีความหมายไม่แตกต่างจากความหมายของคำว่า "พื้นที่ทำกิน" หรือ แสค และ ความหมายของคำว่า "หมู่บ้าน" หรือ แสคะ ชาวลาหู่มักอ้างตำนานชาวลาหู่กับขวาน ซึ่งเป็นตำนานเปรียบเทียบกับ ชาวไทใหญ่ เพื่อแสดงออกถึงความชอบธรรมในการตั้งถิ่นฐานที่อยู่และทำกินในเขตป่าว่า "...เมื่อหงือซา เรียกมนุษย์ที่อาศัยอยู่บนโลกประชุมเพื่อมอบเครื่องมือทำมาหากินให้ ชาวลาหู่เป็นกลุ่มคนที่หงือซารักมากกว่ากลุ่มคนอื่น ๆ หงือซาจึงให้ชาวลาหู่เลือกเครื่องมือทำมาหากินก่อน และชาวลาหู่ได้เลือกเอาขวาน หรือ เจ๊ะเจ๋ สำหรับเป็นเครื่องมือทำมาหากิน ส่วนชาวไทใหญ่เลือกเอาไถ หลังจากประชุมเรียบร้อยแล้ว ในส่วนของชาวลาหู่ หงือซาได้ชี้ให้เข้าไปอยู่อาศัย และทำกินในป่า ส่วนชาวไทใหญ่ หงือซา ก็บอกให้ทำมาหากินในพื้นที่ราบ..." ดังนั้น อาณาบริเวณพื้นที่ป่าที่ไม่จำกัดขอบเขต จึงเป็นถิ่นที่อยู่และที่ทำกินของชาวลาหู่ ถึงแม้ว่าพื้นที่ป่าจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เรียกว่า "เน้" คุ่มครองดูแลอยู่ แต่ถ้าชาวลาหู่ประพฤติปฏิบัติตามกฎจารีตประเพณี หรือเชื่อฟังคำสั่งสอนของหงือซา โดยเฉพาะการปฏิบัติด้วยการมีสัจจะ ซึ่งหมายถึงการรักษาคำพูด กฎระเบียบ ศีลธรรม ตามแบบแผนจารีตประเพณี ในการดำเนินชีวิตทั้งหมดของชาวลาหู่ ชาวลาหู่ก็สามารถตั้งถิ่นฐานที่อยู่ และใช้พื้นที่ป่าเพื่อทำกินทุกหนทุกแห่งได้

จากวิธีคิด แบบแผนการอพยพถิ่นฐานที่อยู่ และการใช้ที่ดินทำกินของชาวลาหู่ อาจจะทำให้ความหมายได้ว่า ความมั่นคงในชีวิตของชาวลาหู่ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขระบบการเพาะปลูก แต่ความมั่นคงของการดำรงชีวิตนั้น กลับตั้งอยู่บนเงื่อนไขของการอพยพ เคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ และทำมาหากินในเขตป่าเขาโดยไม่มีกัการจำกัดขอบเขต

รูปแบบของระบบการหมุนเวียนพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก และการเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ของชาวลาหู่ จะมีความสัมพันธ์กันไม่แยกส่วนจากการใช้พื้นที่ป่า เพื่อการเพาะปลูก กล่าวคือ เมื่อพื้นที่เพาะปลูกนั้นอยู่ไกลจากชุมชน เจ้าของไร่จะสร้างกระท่อม ซึ่งมีโครงสร้างมั่นคงเอาไว้ใน

ไร่ของตนเอง ถ้าในฤดูกาลผลิตนั้นพืชไร่ให้ผลผลิตดี เจ้าของไร่จะบอกกับผู้นำหมู่บ้าน หรือ คณะ
ป่า โดยอ้างความลำบากในการย้ายผลผลิต เพื่ออพยพครอบครัว และสัตว์เลี้ยงออกจากหมู่บ้าน หรือ
คณะป่า โดยอ้างความลำบากในการย้ายผลผลิต เพื่ออพยพครอบครัว และสัตว์เลี้ยง ออกจากหมู่บ้าน
เดิม ไปอาศัยอยู่ในกระท่อมกลางไร่อย่างถาวร ในปีต่อมากลุ่มเพื่อนบ้านญาติพี่น้องที่ชอบพอกัน
ก็จะอพยพไปตั้งบ้านเรือนสมทบกลายเป็นหมู่บ้านกลางไร่ ที่เรียกว่า "แฮคะ" ต่อมา เมื่อสถานการณ์
หรือมีเงื่อนไขที่เหมาะสมบางประการ ทั้งในแง่สภาพภูมิศาสตร์กายภาพ และสภาพทาง
สังคมวัฒนธรรม ชุมชนดังกล่าวก็จะค่อย ๆ ขยายตัวเป็นชุมชนหมู่บ้าน หรือที่ชาวลาหู่เรียกว่า
"คะ" และในกรณีชุมชนชาวลาหู่ เขตต้นน้ำแม่จัน – แม่สลอง เช่น บ้านจะบูนี บ้านหม้อหล่อง บ้าน
แฮก้วย บ้านจะฮือหลวง ต่างก่อรูปมาจากชุมชนที่เรียกว่า "แฮคะ" หรือหมู่บ้านกลางไร่แทบทั้ง
หมด

ปรากฏการณ์การอพยพเคลื่อนย้าย การตั้งถิ่นฐานที่อยู่ และแบบแผนการใช้
พื้นที่ป่าของชาวลาหู่ สะท้อนให้เห็นว่า ในวิถีคิดและวิถีชีวิตของชาวบ้าน ไม่มีพื้นที่ป่าแห่งไหนที่ไม่
สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของชีวิตของชาวลาหู่ พื้นที่ป่าทุกหนทุกแห่งถ้าไม่เป็นแหล่งล่าสัตว์เก็บหา
อาหาร ก็จะเป็นพื้นที่สำหรับทำการเพาะปลูก

ในขณะเดียวกัน ชาวลาหู่บ้านจะบูนีก็เชื่อว่า ธรรมชาติ หรือสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ
ชาติ รวมทั้งพื้นที่ป่าทุกหนแห่ง มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า "เน้" ชั้นสูงที่ชื่อ "เจ้าออหลอ" ทำหน้าที่คุ้มครอง
ดูแลอยู่ แต่ทั้งนี้สิ่งที่เรียกว่าเน้นั้น ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างอิสระ แต่ต้องปฏิบัติหน้าที่
ที่ภายใต้การควบคุมดูแลโดย หังฮ้อซา เป็นผู้กำหนดหน้าที่การดูแลเขาแต่ละลูก หรือพื้นที่ป่าแต่ละ
แห่งของ "เน้" ที่แตกต่างกันไป ดังในกรณีในเขตต้นน้ำแม่จัน – แม่สลอง มีเน้คุ้มครองดูแลพื้นที่
ป่าที่สำคัญ คือ สาส่าคองเน้ ดูแลดอยสามเฒ่า ฮาฮูคองเน้ ดูแลดอยฮาฮู แฮก้วยคองเน้ ดูแลดอยแฮ
ก้อฮวย แม่สะลอลคองเน้ ดูแลดอยแม่สลอง แต่ทั้งนี้ ชาวลาหู่ใช้พื้นที่ป่า ตามจารีตประเพณี หรือข้อ
ว่าดี ที่เป็นคำสั่งสอนของหังฮ้อซา เช่น ในการล่าสัตว์ ถ้าขอสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่ง เช่น ขอหมูป่าจาก
เน้แล้ว ถึงแม่แก้ง หรือ กวาง หรือสัตว์ป่าชนิดอื่นวิ่งมาไหยง ก็ไม่สามารถยิงได้ เมื่อชาวลาหู่เป็นผู้
ยึดถือสัจจะ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของหังฮ้อซา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า "เน้" นั้น ก็จะทำหน้าที่คุ้มครอง
เกื้อกูล การดำรงชีวิต และการทำมาหากินของชาวลาหู่ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวลาหู่ กับสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นความสัมพันธ์ในเชิงความเคารพ ยำเกรง ถ้าชาวลาหู่ไม่ทำผิดจารีตประเพณี สิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์ก็จะไม่สร้างปัญหาหรือไม่ทำร้ายชาวลาหู่ ในขณะเดียวกัน เนื่องจากชาวลาหู่เชื่อว่า หังฮ้อ
ซา คือผู้สร้างธรรมชาติ และเป็นผู้สร้างชาวลาหู่ รวมทั้งยังเป็นผู้มีอำนาจ คุ้มครองดูแลสรรพสิ่ง
และพื้นที่ทุกหนแห่ง เมื่อชาวลาหู่เป็นสิ่งที่สร้างจาก หังฮ้อซา เหมือนสัตว์ป่าและธรรมชาติอื่น หรือ

เหมือนหมูป่า ซึ่งหากินทั่วทุกหนแห่งในป่าเขา ชาวลาหู่ ก็เหมือนหมูป่าที่ทำมาหากินเร่ร่อนไปทั่วเขตป่า กลุ่มคนผู้สูงอายุมักจะเล่าว่า "...การหากินของหมูป่า ไม่สนใจว่าพื้นที่ป่าไหนเป็นของใคร ถ้าพื้นที่ป่าไหนมีอาหารอุดมสมบูรณ์ หมูป่าก็จะยกฝูงไปสร้างรังออกลูกออกหลานอยู่ที่นั่นจนอาหารหมด ก็ย้ายไปหาที่ใหม่..."

จากวิธีคิดและแบบแผนการใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูก รวมทั้งระบบเศรษฐกิจสังคมแบบกึ่งเร่ร่อนของชาวลาหู่ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวลาหู่กับป่า กล่าวได้ว่าไม่สามารถทำความเข้าใจอย่างแยกส่วนได้ ในขณะเดียวกัน ยังสะท้อนให้เห็นอีกว่า พื้นที่ป่าไม่ได้ถูกให้ความสำคัญในฐานะทรัพย์สิน ทั้งในแง่ทรัพย์สินของชุมชน หรือทรัพย์สินของครอบครัว หรือของปัจเจกบุคคล แต่การใช้พื้นที่ป่า เพื่อการผลิตของชาวลาหู่ ตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักสิทธิการใช้ กล่าวคือ ในอาณาบริเวณเขตพื้นที่ป่า ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของ ถ้าชาวลาหู่ต้องการใช้พื้นที่ป่านั้นเพื่อทำการเพาะปลูกในแต่ละปี หลังจากแต่ละครอบครัว เก็บเกี่ยวผลผลิตในไร่นาของตนเองเสร็จเรียบร้อยแล้ว หัวหน้าครอบครัวจะสำรวจพื้นที่ทำกินแห่งใหม่ ถ้าพื้นที่ป่าแห่งนั้นยังไม่มีเครื่องหมายจับจอง หรือแฮ้ม่าแวง และหัวหน้าครอบครัวนั้น ตกกลใจเลือกพื้นที่ป่านั้นเป็นพื้นที่ทำกิน เขาก็จะทำเครื่องหมาย จับจอง พื้นที่ป่านั้นเป็นพื้นที่ไร่ของตน โดยตัวต้นไม้ขนาดเล็กให้เหลือต่อไว้สูงประมาณหนึ่งเมตร ผ่าตรงกลางต่อ แล้วนำไม้ไผ่ผ่าซีกยาวประมาณสองศอกไปเสียบ หลังจากนั้นก็ถางบริเวณรอบเครื่องหมายนั้น การทำเครื่องหมายจับจองพื้นที่มีนัยสำคัญ เพื่อบอกให้ผู้อื่นรู้ว่า พื้นที่ป่าแห่งนี้มีผู้จับจองสำหรับใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกแล้ว

จากปรากฏการณ์แสวงหาและการทำเครื่องหมายจับจองพื้นที่ป่า เพื่อการเพาะปลูกของชาวลาหู่ ไม่เพียงมีนัยสำคัญถึง การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า และคนกับคนแล้ว หากยังสะท้อนนัยสำคัญว่า การแสดงความเป็นเจ้าของและการครอบครองพื้นที่ ไม่ได้มีอยู่ในระบบความคิด หรือในวิถีคิดของชาวลาหู่ ปรากฏการณ์การอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ และแสวงหาพื้นที่ทำกิน ข้ามไปมาระหว่างเขตต้นน้ำแม่คำกับต้นน้ำแม่สลอง รวมทั้งเขตต้นน้ำแม่จัน ยังสะท้อนให้เห็นว่า อาณาบริเวณพื้นที่ทำมาหากิน และพื้นที่สำหรับตั้งถิ่นฐานที่อยู่ของชาวลาหู่ ไม่มีแนวเขตแน่นอนตายตัว เส้นแนวเขตระหว่างหมู่บ้านชาวลาหู่ ในแต่ละช่วง เช่น ในช่วงตั้งบ้านเรือนที่บ้าน ฮาโกโม หรือบ้านจะบุลี หรือเมื่อย้ายไปบ้าน หม้อหล่อง ชาวลาหู่ไม่จำกัดขอบเขตว่า เส้นแนวเขตหมู่บ้านตนเอง เริ่มจากที่ไหน ไปสิ้นสุดตรงไหน หรือชาวลาหู่ไม่ได้จำแนกว่า พื้นที่ตรงไหน คือ พื้นที่ของบ้านฮาโกโม บ้านจะบุลี หรือพื้นที่ตรงไหนเป็นของหมู่บ้านใกล้เคียง และยิ่งไปกว่านั้น ชาวลาหู่ไม่รู้และไม่มีความชัดเจนว่า เส้นแบ่งเขตระหว่างประเทศไทยกับพม่า

อยู่ตรงไหน ซึ่งในบางครั้ง ชาวลาหู่บ้านจะบุสี ออกไปล่าสัตว์เก็บหาอาหารจากป่าจนถึงเขตพื้นที่ป่าหัวเมืองยอน และเขตเมืองตุม บางครั้งก็เลยไปจนถึงเมืองสาต รัฐฉาน ประเทศพม่า

อย่างไรก็ตาม ในมิติความสัมพันธ์ระหว่างชนกลุ่มใหญ่ กับชนกลุ่มน้อย การอพยพเคลื่อนย้าย การตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในเขตภูเขาสูง และระบบการใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกแบบตัดฟันโค่นเผา ของชาวลาหู่ บ้านจะบุสี ในด้านหนึ่ง ไม่ได้มีความหมายเฉพาะการแสวงหาปัจจัยพื้นฐาน เพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิตเท่านั้น แต่ภายใต้เงื่อนไขความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การอพยพเคลื่อนย้าย การตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในเขตภูเขา และการเพาะปลูกแบบตัดฟันโค่นเผา กลับสะท้อนนัยสำคัญ ถึงยุทธศาสตร์ของการดิ้นรนต่อสู้ในการมีชีวิตอยู่อย่างอิสระของชนกลุ่มน้อย เพราะว่าการเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่และทำมาหากินในเขตป่าเขา มีนัยสำคัญถึงการปฏิเสธการครอบงำ และการใช้อำนาจของชนกลุ่มใหญ่ด้วยการแยกตัวออกมาจากชนกลุ่มใหญ่ เพื่อรักษาไว้ซึ่งความเป็นอิสระ และเสรีภาพในการดำรงชีวิตของตนเอง การตั้งถิ่นฐานที่อยู่แบบไม่ถาวร หรือการเร่ร่อน เคลื่อนย้ายจึงมีนัยสำคัญไม่แตกต่างจาก “การดิ้นรนต่อสู้” ในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง และยิ่งกว่านั้น การอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ ยังทำให้ชาวลาหู่สามารถตัดสินใจ และกำหนดได้ว่า ตนเองจะสร้างความสัมพันธ์กับใคร หรือไม่สร้างความสัมพันธ์กับใคร ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวลาหู่ สามารถรักษาเสรีภาพ และความเป็นอิสระ หรือลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม ที่เป็นเวทีเพื่อแสดงออกถึงความเป็นชาติพันธุ์ และความเป็นตัวตนของชาวลาหู่เอาไว้

1. การจำแนกป่า

การจำแนกป่าของชาวลาหู่ ถ้าพิจารณาตามทฤษฎีของชาวลาหู่แล้ว สำหรับชาวลาหู่ นั้น พื้นที่ป่าในทุก ๆ ที่ หรือ แฮปีเขาะ มีความหมายไม่แตกต่างจากความหมายของคำว่า “พื้นที่ทำกิน” หรือ “แฮคุ” และความหมายของคำว่า “หมู่บ้าน” หรือ “แฮคะ” ซึ่งหมายความว่า ไม่มี “แฮ” หรือพื้นที่ป่าแห่งไหนที่ไม่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของชีวิต พื้นที่ป่าทุกหนทุกแห่งถ้าไม่เป็นแหล่งล่าสัตว์ เก็บหาอาหาร ก็จะเป็นพื้นที่สำหรับการเพาะปลูก จากวิถีคิดเกี่ยวกับป่าของชาวลาหู่ สะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ป่าทุกแห่งคือ ป่าเหมือนกันหมด และไม่จำกัดขอบเขต สามารถอพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐาน และทำมาหากิน ได้ทุกหนทุกแห่งที่มีป่า ป่าจึงถูกกำหนดนิยามให้มีความหมายเดียว คือ “พื้นที่ทำกิน”

แต่อย่างไรก็ตาม ชาวลาหู่ ยังมีการจัดจำแนกป่าไว้อีกประเภทหนึ่ง เพื่อประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณี ในการฝังศพ ซึ่งเรียกว่า “ป่าช้า”

ในอาณาบริเวณที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก ชาวลาหู่จะกันพื้นที่ป่าไว้ส่วนหนึ่ง ขนาดประมาณไม่เกิดสิบไร่ ขึ้นอยู่กับขนาดของหมู่บ้าน และจำนวนประชากรในหมู่บ้าน เพื่อใช้เป็นที่สำหรับฝังศพ โดยการคัดเลือก หรือกำหนดให้พื้นที่ป่าแห่งใดแห่งหนึ่ง เป็นที่ฝังศพนั้น ศพ หรือผู้ตายจะเป็นผู้กำหนด กล่าวคือ เมื่อมีสมาชิกในหมู่บ้านเสียชีวิต หมอผีและชาวบ้านจะแห่ศพ ตระเวนไปในป่า และหมอผีจะทำพิธีเสี่ยงทายเพื่อเลือกพื้นที่ฝังศพ โดยใช้มีดของผู้ตาย หรือไข้อย่างใดอย่างหนึ่ง การเสี่ยงทายจะทำโดยการโยนมีดหรือไขลงพื้น ถ้ามีดไม่ปักกับพื้นดิน หรือไขไม่แตก จะทำการฝังศพในบริเวณนั้นไม่ได้ เนื่องจากเชื่อว่า วิญญาณผู้ตายไม่ยอมให้ฝังบริเวณนั้น แต่ถ้ามีดปักกับพื้นดิน หรือไขแตก แสดงว่าวิญญาณผู้ตายต้องการให้ฝังศพบริเวณนั้น จึงสามารถทำการฝังศพได้

ป่าช้านี้มีกฎหมายห้ามมิให้ผู้ใดเข้ามาทำกิจกรรมใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการหาของป่า ตัดไม้ ทำไร่ หรือล่าสัตว์ จนกว่าป่าช้านี้จะมีอายุเกินห้าปีไปแล้ว จึงจะสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้

การกำหนดนิยามความหมายป่าของชาวลาหู่บ้านจะบูนี นอกจากจะให้ความหมายของป่าในฐานะเป็นที่ทำกินแล้ว ยังกำหนดให้พื้นที่ป่า เป็นพื้นที่สิงสถิตของดวงวิญญาณของสมาชิกในชุมชน ที่จะอยู่อย่างสงบ โดยมีกฎหมายห้ามมิให้สมาชิกในหมู่บ้านเข้าไปรบกวน นอกจากนี้ ยังให้ความเคารพดวงวิญญาณผู้ตายในการเลือกพื้นที่ป่าในการฝังศพตนเอง ดังนั้น ป่าของชาวลาหู่ จึงเป็นทั้งที่ทำกิน และพื้นที่สุสาน ที่จะให้ดวงวิญญาณได้อยู่อย่างสงบ

2. การจัดการไฟป่า

ความรุนแรงของการเกิดไฟป่าในบริเวณหมู่บ้านนั้น มีความแตกต่างกัน ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน กล่าวคือ ในอดีตมีความรุนแรงน้อย เนื่องจากสภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์สูง สภาพป่าส่วนใหญ่เป็นป่าดิบเขา ทำให้มีความชื้นในป่าสูง และประกอบกับเชื้อเพลิงในป่ามีปริมาณน้อย จึงทำให้เกิดความรุนแรงของไฟป่าน้อย แต่ในปัจจุบัน สภาพป่าไม้โดยรอบเสื่อมโทรมลง อันเป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรบนพื้นที่สูง จึงทำให้ชาวเขาต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น ความชื้นในป่าจึงมีน้อยลง อากาศร้อนขึ้น มีการสะสมของเชื้อเพลิงเพิ่มขึ้น ความรุนแรงของไฟจึงมีมากขึ้นตามลำดับ และผลจากการที่ป่าถูกไฟไหม้ทุกปีต่อเนื่องกัน เป็นเวลานานนั้น ทำให้พื้นที่ป่าบางแห่งเปลี่ยนสภาพเป็นผาไฟ ในช่วงฤดูแล้งจึงมีอัตราเสี่ยงของการเกิดไฟสูง ไฟป่ามักเกิดขึ้น ตั้งแต่ช่วงเดือน มกราคม ถึง เมษายนของทุกปี เพราะเป็นช่วงที่มีอากาศร้อนและแห้งจัด เชื้อเพลิงในป่าหลายชนิด กำลังแห้งสนิท ประกอบกับเป็นช่วงที่ชุมชนมีกิจกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับป่า อันเป็นสาเหตุของการเกิดไฟป่าได้ ดังต่อไปนี้

1) การเผาไร่

ในช่วงการเผาไร่ ชาวลานูนิยมเผาในช่วงเที่ยงวัน ในวันที่มีแดดร้อนจัด ลมแรง เพื่อให้การเผาไร่ลุกลามไหม้ดี แต่การควบคุมเพลิงทำได้ไม่ดีพอ ทุกครั้งที่มีการเผาไร่ ไฟจึงลามไปติดกับเชื้อเพลิงในป่าบริเวณข้างเคียง ทำให้เกิดเป็นไฟป่าขึ้นมา

2) การเผาป่าล่าสัตว์

การล่าสัตว์เป็นอาหาร ถือเป็นวิถีชีวิตปกติของชาวลานู ซึ่งล่าสัตว์กันตลอดทั้งปี แต่ช่วงฤดูแล้งเป็นช่วงที่นิยมล่าสัตว์กันมาก เนื่องจากสภาพป่าแห้ง เชื้อเพลิง มีปริมาณมาก สามารถเผาได้ง่ายเพื่อช่วยให้เดินป่าได้สะดวก มองเห็นสัตว์ป่าได้ในระยะไกล รวมทั้งการจุดไฟเพื่อไล่ล่าสัตว์ที่วิ่งหนีออกจากป่า และเพื่อทำให้เกิดหญ้าระบัดหลังไฟไหม้ อันเป็นอาหารสำหรับสัตว์ป่า ทำให้การยิงสัตว์ป่าที่ลงมากินหญ้านั้น สะดวกมากขึ้น และการจุดไฟแต่ละครั้ง ไม่มีการควบคุมไฟ ไฟจึงลามลุกลามไหม้เป็นบริเวณกว้าง

3) การเก็บหาของป่า

ในอดีตการเก็บหาของป่า เป็นการกระทำขึ้นเพื่อดำรงชีพสำหรับกินอยู่ในครอบครัว จึงเก็บแต่พอกิน แต่ปัจจุบันชาวลานูมีฐานะยากจนลง ดังนั้นการเก็บหาของป่า จึงมีการปรับเปลี่ยนมาเป็นการเก็บเพื่อขาย เพื่อเป็นรายได้เสริมของครอบครัว และเพื่อให้ได้พืชอาหารในปริมาณมาก ชาวลานูจึงเผาป่า ซึ่งไฟจะช่วยให้พืชอาหารเกิดงอก แตกหน่อ เจริญเติบโตได้ดี จึงไม่มีใครสนใจที่จะป้องกัน หรือดับไฟป่าที่เกิดขึ้น

4) การหาน้ำผึ้ง

ชาวลานูนิยมหาน้ำผึ้ง ในช่วงเดือนเมษายน เนื่องจากน้ำผึ้งจะมีรสหวาน และมีคุณภาพดี ในเดือนนี้ชาวลานูออกตระเวนหาน้ำผึ้งในป่าใหญ่ วิธีการหารังผึ้งจะทำโดยการจุดไฟเผาป่าเพื่อให้รังผึ้งบินหนีออกจากโพรงไม้ หรือสังเกตเห็นได้ชัด และสามารถจัดการกับรังผึ้งได้ง่ายขึ้น ส่วนไฟจะลุกลามกลายเป็นไฟป่า โดยไม่มีการควบคุม

สำหรับไฟป่านั้นชาวลานู เรียกกันว่า "แฮปปี้อาหมี" หมายถึงไฟที่ลามเข้าไปในป่า ชาวบ้านรู้จักไฟป่ามานานพอ ๆ กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เนื่องจากพื้นฐานการดำเนินชีวิตของชาวลานู มีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับไฟ ดังปรากฏในนิทานปรัมปราว่า "...ครั้งหนึ่ง เทวราชหือซา เรียกชนชาติหลายเผ่าหลายภาษาขึ้นไปบนสวรรค์ เพื่อจะมอบเครื่องมือในการทำมาหากินให้ แต่เนื่องจากชาวลานูกับคนเมืองไม่รู้เวลาจึงไปหาเทวราชหือซาหลังชนชาติอื่น ซึ่งได้รับเครื่องมือทำกินที่ดี ๆ ไปก่อนหน้า คงเหลืออยู่แต่เพียงคันไถกับขวานเท่านั้น เทวราชหือซาโกรธปราน ชาวลานูเป็นพิเศษ จึงให้เลือกก่อน ชาวลานูพิจารณาดูขวาน เห็นมีรูปร่างงดงาม คม จึงลอง

จับด้ามคู่มือรู้สึกเหมาะมือ จึงเลือกเอาชวาน ส่วนคนเมืองต้องเลือกเอา คันไถไปโดยปริยาย จากนั้น เทวราชหรือซาจึงบอกให้ไถและชวานวิ่งออกไป คันไถนั้นวิ่งไปพื้นราบ ส่วนชวานวิ่งไปบนดอยสูงที่มีต้นไม้ใหญ่ ชาวลาหู่เห็นไฟพิจารณาดูแล้ว จุดอะไรก็กินได้ เผาอะไรก็ได้กินหมด แต่นั่นนั่นกินแล้วก็ไหลลงอย่างเดียว จึงตัดสินใจเลือกไฟ จากนั้น หรือซาจึงสั่งให้น้ำและไฟวิ่งออกไป น้ำนั้นไหลลงพื้นราบด้านล่าง ส่วนไฟวิ่งขึ้นดอยไปยังป่าใหญ่ ลาหู่จึงวิ่งตามไฟนั้นไป..."

นิทานปรัมปราเรื่องนี้จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของชาวลาหู่ต่อไฟป่า จากวิธีคิดในการเลือกเครื่องมือในการดำรงชีพ โดยการเลือก "ไฟ" และ "ชวาน" เป็นเครื่องมือของการดำรงชีพ ในป่าบนภูเขาสูง ซึ่งสอดคล้องกับระบบการเกษตรในรูปแบบ "ตัดฟันโค่นเผา"

การเผาไร่ของชาวลาหู่ มีวิธีเผาตามความเชื่อดั้งเดิม ของชุมชนที่สืบทอดกันมา เพื่อให้การเผาดำเนินไปโดยราบรื่น และได้ผลดี คือ เลือกทำการเผาในวันที่มีอากาศร้อนจัด ตั้งแต่ลมแรงทำให้การเผาไหม้ดีขึ้น

อีกประการหนึ่งคือ วันที่เผาต้องตรงกับวันวัว เนื่องจากเชื่อว่า ไฟที่เผาไหม้จะลามไปอย่างช้า ๆ เหมือนกับลักษณะการเดินของวัว ทำให้ไหม้เศษไม้ เศษวัชพืชจนหมด ประกอบกับผิวหนังของวัวนั้นมีสีแดงเหมือนไฟ จึงเลือกวันเผาตรงกับวันวัว และมักไม่นิยมเผาไร่ตรงกับวันเสื่อ เนื่องจากเชื่อว่าไฟที่จุดจะลุกไหม้แรง และเร็วเหมือนกับลักษณะการวิ่งของเสื่อ ทำให้เศษไม้และวัชพืชไหม้ไม่หมด เป็นเหมือนลาดพาดกลอนที่ปรากฏอยู่บนตัวเสื่อ

เมื่อถึงเวลาเผา ชาวบ้านจะบอกกล่าวให้สัตว์และแมลงต่าง ๆ ที่อยู่บริเวณนั้นหนีออกไปให้หมดก่อนลงมือเผา โดยเผาจากด้านล่างขึ้นด้านบน เนื่องจากทิศทางลมในช่วงกลางวันจะพัดขึ้นด้านบน ทำให้ไฟมีความรุนแรงขึ้นอีก

ดังนั้นขั้นตอนของการทำไร่แบบตัดฟันโค่นเผา โดยเฉพาะการเผาไร่จึงมีความสัมพันธ์กับการเกิดไฟอย่างน้อยสองปัจจัย คือ ปัจจัยทางธรรมชาติ และปัจจัยทางวัฒนธรรม ในแง่ของปัจจัยทางธรรมชาติ ชาวลาหู่บ่าจะบู้สี้ ได้เลือกสรรลักษณะทางกายภาพที่มีผลต่อความรุนแรงของไฟ ได้แก่ การเตรียมเชื้อเพลิงที่แห้งสนิท เลือกเวลาเผาในตอนกลางวันที่มีอากาศร้อนจัด ลมแรง และจุดไฟเผาไร่จากด้านล่างขึ้นด้านบน เพื่อให้เปลวไฟลุกไหม้ได้รวดเร็ว ผสมผสานกับความเชื่อทางวัฒนธรรม ได้แก่ การเลือกวันเผาตรงกับวันวัว เนื่องจากสีผิววัวเหมือนสีของไฟ เชื่อว่าจะทำให้เผาไหม้ได้ทั่วถึง มีการบอกกล่าวให้สัตว์ และแมลงหนี และเรียกร่องให้ผีไฟเข้ามาช่วยให้ไฟแรงขึ้น ดังนั้นการเผาไร่ของชาลาหู่ จึงเป็นการดึงเอาลักษณะเด่นของปัจจัยทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ที่เมื่อประกอบกันแล้วจะทำให้การเผาไร่นั้นประสบผลสำเร็จ แต่การควบคุมและป้องกันไฟของชาวลาหู่ ยังทำได้ไม่ดีนัก จึงทำให้เกิดไฟป่าขึ้นมา

นอกจากนี้การเผาไร่ยังให้ประโยชน์ต่อการเพาะปลูก คือ

- ช่วยกำจัดวัชพืชต่าง ๆ ให้ลดน้อยลง
- ช่วยทำลายเชื้อโรคและแมลงที่อยู่ในดิน
- ช่วยบำรุงดิน เพราะขี้เถ้าที่เกิดจากการเผาไหม้ คือ ธาตุคาร์บอน ซึ่งเป็นปุ๋ย

สำคัญที่ช่วยให้การเพาะปลูกได้ผลผลิตดี

ดังนั้น การเผาไร่จึงมีความสัมพันธ์กับประโยชน์ต่อการเพาะปลูกข้าว กล่าวคือ ถ้าไฟมีความรุนแรง เผาไหม้เศษไม้และวัชพืชได้หมด การเพาะปลูกก็จะได้ผลดีตามไปด้วย

2. ไฟ ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

วิถีชีวิตชาวลาหู่บ้านจะบูนี มีความผูกพันกับธรรมชาติเป็นอย่างมาก เนื่องจากต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีพมาตั้งแต่อดีตกาล ฉะนั้น ชาวลาหู่จึงให้ความเคารพกับธรรมชาติ และถือว่า ธรรมชาติทุกสิ่งไม่ว่า ดิน น้ำ ป่า ภูเขา ล้วนแต่มีชีวิต ซึ่งความผูกพันเหล่านี้ ได้ถูกถ่ายทอดออกมาเป็น โลกทัศน์ของชุมชนที่เชื่อว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติล้วนมีผีสิงสถิตอยู่ทั้งสิ้น ดังนั้น การกระทำใด ๆ ที่ต้องเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ จึงมักมีการบอกกล่าวผีให้รับรู้ด้วยเสมอ

“ไฟ” ถือได้ว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงเชื่อว่า ไฟก็มีผีสิงสถิตอยู่เช่นกัน ชาวลาหู่เรียกผีไฟว่า “อาหมีเน” หรือที่รู้จักกันในอีกนามหนึ่งคือ “จะมาห้อย” จะมาห้อยหรืออาหมีเน ถือเป็นผีที่ไม่ค่อยมีอิทธิพล ต่อชาวลาหู่เท่าใดนัก เนื่องจากมีบทบาทสำคัญเฉพาะในช่วงของการเผาไร่เท่านั้น ในขณะที่ผีอื่น ๆ มีบทบาทต่อการดำเนินชีวิต ของชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา ทุกครั้งที่เผาไร่ จะมาห้อย จะถูกเรียกร้องให้ลงมาช่วยเผาไหม้เศษไม้เศษหญ้าในไร่ เนื่องจากทำให้ไฟมีความรุนแรงขึ้น ซึ่งในการเรียกร้องนั้น มักกระทำในเวลาเที่ยงวัน ที่มีแดดร้อนจัด ลมแรง และเมื่อจะมาห้อยมาแล้ว สามารถสังเกตได้จากเปลวไฟที่ลุกไหม้แรง สูงท่วมหัว ควันไฟดำจัด ตลอดจนเสียงร้อง “วู” ที่เชื่อว่าเป็นเสียงร้องของจะมาห้อยนั่นเอง

นอกจากนี้แล้ว การให้นิยามธรรมชาติ ในเรื่องของผีไฟนั้น ชุมชนยังได้แบ่งแยกการแยกตามลักษณะไฟที่เกิดขึ้น ดังนี้

1) จะมาห้อย เรียกผีไฟที่เกิดขึ้นในไร่ มีลักษณะไฟที่ร้อนแรง เปลวไฟสูง มักปรากฏในตอนเที่ยงวัน ที่มีแดดร้อนจัดและลมแรง

2) อาหมีแจพะ เรียกผีไฟที่เกิดขึ้นในป่า ที่มีลักษณะไฟไม่ร้อนแรง เปลวไฟต่ำ มักปรากฏในช่วงเวลาเย็นที่มีลมน้อย และปรากฏในป่าตามดอยสูง

อย่างไรก็ตาม ทั้งจะมาห้อยและอาหมีแฉ่พะ ล้วนแต่เป็นการนิยามธรรมชาติของ ชาวลาหู่ที่รับรู้จากปรากฏการณ์ที่ได้พบเห็น เชื่อมโยงกับสิ่งเหนือธรรมชาติ คือ ผี กลายมาเป็น ความเชื่อของชุมชน ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ ในปัจจุบัน มีเพียงกลุ่มผู้อาวุโส และกลุ่มหมอมผี ที่รู้จัก เนื่องจากรับรู้ปรากฏการณ์มาตั้งแต่อดีต แต่ระยะหลัง เมื่อมีการถูกจำกัดพื้นที่ทำกิน ไม่สามารถ ทำการเกษตรแบบเดิมได้ บทบาทของผีไฟเริ่มลดน้อยลงไปด้วย พร้อมกับการรับรู้ที่ค่อย ๆ จางหายไป ตามวันเวลาของการเปลี่ยนแปลง

สำหรับปรากฏการณ์ไฟป่าที่เกิดขึ้นในแต่ละปี ชุมชนลาหู่ไม่ได้ถือว่าเป็นปรากฏ การณ์ธรรมชาติ เนื่องจากสาเหตุและที่มาได้เกิดจากธรรมชาติ เป็นผู้กระทำ แต่เชื่อว่า เกิดจาก คนเป็นผู้จุดขึ้น ดังนั้นไฟป่าจึงไม่ถูกกำหนดนิยามออกมาในรูปของเทพเจ้า แต่ถูกกำหนดในรูปของ ผี เพราะถือว่าไฟเป็นสิ่งหนึ่งของธรรมชาติทั่วไปเหมือน เช่น ดิน น้ำ ต้นไม้ ภูเขา หรือ หากจะ กำหนดให้มีเทพเจ้าของไฟป่า คน ก็คือ เทพเจ้าแห่งไฟนั่นเอง

จากระบบวิถีคิดของชุมชนที่นำมาอธิบายธรรมชาติรอบตัวนี้ ทำให้เข้าใจถึงมุมมองของชุมชนต่อไฟป่าที่เกิดขึ้นได้ว่า ไฟป่านั้นเป็นเพียงสิ่งแวดล้อมรอบตัวของชาวลาหู่เท่านั้น ไม่ได้เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ เนื่องจากไม่ใช่สิ่งที่ธรรมชาติเป็นผู้กระทำ และกำหนดขึ้น คนต่างหากคือ ผู้กระทำให้เกิดไฟป่าขึ้นมา และจากการแบ่งแยกผีไฟ ตามลักษณะไฟที่เกิดขึ้น คือ ผีไฟในไร่ และผีไฟในป่า แสดงให้เห็นถึงการรับรู้ของชุมชนต่อลักษณะไฟป่าที่เกิดขึ้นในอดีต แล้วเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่พบเห็น ระบบคิดของชุมชนเหล่านี้ ถือเป็นการอธิบายธรรมชาติจากทัศนคติภายในชุมชน บนพื้นฐานประสบการณ์ที่มีอันผันแปรไปตามวัย และการรับรู้ของแต่ละบุคคล เพราะปัจจุบัน "ผีไฟ" เป็นเรื่องที่แทบไม่มีใครรู้จักนอกเหนือไปจาก หมอมผีและผู้อาวุโสเท่านั้น

4.3.8 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการน้ำ

ชาวลาหู่บ้านจะบุนี มีทรรคนะในการจัดการน้ำ เช่นเดียวกับการจัดการดิน และป่า กล่าวคือ ระบบการเกษตรของชาวลาหู่ เป็นแบบเกษตรน้ำฝน คือ ใช้น้ำฝนเพียงอย่างเดียว เป็นน้ำเพื่อการเกษตร ชาวลาหู่จึงสามารถเคลื่อนย้าย แสวงหาที่ทำกินได้ทุกที่ โดยไม่ต้องมีระบบ การจัดการน้ำเพื่อการเกษตร รอเพียงแต่น้ำฝนอย่างเดียว ดังนั้น การจัดการน้ำของชาวลาหู่ จึงมี ลักษณะที่มุ่งเน้นไปที่ระบบการจัดการการผลิต ในด้านการพัฒนารูปแบบแรงงาน และการจัดการ พันธุ์พืช กล่าวคือ ฤดูกาลและน้ำฝน เป็นสิ่งที่ธรรมชาติกำหนดไว้แล้ว ค่อนข้างตายตัว ดังนั้น สิ่งที่สำคัญที่สุดของการเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผา คือ "เวลา" การเพาะปลูกที่ตรงกับระยะเวลาที่ธรรม

ชาติกำหนดไว้ จึงจะทำให้การเพาะปลูกประสบผลสำเร็จ แต่หากการเพาะปลูกคลาดเคลื่อน หรือล่าช้าไปจากเวลาที่ธรรมชาติกำหนดไว้ ก็จะทำให้เกิดความเสียหายกับผลผลิตได้ ดังนั้น ชาวลาหู่จึงมีการพัฒนารูปแบบการใช้แรงงาน ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนแรงงาน การลงแขก แรงงานแบบช่วยเหลือ แรงงานตามจารีตประเพณี แรงงานรับจ้าง และแรงงานใช้หนี้ เพื่อสามารถทำให้การเพาะปลูกดำเนินไปด้วยดี ตาม “เวลา” ที่ธรรมชาติได้กำหนดไว้ ซึ่งหมายถึงความสำเร็จในการเพาะปลูก ที่จะทำให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข

ในด้านการจัดการพันธุ์พืช ชาวลาหู่สังเกตเห็นว่า เวลาที่มีฝนตกลงมาน้ำจะไหลซึมลงสู่เชิงเขาเป็นส่วนใหญ่ และจะมีน้ำเหลืออยู่ในดินบนยอดเขาน้อย ดังนั้นในพื้นที่ส่วนที่เป็นยอดเขาซึ่งมีความชุ่มชื้นน้อยที่สุด จะใช้พันธุ์ข้าว และฝิ่น พันธุ์ดอ หรือพันธุ์เบา ซึ่งให้ผลผลิตในระยะสั้น ส่วนบริเวณเชิงเขาจะซึมซับน้ำที่ไหลลงมาจากยอดเขา และจะถูกเก็บสะสมไว้ก่อนจะไหลลงลำห้วยต่อไป บริเวณนี้จะใช้พันธุ์ข้าวกลางและพันธุ์ข้ามปี ที่มีอายุการให้ผลผลิตนานกว่าข้าวพันธุ์เบา และใช้น้ำมากกว่าและในเวลานานกว่า ซึ่งในช่วงระยะเวลาก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิตตั้งแต่ปลายเดือนกันยายนไปจนถึงเดือนธันวาคม ปริมาณน้ำในดินจะยังคงมีอยู่ และต้นไม้ในบริเวณนี้จะมีความเขียวชอุ่มมากกว่าบริเวณอื่น

การจัดการน้ำของชาวลาหู่หมู่บ้านจะบุลี สะท้อนให้เห็นถึงความช่างสังเกต ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เรียนรู้ จดจำ และนำมาพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชนในด้านการผลิตให้สอดคล้องกับการบริบทของธรรมชาติ และบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชาวลาหู่ที่ต้องมีการอพยพย้ายถิ่นอยู่เสมอ

การจัดการน้ำอุปโภคบริโภคในหมู่บ้าน

สำหรับการจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคในหมู่บ้าน ชาวลาหู่บ้านจะบุลีกระทำโดยการใช้น้ำไม่ใฝ่ฝาคี๊ก ทำเป็นลำราง เพื่อต่อน้ำจากตาน้ำบนดอยเหนือหมู่บ้าน มายังบริเวณกลางหมู่บ้าน โดยก่อนต่อน้ำจากตาน้ำผู้นำศาสนา ต้องทำพิธีขออนุญาตใช้น้ำจากผืนน้ำเสียก่อน จึงต่อน้ำมาใช้ในหมู่บ้านได้ และที่สำคัญ กาดตอลำรางไม่ใฝ่เพื่อลำเรียงน้ำมาใช้ในหมู่บ้านต้องมีเพียงจุดเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้าน ในการใช้น้ำจากจุดเดียวกัน

แต่เนื่องจากลำรางไม่ใฝ่ เป็นวัชดุธรรมชาติ ที่มีอายุการใช้งานจำกัด ย่อมเสื่อมสลายผุพังไปตามกาลเวลา หรืออีกประการหนึ่ง การชำรุดเสียหายของลำรางไม่ใฝ่ อาจเกิดจากไฟป่าไหม้ หรือฝูงวัวที่ชาวบ้านเลี้ยงปล่อยไว้ มาต็มน้ำในลำราง และชนล้มไว้ หรือเกิดจากดินถล่มทับ ซึ่งทำให้น้ำไม่ไหล เมื่อพบความเสียหาย ก็จะส่งตัวแทน ครอบครัวละหนึ่งคน ไปช่วยกัน

ตัดไม้ไผ่มาทำเป็นลำรางขึ้นมาใหม่ ซึ่งเหตุการณ์ชำรุดเสียหายของลำรางไม้ไผ่ จะเกิดขึ้นบ่อย เนื่องจากไม่มีความคงทน ทำให้ชาวบ้านต้องเสียเวลาซ่อมลำรางบ่อยครั้งในแต่ละปี

แต่อย่างไรก็ตาม การกำหนดให้มีการต่อน้ำจากตาน้ำ เข้ามาใช้ในหมู่บ้าน เพียงจุดเดียว และการส่งตัวครอบครัวละหนึ่งคนไปช่วยซ่อมแซมการชำรุดเสียหายของลำรางไม้ไผ่ แสดงให้เห็นถึงความสามัคคีเป็นปึกแผ่น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เป็นจุดศูนย์รวมของความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ที่เกิดจากการพบปะพูดคุยกัน ในระหว่างการมารอใช้น้ำในจุดเดียวกัน รวมถึงการร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และการป้องกันแก้ไข การชำรุดเสียหายของรางน้ำ ซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน

การจัดการแหล่งน้ำ

แหล่งน้ำ ลำธารที่ไหลผ่าน หมู่บ้านจะบุลี มีอยู่สี่แห่ง คือ

1) ลำห้วยเหม็กี ไหลมาจากต้นน้ำแม่สลอง ผ่านหมู่บ้านจะบุลี และไปบรรจบกับน้ำแม่จันน้อย บริเวณบ้านพนาสวรรค์ ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านจะบุลี

2) ลำห้วยหล่อกะตอย ไหลมาจากต้นน้ำแม่สลอง ผ่านหมู่บ้านจะบุลี และไหลลงไปทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ไปบรรจบกับน้ำแม่จันน้อย ที่บ้านเล่าฟู

3) ลำห้วยจะบีลาก้วย ไหลมาจากคอยคอปานะ บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน ลงไปบรรจบกับน้ำแม่จันน้อย บริเวณบ้านโป่งขม

4) ลำห้วยนากอมาลอย ไหลมาจากยอดคอยบริเวณทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ลงไปบรรจบกับน้ำแม่จันน้อยบริเวณบ้านโป่งขม

ลำห้วยทั้งสี่จะไหลไปรวมกับน้ำแม่จันน้อย ซึ่งจะไหลผ่านหมู่บ้านโป่งขมและโป่งป่าแหม ไปบรรจบกับน้ำแม่จันหลวงบริเวณบ้านเล่าฟู

การจัดการแหล่งน้ำทั้งสี่แหล่ง โดยเฉพาะแหล่งน้ำที่มีต้นกำเนิดจากคอย ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้านนั้น ชาวหมู่บ้านจะบุลีแบ่งวิธีการจัดการเป็นสองลักษณะ คือ การจัดการบริเวณที่เป็นตาน้ำ และการจัดการน้ำในลำห้วย

การจัดการบริเวณตาน้ำ ชาวหมู่บ้านจะบุลี จะออกกฎระเบียบของหมู่บ้าน ห้ามมิให้มีการทำไร่ หรือตัดไม้บริเวณดังกล่าว นอกจากนี้ ยังมีการขุดลอกบริเวณตาน้ำ พร้อมทั้งกันคอก และทำหลังคาคลุมตาน้ำ เพื่อมิให้กิ่งไม้ใบไม้ตกมาทำให้ตาน้ำตื้นเขิน และเกิดการปนเปื้อนสิ่งปฏิกูลของสัตว์ เนื่องจากชาวลาหู่ต้องต่อน้ำจากตาน้ำไปใช้ในบริเวณหมู่บ้านด้วย ดังนั้น ชาวลาหู่จึงร่วมกันมาขุดลอกตาน้ำ ซ่อมแซมหลังคา คอกกั้น ทุกปี ซึ่งจะกระทำไปพร้อมกับการซ่อมแซมลำรางไม้ไผ่

การจัดการน้ำบริเวณลำห้วย ชาวลาหู่บ้านจะบูนี จะออกกฎระเบียบของหมู่บ้าน ห้ามถ่ายอุจจาระ บัสสาวะ และสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ลงลำห้วย รวมทั้งห้ามลงไปเล่นน้ำในลำห้วยด้วย เนื่องจากเชื่อว่า ในลำห้วยมีผีคุ้มครองดูแลอยู่ การกระทำในสิ่งดังกล่าว จะทำให้ผีไม่พอใจ และจะลงโทษถึงขั้นเจ็บป่วยไม่สบายได้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ

ความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตของชาวลาหู่ มีความผูกพันกับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด เนื่องจากต้องพึ่งพิงธรรมชาติในการดำรงชีพมาตั้งแต่ครั้งบรรพกาล นอกจากนี้ ชาวลาหู่ยังเชื่อมโยงธรรมชาติ กับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเชื่อว่า ธรรมชาติทุกสิ่งไม่ว่า ดิน ป่า ภูเขา หน้าผา ล้วนแล้วแต่มีชีวิต และมีผีสิงสถิตอยู่ทั้งสิ้น "น้ำ" ถือเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ชาวลาหู่เชื่อว่า มี "ผี" สิงสถิตอยู่

นอกจากนี้ชาวลาหู่ยังจัดลำดับความสำคัญเป็นขั้น โดยเริ่มต้นจากธรรมชาติรอบตัวเป็นพื้นฐานเบื้องต้น แล้วจึงนำมาเชื่อมโยงกับ "ผี" จากนั้นจึงเชื่อมโยงต่อไปยัง "เทพเจ้า" เป็นลำดับที่สูงสุด

ความแตกต่างของการเชื่อมโยง ระหว่างเทพเจ้ากับผีนั้น อยู่ตรงที่ ผีใช้เรียกหรือกำหนดในสิ่งที่เป็นธรรมชาติทั่วไป ได้แก่ ดิน น้ำ ภูเขา ต้นไม้ แต่เทพเจ้าจะใช้เรียกสิ่งที่เป็นผู้กำหนดให้เกิดปรากฏการณ์ ทั้งในตอนก่อกำเนิด และเกิดขึ้นต่อเนื่องทุกปี

สำหรับการเชื่อมโยงธรรมชาติกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ในรูปแบบของ "เทพเจ้า" ในส่วนของทรัพยากรน้ำ ได้แก่ เจ้าแห่งน้ำ หรือ จู๋แฉ่ มาใช้เรียกปรากฏการณ์น้ำป่า ที่ไหลป่าลงมาจากภูเขาทุกปี โดยลักษณะการพัดพาเป็นไปตามลักษณะการเคลื่อนไหวของสัตว์สามชนิด คือ งู หมู และไก่ แต่โดยมากแล้ว จะมีการพัดพาในลักษณะของงู ดังนั้นเจ้าแห่งน้ำจึงมีคำเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า งูใหญ่ ปรากฏการณ์จู๋แฉ่มานี้ มักเกิดในช่วงฤดูฝน ที่มีฝนตกหนัก เชื่อกันว่า เจ้าแห่งน้ำจะลงจากภูเขาทุกปี เพื่อไปทำพิธี "เฮ้อะเว" ที่ทะเลใหญ่ ซึ่งในการลงไปแต่ละครั้ง มีการพัดพาเอาโคลน ดิน ต้นไม้ใหญ่ ไม้่น้อยไหลป่าไปกับสายน้ำใหญ่ด้วยเสมอ หากปีใดที่เกิดปรากฏการณ์น้ำป่าพัดพาเอาขอนไม้ หรือต้นไม้ใหญ่ ไปกั้นลำน้ำ จนกลายเป็นเขื่อนขนาดเล็ก ที่เรียกกันว่า "จู๋แฉ่มาอุไปเตเว" กล่าวกันว่าปีนั้น เจ้าแห่งน้ำจะมีการคลอเคลือบเกิดขึ้น

เมื่อเจ้าแห่งน้ำได้ไหลลงไปสู่ทะเล และทำพิธีเฮ้อะเว เรียบร้อยแล้ว จะกลับขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในช่วงเดือนมีนาคม ถึงเดือนเมษายนของทุกปี โดยกลับมาในรูปแบบของผีเสื้อหลากสีบินไปรวมกันที่ต้นน้ำ รอเวลาการไหลลงไปในรูปแบบของน้ำป่าอีกครั้งในช่วงฤดูฝน

สำหรับสิ่งเหนือธรรมชาติในรูปแบบของ "ผี" ชาวลาหู่ ได้จำแนกเป็นผีในสองลักษณะ คือ ผีต้นน้ำ และ ผีลำห้วย

ผีต้นน้ำ เป็นผีน้ำที่สิงสถิตอยู่บริเวณป่าบนดอย ที่มีตาน้ำ หรือแหล่งน้ำซึ่งน้ำซับ ซึ่งชาวลาหู่เชื่อว่าเป็นผีผู้ชาย บริเวณนี้ชาวลาหู่จะให้ความเคารพยำเกรง และจะพยายามหลีกเลี่ยงการทำไร่ในบริเวณนี้ แต่หากมีความจำเป็นต้องต่อน้ำจากตาน้ำไปใช้ในหมู่บ้าน หรือมาตักไปอุปโภคบริโภค ชาวลาหู่จะบอกกล่าวขออนุญาตก่อนเสมอ มิฉะนั้นจะเจ็บป่วยไม่สบาย

ผีลำห้วย เป็นผีที่สิงสถิตอยู่ในลำห้วย ซึ่งไหลมาจากป่าต้นน้ำที่มีผีผู้ชายสิงสถิตอยู่ ผีลำห้วยนี้ชาวลาหู่เชื่อว่าเป็นผีผู้หญิง การใช้น้ำในลำห้วยของชาวลาหู่จะมีการใช้ด้วยความเคารพ และใช้อย่างระมัดระวัง เพราะถ้าหากเผลอทำในสิ่งที่ผีลำห้วยไม่ชอบ เช่น การบัสสาวะลงลำห้วย หรือการลงอาบน้ำในลำห้วย ผีลำห้วยจะบันดาลให้คนผู้นั้นเจ็บป่วย วิธีแก้ไขจะต้องนำเทียนไปให้หมอมผี เพื่อให้หมอมผีไปทำพิธีขอขมาต่อผีลำห้วยแทนผู้ที่เจ็บป่วย หลังจากนั้นอาการป่วยก็จะค่อย ๆ หายเป็นปกติ

การจัดการน้ำของชาวลาหู่ มีวิธีคิดไม่แตกต่างไปจาก การจัดการที่ดิน และป่าที่มีความเหมือนกันในด้านการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการจัดการที่ปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความอ่อนน้อม เคารพยำเกรง และพยายามปรับตัวเข้าหาธรรมชาติ ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล ซึ่งเห็นได้จากการที่ชาวลาหู่ซึ่งมีระบบการผลิตในรูปแบบการเกษตรที่อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ดังนั้น จึงไม่ต้องมีการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร ดังเช่นการเกษตรในพื้นที่ราบ แต่ปรับเปลี่ยนเป็นการพัฒนารูปแบบการใช้แรงงาน เพื่อให้การเตรียมพื้นที่เพาะปลูก เสร็จทันฤดูฝน และเมื่อเพียงน้ำฝนเพื่อการเกษตร ทำให้ชาวลาหู่มีอิสระในการอพยพ เพื่อแสวงหาที่ทำกินอื่นที่มีความอุดมสมบูรณ์ และปล่อยทิ้งที่ดินที่เสื่อมสภาพแล้ว ให้ธรรมชาติเป็นผู้ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ โดยไม่ต้องยึดติดกับการสร้างระบบน้ำเพื่อการเกษตร มาใช้บนที่ดินแปลงเดิมที่เสื่อมสภาพ ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีกต่อไป เหมือนดังเช่นการสร้างระบบเหมืองฝายของชาวปกากะญอ ซึ่งการจัดการน้ำของชาวลาหู่นี้เหมาะสมกับวิถีชีวิตที่ต้องทำการเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผา ที่ต้องมีการอพยพเคลื่อนย้ายเพื่อแสวงหาที่ทำกินใหม่อยู่บ่อยครั้ง

นอกจากนี้ ชาวลาหู่ยังมีวิธีคิดที่ให้คุณค่าแก่ทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการกำหนดให้ทรัพยากรน้ำ มีเทพเจ้า และผี สิงสถิต คอยปกป้องดูแลเป็นเจ้าของอยู่ ซึ่งหมายถึงการยอมรับในอำนาจ ศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งเหนือธรรมชาติ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประเพณี และเป็นระบบสัญลักษณ์ที่ช่วยให้ชาวลาหู่สร้างความหมายให้กับชีวิต และความจริงที่อยู่รอบตัว เป็น

ระบบความเชื่อที่ถูกใช้เป็นเกณฑ์สำคัญในการตัดสินความจริง ความดี ความงาม และเป็นรากฐานในการพัฒนาโลกทัศน์ที่ชาวลาหู่พัฒนาขึ้นในชีวิต

กล่าวโดยสรุปแล้ว ระบบความเชื่อของชาวลาหู่ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่านี้ เป็นพื้นฐานอำนาจทางศีลธรรมในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน รวมทั้งระหว่างคนเป็นกับคนตาย ในลักษณะเช่นนี้ ความเชื่อจึงเป็นกลไกในการควบคุมสังคม เป็นพื้นฐานของการสร้างกฎเกณฑ์ จริตประเพณี วิถีปฏิบัติที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ผ่านตำนาน และพิธีกรรมที่ได้เล่าขานสืบทอด และปฏิบัติสืบมาหลายชั่วอายุคน การทำผิดประเพณี และความเชื่อ ย่อมหมายถึงการละเมิดต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และส่งผลให้เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย การปรับความสัมพันธ์ทางสังคมให้คืนสู่ภาวะสมดุลดั้งเดิม จะทำได้โดยการประกอบพิธีกรรม เพื่อให้สังคมหรือบุคคลได้มีโอกาสได้ทบทวนความผิดที่เกิดขึ้น และเพื่อให้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์หายจากความพิโรธ โกรธเคือง หลังจากสมาชิกของชุมชนมาเช่นไหว้ขอขมาลาโทษ และสำนึกในความผิดที่ตนก่อขึ้น

4.3.9 ภูมิปัญญาใหม่เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

การพัฒนาลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง เริ่มขึ้นอย่างจริงจังเมื่อปี พ.ศ. 2529 ทั้งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น เส้นทางคมนาคม การบริการสาธารณสุข การศึกษาขั้นพื้นฐาน การพัฒนาอาชีพ และการอนุรักษ์ฟื้นฟูพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร

รัฐบาลไทยได้กำหนดกรอบแนวคิดและนโยบายในการพัฒนาชาวเขา โดยเฉพาะแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาชุมชน สิ่งแวดล้อม และการควบคุมพืชเสพติดบนพื้นที่สูง การทำแผนแม่บทเพื่อพัฒนาพื้นที่สูงดังกล่าว รัฐมีทัศนคติต่อปัญหากลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง สี่กลุ่มประเด็นปัญหาคือ ประเด็นแรก ในแง่การเมืองการปกครอง เนื่องจากชาวเขามีสภาพการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยม ภาษา วัฒนธรรมประเพณี ศาสนา และลัทธิความเชื่อแตกต่างจากชาวไทยพื้นราบ ไม่ค่อยยอมรับการเปลี่ยนแปลงจากสังคมภายนอก รัฐจึงมองกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเขาว่า สภาพการดำรงชีวิตของชาวเขา เป็นอุปสรรคในการบริหาร การเมืองการปกครองของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาและสงเคราะห์ การจัดทำทะเบียนและบัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูง การจัดตั้งถิ่นฐานให้ถูกต้องตามกฎหมาย และการสร้างจิตสำนึกในความเป็นคนไทย รวมทั้งการบังคับใช้กฎหมาย และการสร้างจิตสำนึกในความเป็นคนไทย รวมทั้งการบังคับใช้กฎหมาย

ประเด็นที่สอง ปัญหาเกี่ยวกับการปลูกพืชเสพติด รัฐยังประเมินว่า ถึงแม้พื้นที่การเพาะปลูกพืชเสพติด (ฝิ่น) จะลดลง แต่ปริมาณผลผลิตฝิ่นโดยรวมกลับเพิ่มขึ้น ดังเช่นในปีการ

ผลิต 2523/2524 พื้นที่การเพาะปลูกฝิ่นโดยรวมมี 37,631 ไร่ มีผลผลิตรวม 48,656 กิโลกรัม หรือ ประมาณ 48.5 ตัน แต่ในปีการผลิต 2533/2534 พื้นที่การเพาะปลูกฝิ่นโดยรวมมี 23,295 ไร่ ส่วนผลผลิตฝิ่นโดยรวมกลับมีถึง 59,635 กิโลกรัม หรือ 59.6 ตัน ในขณะเดียวกันในปี พ.ศ.2530 สำนักงานป้องกันปราบปรามยาเสพติด (ป.ป.ส.) คาดว่า ชาวเขาที่เสพยาฝิ่น มีจำนวนมากถึง 30,000 – 40,000 คน ซึ่งแต่ละคนต้องใช้ฝิ่นสำหรับเสพยาประมาณ 1.6 กิโลกรัม / ปี หรือมีปริมาณโดยรวมประมาณ 46 – 64 ตัน/ปี โดยมีประเทศไทยเป็นเส้นทางผ่าน เพื่อนำไปขายประเทศอื่นเฉลี่ยปีละ 500 – 800 ตัน

ประเด็นที่สาม ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ซึ่งรัฐสรุปว่า ระบบการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยของชาวเขา ซึ่งต้องหมุนเวียนการใช้ที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูก เป็นสาเหตุสำคัญของการลดลงของพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ในเขตพื้นที่ต้นน้ำ และยังส่งผลกระทบต่อแหล่งน้ำ ดิน และความแปรปรวนของสภาพดินฟ้า อากาศ โดยมีข้อมูลแสดงว่า พื้นที่ป่าไม้ในเขต 17 จังหวัดภาคเหนือ ถูกบุกรุกทำลายลดลงอย่างรวดเร็ว เช่นในปี พ.ศ.2525 พื้นที่ป่าโดยรวมมี 87.756 ตารางกิโลเมตร แต่อีกสามปีต่อมาหรือในปี พ.ศ.2528 พื้นที่ป่าโดยรวมเหลือเพียง 84,256 ตารางกิโลเมตร ซึ่งลดลงถึง 3,630 ตารางกิโลเมตร การเสนอข้อมูลการลดลงของพื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยอ้างอิงถึงระบบการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอย หรือไร่หมุนเวียนของชาวเขา สะท้อนให้เห็นว่า รัฐนิยามความหมายต่อชาวเขา ในฐานะผู้ทำลายป่าต้นน้ำลำธาร (สำนักงานศูนย์อำนวยการประสานงานแก้ไขปัญหาชาวเขา และกำจัดการปลูกพืชเสพติด กองทัพอากาศที่ 3:2538) ประเด็นที่สี่ ในแง่ปัญหาด้านเศรษฐกิจสังคม รัฐเห็นว่าการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชาวเขา ที่กำลังเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า ยังเป็นการผลิตที่ขาดความรู้ในการนำเทคนิค และวิทยาการสมัยใหม่ มาใช้ในการเกษตร ผลผลิตที่ได้รับต่อพื้นที่จึงอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างต่ำ ประกอบกับการคมนาคมไม่สะดวก รายได้ของกลุ่มชาวเขาจึงต่ำไปด้วย (จากการศึกษาของ คณะทำงานเฉพาะกิจเกี่ยวกับชาวเขา สำนักงานโครงการพิเศษกระทรวงศึกษาธิการ พบว่า ในปี พ.ศ.2529 ชาวเขามีรายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 6,000 บาท/ปี หรือคนละ 1,200 บาท / ปี หรือน้อยกว่าคนยากจนในชนบทสามเท่า

ในขณะเดียวกัน ปัญหาทางด้านสาธารณสุขของชาวเขา จะพบว่าอัตราการตายของทารกมีจำนวนค่อนข้างสูง มีปัญหาเจ็บป่วยเรื้อรัง ติดยาเสพติด (ฝิ่น) ขาดสารอาหารที่สำคัญต่อร่างกาย และขาดการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุข หรือถ้าพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับ การศึกษา โดยภาพรวม ชาวเขายังได้รับการศึกษาน้อย ไม่ทั่วถึง ขาดทักษะในการใช้ภาษาไทย ทั้งในแง่การพูด การอ่าน และการเขียน

ในกรณีลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง ในช่วงที่อาณาบริเวณต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง ยังไม่ได้รับการพัฒนา หรือก่อนการเข้ามาของหน่วยงานรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน ในปี พ.ศ.2529 และในขณะที่กองกำลังติดอาวุธ ชนกลุ่มน้อยกองทัพก๊กมินตั๋ง ยังมีอำนาจควบคุมจัดการพื้นที่ ประเด็นสิทธิความเป็นพลเมืองไทยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งได้แก่การได้รับสัญชาติไทย และการมีบัตรประจำตัวประชาชน ไม่ใช่ประเด็นปัญหาสำคัญในชีวิตของชาวลาวผู้ ในด้านหนึ่งอาจเป็นเพราะ ชาวลาวผู้ไม่มีความจำเป็นในการติดต่อกับ หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น ศูนย์พัฒนา และสงเคราะห์ชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กรมการปกครอง หรือแม้แต่โรงพยาบาล ส่วนการติดต่อกับชาวไทยพื้นราบ ก็ไม่จำเป็นเช่นกัน เพราะชาวลาวผู้ สามารถพึ่งพาชาวจีนฮ่อ ดอยแม่สลองได้ มากกว่าหน่วยงานของรัฐ และชาวไทยพื้นราบ ดังนั้น สังคมไทย ภาษาไทย และระบบราชการไทย จึงไม่ใช่สิ่งสำคัญ หรือจำเป็นในชีวิตประจำวันของชาวลาวผู้ในยุคนั้น จนกระทั่งคณะรัฐมนตรีอนุมัติเมื่อวันที่ 24 เมษายน 2527 มีมติให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดำเนินโครงการสำรวจประชากรชาวเขา ตลอดจนข้อมูลพื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคม สำหรับเตรียมดำเนินโครงการพัฒนาจัดการศึกษา เพื่อคุณภาพชีวิตชาวเขา ตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวลาวผู้กับสังคมไทย โดยเฉพาะรัฐไทย เริ่มปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด เมื่อโครงการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ร่วมกับศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดเชียงราย ภายใต้ความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนชาวเขา เข้ามาตั้งหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาเคลื่อนที่ หน่วยป่าคาสุขใจ ในปี พ.ศ.2529 โดยมีนโยบายและแผนการดำเนินงานพัฒนาที่สำคัญสามด้าน คือ การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเตรียมความพร้อมและจัดระเบียบชุมชนชาวเขา หรือเสริมสร้างให้ชาวเขาตระหนักถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองไทยที่ดี การสำรวจและจัดทำแผนผังการใช้พื้นที่ เพื่อการเพาะปลูก จนต่อมาในปี พ.ศ.2530 โดยความร่วมมือและการสนับสนุนงบประมาณระหว่างมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา เจ้าหน้าที่หน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาเคลื่อนที่ หน่วยป่าคาสุขใจ ก็เริ่มดำเนินการ ประการแรก การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยแบ่งระบบการศึกษาเป็นสองช่วงเวลา สองกลุ่มเป้าหมาย คือ ช่วงเวลากลางวัน เป็นการให้การศึกษาสำหรับกลุ่มเด็ก และเยาวชน ตามหลักสูตรประถมศึกษาของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ส่วนในช่วงเวลากลางคืน เป็นการจัดการเรียนการสอนให้กับผู้ใหญ่ ที่กลับมาจากการทำไร่ ตามหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ ประเด็นสำคัญของการจัดการศึกษา เพื่อพัฒนาดังกล่าว คือ การเตรียมความพร้อมให้ชาวลาวผู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองไทย รวมทั้งมุ่งเน้นย้ำให้ชาวลาวผู้ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ตระหนัก และสำนึกว่า "เราเป็นคนไทยต้องฟัง พูด อ่าน และเขียนภาษาไทย รวมทั้งสื่อสาร

กับคนไทยได้" ประการที่สอง การเตรียมความพร้อม และจัดระเบียบชุมชนชาวเขาให้เป็นพลเมืองไทยที่ดี โดยการจัดทำทะเบียนบุคคลบนพื้นที่สูง โดยการสำรวจประชากรชาวเขา จัดทำทะเบียนบุคคล ถ่ายรูปสมาชิกในครอบครัว ตามรายชื่อในเอกสารทะเบียนบุคคล บนพื้นที่สูง ที่ได้สำรวจไว้ โดยเอกสารดังกล่าวจะเก็บไว้ที่เจ้าของบ้าน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ประการที่สาม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยดำเนินการในสองลักษณะ คือ ลักษณะแรก เจ้าหน้าที่โครงการ หรือครูประจำหมู่บ้าน พยายามจัดการเรียนการสอน โดยมุ่งให้เด็กและผู้ใหญ่เห็นความสำคัญ และตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า และอากาศ ส่วนลักษณะที่สอง ครูประจำหมู่บ้าน หรือเจ้าหน้าที่โครงการ จะพยายามโน้มน้าว จูงใจให้หัวหน้าหมู่บ้าน ชาวบ้านเลือกและกำหนดเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย และป่าชุมชน พร้อมทั้งกำหนดกฎระเบียบกฎเกณฑ์การอนุรักษ์พื้นที่ป่าแห่งนั้น โดยครูประจำหมู่บ้าน มักจะนำเสนอถึงจุดมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์ การอนุรักษ์ป่าดังกล่าวว่า "...เราเป็นคนไทย ต้องช่วยกันรักษาผืนแผ่นดินไทย การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งหนึ่งที่จะบอกให้เจ้าหน้าที่ของรัฐ และคนอื่นรู้ว่า เรายรักประเทศไทย และเราเป็นคนไทย..."

ในช่วงต่อมารัฐได้ตราพระราชบัญญัติ เพื่อควบคุมพื้นที่ และทรัพยากรอีกหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติสงวน และคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 นโยบายป่าไม้แห่งชาติ ปี พ.ศ.2528 นโยบายกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ ปี พ.ศ. 2528 – 2532

ภายใต้นโยบายป่าไม้แห่งชาติ ปี พ.ศ. 2528 รัฐกำหนดให้มีพื้นที่ป่าอย่างน้อยร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ โดยจัดจำแนกพื้นที่ป่าเป็นสองส่วน คือ ส่วนแรก ป่าเพื่อการอนุรักษ์ รัฐกำหนดให้มีพื้นที่ร้อยละ 15 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ พื้นที่ป่าในส่วนนี้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตอุทยานแห่งชาติ เขตวนอุทยาน พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 พื้นที่ป่าอนุรักษ์ เพิ่มเติม เป็นต้น พื้นที่ป่าเหล่านี้ต้องกำหนดแนวเขตให้ชัดเจน และห้ามผู้ใดเข้าใช้ประโยชน์โดยเด็ดขาด ส่วนที่สอง ป่าเพื่อเศรษฐกิจ รัฐกำหนดให้มีพื้นที่ร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ พื้นที่ในส่วนนี้หมายถึง พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งกำหนดให้เป็นพื้นที่ป่าโครงการทำไม้ พื้นที่ปลูกป่า พื้นที่ตามพระราชดำริ โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง เป็นต้น (ชาญณรงค์ ขยันกิจ, 2535)

ในช่วงปี พ.ศ.2528-2532 รัฐบาลก็มีมติคณะรัฐมนตรี กำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ โดยจำแนกประเภทพื้นที่ป่าในแต่ละลุ่มน้ำ เป็นหกประเภท คือ พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 A , B , 2 , 3 , 4 และ 5 โดยกำหนดมาตรการควบคุมว่า พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1A และ B ห้ามผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์

โดยเด็ดขาด ต้องสงวนรักษาให้เป็นพื้นที่ต้นน้ำละธารอย่างแท้จริง ส่วนการใช้ประโยชน์ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำประเภทอื่น ให้อยู่ในดุลยพินิจของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ : 2533) และภายใต้เงื่อนไขการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ รวมทั้งมาตรการควบคุมการใช้ที่ดิน เพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำละธาร พื้นที่ป่าซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่และที่ทำกิน ของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเขา จึงกลายเป็นเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ภายใต้อำนาจควบคุมจัดการโดยรัฐ

ในกรณีเขตพื้นที่ชายแดนไทย - พม่า ด้านต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง มติคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ.2515 ประกาศให้เขตพื้นที่ต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง จำนวน 15,000 ไร่ เพื่อนำไปจัดตั้งเป็นหมู่บ้าน สำหรับควบคุมดูแลอดีตทหารจีนคณะชาติ ก๊กมินตั๋ง ต่อมาในปี พ.ศ.2523 กรมป่าไม้ก็ประกาศให้พื้นที่ต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง เป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ นอกจากนี้ ยังมีการสำรวจ และจัดทำแผนผังการใช้ที่ดินทำกิน เพื่อจัดทำแผนผังการใช้พื้นที่ทำกินของชาวลาหู่ แต่ละครอบครัวใช้พื้นที่ป่า เพื่อทำการเพาะปลูกตรงไหน จำนวนพื้นที่มีกี่ไร่ ใช้เพาะปลูกอะไร ซึ่งพื้นที่ทำกินแต่ละแห่ง จะถูกบ่งระบุขนาด และตำแหน่งของพื้นที่ ตามลักษณะภูมิศาสตร์กายภาพ การดำเนินการดังกล่าวว่า สามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน เพื่อกำหนดเขตพื้นที่ทำกินของชาวเขา และการจัดการที่ทำกินแก่ชาวเขา ตลอดจนการพัฒนาที่ทำกินของชาวเขาให้เป็นที่ทำกินแบบถาวร หรือที่ทำกินในเชิงอนุรักษ์ ไม่เป็นผลเสียต่อระบบนิเวศในเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติ สามารถใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดเขตป่าสงวน หรือ เขตปลูกป่าไม้ใช้สอยสำหรับชุมชนด้วย (จิระ ปรังเฑียร, 2531)

ส่วนในด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ในปี พ.ศ.2516 - 2517 กองอำนวยการรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ (กรป.กลาง) กองบัญชาการทหารสูงสุด ได้ดำเนินการสร้างถนนสายบ้านป่าซาง - ดอยแม่สลอง พร้อมกับส่งเจ้าหน้าที่จากกองอำนวยการควบคุม และพัฒนาอาชีพผู้อพยพ (บก.04) เข้ามาประจำอยู่ในพื้นที่ เพื่อควบคุมดูแลอดีตทหารจีนคณะชาติ และต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2524 - 2528 ถนนสายดังกล่าว ก็ได้รับการปรับปรุงเป็นถนนมาตรฐาน เมื่อหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ 32 (นพค.32 กรป.กลาง) สร้างถนนสายบ้านท่าตอน - ดอยแม่สลอง รัฐก็เริ่มมีบทบาทในการควบคุมจัดการพื้นที่ต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง มากขึ้น โดยเฉพาะภายหลังปี พ.ศ. 2534 เมื่อกรมทางหลวงสร้างถนนสายแม่จัน - ห้วยมะหินผาย - ปางสา - บ้านกิวสะโต เชื่อมต่อกันกับถนนสายบ้านท่าตอน - ดอยแม่สลอง ที่บ้านกิวสะโต ภายใต้เงื่อนไข ความสะดวกสบายในการติดต่อ ในช่วงนี้ หน่วยงานรัฐ เจ้าหน้าที่ ทหาร ตำรวจ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และสำนักงานประถมศึกษา ต่างส่งเจ้าหน้าที่ เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ ในพื้นที่ดังกล่าว

ในกรณีการอนุรักษ์ พื้นฟูต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง ซึ่งเริ่มดำเนินโครงการอนุรักษ์ พื้นฟูป่าต้นน้ำ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 โครงการดังกล่าวมีแนวทางและวัตถุประสงค์สำคัญ คือ การปรับเปลี่ยน วิถีชีวิต การดำรงชีวิต และรูปแบบวิธีการใช้ทรัพยากรของชาวเขาด้วย "กระบวนการทางการศึกษา" โดยกำหนดกลุ่มเป้าหมายสำคัญ สองกลุ่ม คือ กลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งโดยทั่วไป มักจะเป็นกลุ่มผู้นำหมู่บ้าน และผู้นำครอบครัว ใช้เวลาเรียนในช่วงเวลากลางคืน ประมาณคืนละ 3 - 4 ชั่วโมง ส่วนกลุ่มที่สองเป็นกลุ่มเด็กวัยเรียน จะเรียนในช่วงกลางวัน วันละ 3 - 4 ชั่วโมง เช่นกัน สำหรับกระบวนการทางการศึกษา ในหมู่บ้านจะยุติ เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่เดือน พฤษภาคม พ.ศ.2535 โดยมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ร่วมกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดเชียงราย สร้างศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนประจำหมู่บ้านขึ้น เพื่อให้ดำเนินกิจกรรมทางการศึกษาดังกล่าวเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีเจ้าหน้าที่จากมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา เข้าทำการสอน การเรียนการสอนตั้งอยู่บนหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่และหลักสูตรประถมศึกษาสำหรับชุมชนในเขตภูเขา พ.ศ.2524 ของกรมการศึกษานอกโรงเรียนเป็นหลัก

ภายใต้กระบวนการศึกษาเพื่อการพัฒนา ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ นอกจากเป็นเรื่องที่เข้าใจ และพูดกันในชุมชนจะยุติ ทั้งในกลุ่มผู้ชายและกลุ่มผู้หญิงแล้ว ยังถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นกิจกรรม และรูปแบบการอนุรักษ์ ที่หลากหลาย เช่น การกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ การควบคุมป้องกันไฟป่า การพัฒนาระบบการใช้พื้นที่การเพาะปลูกอย่างอนุรักษ์ การปลูกไม้ผลเศรษฐกิจ จนกระทั่งการปลูกต้นไม้โตเร็ว สำหรับใช้สอย ซึ่งการดำเนินกิจกรรม และรูปแบบการอนุรักษ์ ที่กล่าวมานี้ สามารถเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า การดำรงชีวิตในรูปแบบ "คนอยู่กับป่า" อย่างอนุรักษ์

การดำรงชีวิตในรูปแบบ "คนอยู่กับป่า" อย่างอนุรักษ์ ตั้งอยู่บนพื้นฐานการจำแนกประเภทพื้นที่เป็นห้าเขตสำคัญ คือ เขตพื้นที่อยู่อาศัย เขตพื้นที่ทำกิน เขตพื้นที่ปลูกปาวนเกษตร เขตพื้นที่ปลูกป่าถาวร และเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ แต่ทั้งนี้ ในแง่ภูมิศาสตร์กายภาพ การจัดจำแนกประเภทพื้นที่นั้น ก็ได้ไม่ได้แยกส่วนออกจากกันอย่างชัดเจน เช่น เขตพื้นที่ทำกิน เขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์เขตพื้นที่ป่าปลูก เขตพื้นที่ป่าปลูกถาวร และปาวนเกษตร อาจจะสลับ หรือแทรกกันอยู่เป็นระยะ ประเด็นสำคัญคือ การดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ ต่อพื้นที่แต่ละเขตนั้น มีความแตกต่างกันไป กล่าวคือ

เขตพื้นที่อยู่อาศัย กิจกรรมการอนุรักษ์ จะมุ่งเน้นการปลูกต้นไม้ให้ร่มรื่น ซึ่งได้แก่ การปลูกผลยืนต้นขนาดใหญ่ และไม่โตเร็ว ชนิดต่าง ๆ ทั้งปลูกแทรกตามพื้นที่ว่าง และรายรอบหมู่บ้าน

พื้นที่ทำกิน ในเขตพื้นที่ราบก็มุ่งเน้นการบุกเบิกเป็นพื้นที่นาดำ สำหรับเขตพื้นที่สูง ก็มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตามระบบเกษตรยั่งยืน ซึ่งได้แก่การปลูกพืชอนุรักษ์ดินและน้ำ โดยปลูกกระถิน และมะแฮะ ตามแนวระดับ เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดิน ขณะเดียวกัน ก็ส่งเสริมสนับสนุนการปลูกไม้ผลเมืองหนาวเศรษฐกิจ เช่น บ๊วย ท้อ พลับ แทรกตามพื้นที่ระหว่างแถวกระถิน และมะแฮะนั้น พื้นที่ป่าอนุรักษ์ จะเน้นการสร้างความร่วมมือในการปลูกสร้างสวนป่าวนเกษตร การปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์ และการดูแลรักษา รวมทั้งการสนับสนุน ส่งเสริม และกระตุ้นจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และการดำเนินกิจกรรม ควบคุมป้องกันไฟป่าในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์นั้นอย่างจริงจัง ส่วนพื้นที่ปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งเป็นโครงการที่จัดทำขึ้นโดย กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โครงการดังกล่าวได้เชิญชวนให้บุคคล กลุ่มองค์กร ทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชน ช่วยกันปลูกกัน สำหรับพื้นที่เพาะปลูก กรมป่าไม้จะเป็นผู้จัดเตรียมไว้ให้ โครงการนี้มุ่งเน้นการฟื้นฟูพื้นที่ป่า ซึ่งเรียกว่า "ป่าเสื่อมโทรม" ในเขตต้นน้ำลำธาร จำนวนทั้งหมดห้าล้านไร่ ในกรณีเขตพื้นที่ต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง หรือเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าน้ำแม่คำ ป่าน้ำแม่สลอง และน้ำแม่จันฝั่งซ้าย มีพื้นที่เป้าหมายดำเนินการ ตามโครงการดังกล่าวประมาณ 16,500 ไร่ สำหรับเขตพื้นที่ต้นน้ำ ฮายู มีพื้นที่เป้าหมายจำนวน 1,500 ไร่ โดยอยู่ในความรับผิดชอบของโครงการขององค์กร พัฒนาเอกชนชาวเขา ซึ่งปฏิบัติงานพัฒนาในชุมชนในเขตพื้นที่นั้น

นอกจากนี้ การสนับสนุนส่งเสริมการใช้ที่ดินอย่างอนุรักษ์ หรือการทำเกษตรยั่งยืน โครงการขององค์กรพัฒนาเอกชนชาวเขา ได้จัดส่งตัวแทนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำหมู่บ้าน ไปศึกษาแลกเปลี่ยนดูงาน เกี่ยวกับการปลูกพืชอนุรักษ์ดิน และน้ำ หรือระบบการใช้ประโยชน์ที่ดินบนพื้นที่สูงอย่างอนุรักษ์ ในเขตจังหวัดเชียงราย และจังหวัดเชียงใหม่อีกหลายแห่ง หลังจากกลับจากการศึกษาดูงานแล้ว กลุ่มผู้นำที่ไปศึกษาดูงาน ก็ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมให้ทดลองดำเนินการ พัฒนารูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างอนุรักษ์ โดยการปลูกกระถินและมะแฮะ เป็นแนวระดับ เพื่อลดการชะล้างพังทลายของหน้าดิน

ในช่วงแรก การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาระบบการใช้ที่ดินอย่างอนุรักษ์ นอกจากครอบครัวของกลุ่มผู้นำแล้ว ครอบครัวอื่นยังไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก ครูประจำหมู่บ้านต้องพูดคุย แลกเปลี่ยน เพื่อให้ชาวลาหู่ ได้รับรู้ถึงสิ่งที่เรียกว่า "ความรู้" เกี่ยวกับการปลูกพืชอนุรักษ์ดินและน้ำ ทั้งกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่ และกลุ่มเยาวชน ขณะเดียวกัน ก็ดำเนินการประชุมชักชวน ให้นำให้ชาวลาหู่ ในแต่ละครอบครัวมาร่วมมือกัน ทำแปลงสาธิตการปลูกพืชแบบอนุรักษ์ดินและน้ำอย่างน้อยหนึ่งแปลง ในที่ทำกินของแต่ละครอบครัว โดยคาดหวังว่า ในอนาคต เมื่อแปลงสาธิต

การปลูกพืชอนุรักษ์ดินและน้ำ หรือการปลูกพืชสลับแถบ อันเป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืน หรือการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างอนุรักษ์ต่อไป

ถึงแม้ในช่วงแรก การปลูกพืชแบบอนุรักษ์ดินและน้ำ จะไม่ได้รับความสนใจจากคนในชุมชนมากนัก เนื่องด้วยมีข้อโต้แย้งสำคัญ คือ การกำจัดวัชพืช โดยอ้างว่าการใช้พื้นที่ดินทำกินติดต่อกัน ในระยะเวลายาวนาน วัชพืชจะขึ้นอย่างหนาแน่น จนไม่สามารถกำจัดให้หมดก่อนข้าวจะออกรวง ในชวงเวลาดังกล่าว ครอบครัวชาวลาหู่ ซึ่งไม่ต้องการทำกิจกรรมปลูกพืชอนุรักษ์ดินและน้ำ หรือทำการเกษตรยั่งยืน จึงมีอยู่เป็นจำนวนมาก

แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้นำชุมชน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ในการเดินทางไปศึกษาดูงาน และอบรมการเกษตรยั่งยืนบนพื้นที่สูงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งทำให้ครอบครัวของกลุ่มผู้นำ กลับมาพยายามดำเนินกิจกรรมการปลูกพืชอนุรักษ์ดินและน้ำอย่างจริงจัง ด้วยการวางระบบการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ซึ่งเป็นพื้นที่ทำกินของครอบครัวตนเอง โดยกำหนดให้พื้นที่แต่ละแห่ง ถูกใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย แตกต่างกันไป พื้นที่บางส่วนปลูกไม้ผลเมืองหนาว บางส่วนถูกกันให้เป็นพื้นที่ปลูกไม้ใช้สอย บางพื้นที่เป็นพื้นที่ทำไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด ปลูกพืชตระกูลถั่วคลุมดินในฤดูแล้ง เพื่อลดการชะล้างพังทลายของหน้าดิน การปลูกกระถิน และมะเสะ ตามแนวระดับ เป็นต้น นอกจากปฏิบัติจริงในครอบครัวของตนเองแล้ว ผู้นำยังพูดชักชวนเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง ให้มองเห็นประโยชน์ของการปลูกพืชอนุรักษ์ดินและน้ำ และการเกษตรยั่งยืน โดยใช้ชุดความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาดูงาน และมีอบรมหลักสูตรการเกษตรยั่งยืนบนพื้นที่สูงมาเผยแพร่ และโน้มน้าวให้แต่ละครอบครัวเห็นความสัมพันธ์ และความสำคัญของกิจกรรมดังกล่าว

วิธีการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ความรู้ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ ไม่ได้ถูกผูกขาดเอาไว้เฉพาะกลุ่มคนหรือสังคมใด สังคมหนึ่ง ผู้นำชาวลาหู่ก็ได้หยิบยืมวาทกรรมการอนุรักษ์ มาใช้เป็นเครื่องมือในการขยาย หรือสร้างการยอมรับ การอนุรักษ์จากเพื่อนชาวลาหู่ด้วยกัน และในที่สุดด้วยความเคารพในผู้นำหมู่บ้าน และครูประจำหมู่บ้าน ชาวลาหู่จึงเริ่มเชื่อในความรู้นี้ใหม่ ในด้านการอนุรักษ์ และดำเนินกิจกรรมดังกล่าว เป็นจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ จนครบทั้งหมู่บ้าน

ในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ดังกล่าว ชาวลาหู่คาดว่า อาจจะช่วยนำมาซึ่งความมั่นคงของชีวิต และครอบครัว ไม่ว่าจะเป็น ความมั่นคงทางเศรษฐกิจสังคม และความมั่นคงทางการเมืองและวัฒนธรรม ในความคาดหวังดังกล่าว ในช่วงแรก พ.ศ.2535 – 2537 ชาวลาหู่รู้สึกได้ว่า ผลที่ได้รับจากการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ และพัฒนาระบบเกษตรที่ยั่งยืน มีความสอดคล้อง

คล้องกับความคาดหวังของตนเองอยู่ จนนำมาสู่การดำเนินการจัดตั้งเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลองขึ้น ดังมีเนื้อหาสาระของเครือข่ายดังต่อไปนี้

1. เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง

น้ำแม่จัน - แม่สลองเป็นลำน้ำสาขาสำคัญสายหนึ่งของแม่กก ไหลลงสู่แม่น้ำกกที่อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย พื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลองอยู่ติดกับชายแดนประเทศพม่า ด้านอำเภอแม่จัน และอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เป็นเขตที่มีการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนต่าง ๆ ทั้งอพยพมาจากประเทศพม่าและอพยพออกจากเขตต้นน้ำแม่จัน - แม่สลองไปยังพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ของประเทศไทย สาเหตุหนึ่งมาจากการเคลื่อนย้ายพื้นที่ทำกิน

บนพื้นที่ที่มีความสูงโดยเฉลี่ย 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีกลุ่มชาติพันธุ์อาข่า ล่าหู่ ลีซู เมี่ยน และ จีนฮ่อ ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1A มีความลาดชันตั้งแต่ 20 - 90% เป็นสาเหตุให้เกิดการชะล้างของหน้าดินและการพังทลายของหน้าดินสูง นำไปสู่การเสื่อมสภาพของดิน ผลผลิตที่ได้ต่ำ จึงมีการบุกเบิกแผ้วถางป่า เพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จากการสำรวจพบว่า สภาพป่ายังคงความสมบูรณ์เหลือประมาณร้อยละ 10 - 10 ของพื้นที่ ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณยอดเขา หรือเป็นป่าที่อยู่ติดกับหมู่บ้านตามเชิงเขาชายแดนไทย - พม่า

สภาพพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เนื่องจากลักษณะทางกายภาพ ของพื้นที่ และผลของการปลูกพืชเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากดินมีคุณภาพต่ำ การปลูกพืชหลัก เช่น ข้าว ข้าวโพด ไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ชาวบ้านจึงหันมาปลูกพืชชนิดอื่นมากขึ้น เช่น กะหล่ำปลี ชิง ซึ่งทำรายได้ดี แต่ต้องใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชในปริมาณมาก ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมในเขตต้นน้ำเป็นอย่างมาก

สาเหตุที่ทำให้พื้นที่ป่าไม่เสื่อมโทรมอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างถนนเพื่อความมั่นคงและเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี 2531 นอกจากนี้ ถนนยังเป็นการส่งเสริมให้วิถีชีวิตของชุมชนชาวเขาที่อยู่ใกล้ถนนสะดวกขึ้น มีความต้องการใช้ทรัพยากรมากขึ้น นำทรัพยากรออกจากป่าง่ายขึ้น

ชาวเขาที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ มีความมั่นใจในการใช้พื้นที่ทำกินค่อยข้างน้อยเนื่องจากนโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐ และปัญหาสิทธิพลเมืองไทย ดังนั้นชาวเขาจำนวนหนึ่งจึงไม่สนใจพัฒนาการเกษตรถาวร เพราะเกรงว่าจะถูกยึดพื้นที่หรือถูกไล่ออกจากพื้นที่ที่ได้อยู่อาศัยมาเป็นเวลานาน

2. จุดเริ่มต้นการรวมตัวเป็นเครือข่าย

จากปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติที่ทวีความรุนแรงขึ้น ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตของชาวบ้านเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง จำนวน 27 หมู่บ้าน ในเขตตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน ตำบลแม่สลองนอก และตำบลแม่สลองใน อำเภอแม่สลอง จังหวัดเชียงราย จึงปรึกษากันเพื่อแสวงหาแนวทางในการฟื้นฟูทรัพยากร และการทำเกษตรกรรมที่เหมาะสมและไม่ทำลายระบบนิเวศ ชาวบ้านทั้ง 27 หมู่บ้านได้จัดกลุ่มเป็น 9 กลุ่ม โดยใช้สภาพป่า พื้นที่ใกล้เคียง การใช้ทรัพยากรร่วมกันมากที่สุด และการคมนาคมเป็นเกณฑ์ มีการเลือกตั้งกรรมการบริหารจัดการกลุ่ม จัดประชุมเครือข่าย 2 เดือนต่อครั้ง โดยเชิญหน่วยงานราชการ และองค์กรพัฒนาเอกชน เข้าร่วมประชุมด้วย เช่น ตัวแทนเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ตัวแทนจากโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง พื้นที่แม่ฟ้าหลวง - แม่จัน (จังหวัดทหารบกเชียงราย) โดยมีมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา สนับสนุนด้านการประสานงานและดำเนินงานเอกสาร

3. การจัดการพื้นที่ทำกิน

ประสบการณ์ที่ผ่านมาทำให้ชาวบ้านตระหนัก ถึงผลกระทบจากการทำเกษตรกรรมบนพื้นที่ลาดชัน ทั้งทำให้เกิดการชะล้างพังทลายของหน้าดิน และทำให้ผลผลิตลดลงอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านจึงพยายามเรียนรู้การทำเกษตรเชิงอนุรักษ์เพื่อนำมาปรับใช้พื้นที่ทำกินของตนเอง เช่น การปลูกพืชแนวระดับ เพื่อลดการพังทลายของหน้าดิน การปลูกพืชคลุมดิน เพื่อให้ปุ๋ยและกันการชะล้างหน้าดิน การทดลองทำนาขั้นบันได โดยการขุดพื้นที่ไร่บางจุดให้เป็นที่ยกเก็บน้ำเพื่อปลูกข้าวนา ตลอดจนการเรียนรู้ในการทำนาขั้นบันได ที่ให้ผลผลิตข้าวที่แน่นอนมากที่สุด อย่างไรก็ตามสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมในการปรับเป็นนาขั้นบันไดนั้นมีไม่เพียงพอสำหรับประชากรในชุมชนการจัดการทรัพยากรป่าไม้

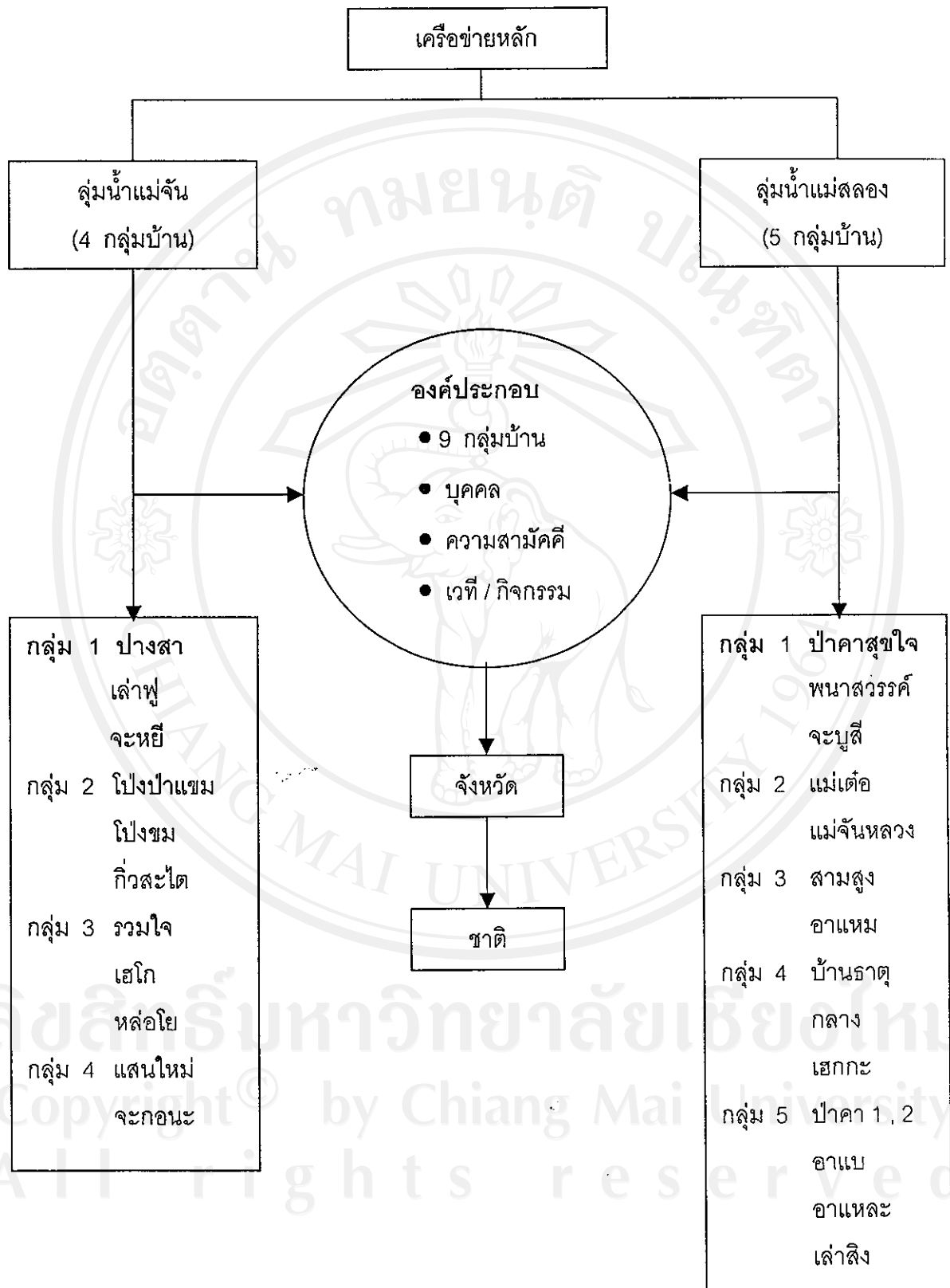
4. ชาวบ้านในเครือข่ายลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง มีกิจกรรมดูแลรักษาและฟื้นฟูสภาพป่าตามโครงการปลูกป่า โดยจำแนกเป็นป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ 4,000 ไร่ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมป่าไม้ประเทศไทย 1,500 ไร่ องค์การแพลนนานาชาติเพื่อการพัฒนา 1,500 ไร่ ธนาคารแห่งประเทศไทย 1,000 ไร่ ป่าพระราชทาน พื้นที่ 500 ไร่ มีกิจกรรมหลัก ๆ ดังนี้

- งานกำจัดวัชพืช โดยใช้แรงงานคน ถางป่าเฉพาะบริเวณที่เป็นแนวปลูกป่า
- งานจัดทำและซ่อมแซมแนวกันไฟเป็นประจำทุกปี
- งานจัดเวรยาม ในการเฝ้าระวังไฟป่า โดยการลาดตระเวนและดับไฟในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ - เมษายนของทุกปี
- งานส่งมอบพื้นที่ป่าที่ปลูกแก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้

การจัดการทรัพยากรน้ำ

หมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดลำน้ำจัน 8 หมู่บ้าน ในเขตตำบลป่าตึง ได้รวมกลุ่มกันแล้ว แยกออกเป็น 3 กลุ่ม แล้วกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ กลุ่มบ้านปางสา มีระยะทางการอนุรักษ์ 3 กิโลเมตร กลุ่มบ้านโป่งป่าแหลม มีระยะ 1.5 กิโลเมตร และกลุ่มบ้านรวมใจ มีระยะ 1.5 กิโลเมตร มีมาตรการห้ามจับสัตว์น้ำทุกชนิดในเขตอนุรักษ์ ส่วนนอกเขตอนุรักษ์อนุญาตให้จับสัตว์น้ำเพื่อบริโภคได้แต่ห้ามใช้ยาเบื่อปลา และช็อตด้วยไฟฟ้า ผู้ฝ่าฝืนจะถูกปรับ นำเงินค่าปรับเข้ากลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์สัตว์น้ำต่อไป

เครือข่ายลุ่มน้ำแม่จันแม่สะลองจัดกิจกรรม "สืบสานงานอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน" ในช่วงเดือนมีนาคมของทุกปี เป็นกิจกรรมร่วมกันระหว่างชาวบ้านพื้นราบ (อำเภอแม่จัน) ที่ใช้น้ำทางตอนล่าง กับกลุ่มชาติพันธุ์ ในเขตตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน มีเป้าหมายเพื่อสร้างความร่วมมือในการดูแลสายน้ำแม่จัน ตลอดจนการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม เช่น แต่ละชาติพันธุ์ได้จัดพิธีต่อชะตาแม่น้ำตามประเพณีดั้งเดิมของตนเอง มีการแสดงศิลปะพื้นบ้านที่แตกต่างกัน และมีการปล่อยปลาสู่ลำน้ำแม่จันในปี 2543 แผนการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำแม่จัน ถูกบรรจุไว้ในแผนแม่บทขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าตึง โดยมีพื้นที่แม่แบบ คือ หมู่ที่ 17 และหมู่ที่ 19 (จำนวน 12 หมู่บ้านย่อย) แบ่งออกเป็นสี่กลุ่ม คือ กลุ่มบ้านปางสา กลุ่มบ้านโป่งป่าแหลม กลุ่มบ้านรวมใจ และกลุ่มบ้านแสนใหม่

แผนภูมิที่ 8 แสดงเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สลอง

เครือข่ายชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นไปในลักษณะของเครือข่ายแบบขยาย ซึ่งมีองค์ประกอบหลักสี่ประการ จาก 9 กลุ่มบ้าน คือ

- 1) ชุมชนในกลุ่มน้ำแม่จันมี 4 เครือข่ายย่อย ได้แก่
 - กลุ่มที่หนึ่ง มีบ้านปางสา เล่าฟู และจะหยี
 - กลุ่มที่สอง มีบ้านโป่งป่าแหม โป่งขม และกิวสะโต
 - กลุ่มที่สาม มีบ้านรวมใจ เฮโก และหล่อโย
- 2) ลุ่มน้ำแม่สลองมี 5 กลุ่มบ้าน ได้แก่
 - กลุ่มที่หนึ่ง มีบ้านป่าคาสุขใจ พนาสวรรค์ และบ้านจะบุลี
 - กลุ่มที่สอง มีบ้านแม่เตือ และแม่จันหลวง
 - กลุ่มที่สาม มีบ้านสามสูง และอาแหม
 - กลุ่มที่สี่ มีบ้านธาตุ บ้านกลาง และเฮกกะ
 - กลุ่มที่ห้า มีบ้านป่าคาหนึ่ง บ้านป่าคาสอง บ้านอาแบ อาเหละ และ

บ้านเล่าสิบ

บุคคลที่เป็นผู้นำหรือแกนนำหมู่บ้านละห้าคน ครอบคลุมทั้งชายหญิงและเยาวชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำตามธรรมชาติ ผู้นำทางการ และผู้ที่ชาวบ้านได้เลือกเป็นตัวแทน แต่ละกลุ่มจะมีประธานกลุ่ม เมื่อรวมกันเป็นเครือข่ายจะมีประธานเครือข่ายแต่ละลุ่มน้ำ

การร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ตลอดจน การตั้งเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน อนุรักษ์ลุ่มน้ำ โดยผู้นำชุมชนและองค์กรชาวบ้านถ้าพิจารณาในแง่ความสอดคล้องกับวิถีชีวิต และสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจสังคม การจัดตั้งเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอาจจะช่วยบรรเทา ปัญหาต่าง ๆ ที่รุมเร้าต่อชีวิตได้บ้าง โดยอาจจะทำให้ภาพลักษณ์การอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ได้รับความสนใจจากเจ้าหน้าที่และสื่อมวลชน อันจะช่วยให้งิจกรรมการอนุรักษ์ของชาวบ้านเป็นที่รู้จัก ได้รับการยอมรับในระดับที่กว้างขวางมากกว่าเดิม หรือในอีกด้านหนึ่ง ชาวบ้านเองก็มีความรู้สึกภูมิใจ และดีใจต่อความชื่นชมที่ได้รับนั้น อย่างไรก็ตาม การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำของชาวลานู ถึงแม้ดูเหมือนจะถูกชี้นำและสอดคล้องกับกรอบความคิดของกลุ่มองค์กรภายนอก ทั้งหน่วยงานของรัฐ และโครงการขององค์กรพัฒนาเอกชนชาวเขา ซึ่งมุ่งจัดจำแนกประเภทและนิยามความหมายต่อพื้นที่ เพื่ออ้างสิทธิและความชอบธรรมสำหรับดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำของชาวลานูอย่างใกล้ชิดแล้ว จะพบว่า การเข้ามาส่งเสริมกิจกรรมการอนุรักษ์ตามกรอบแนวคิดการพัฒนายั่งยืนของรัฐนั้น ชาวลานูถือเป็นโอกาสที่เอื้ออำนวยให้ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อสร้างความมั่นคงของชีวิต และระบบ

เศรษฐกิจสังคม รวมทั้งการสร้างความมั่นใจต่อความเป็นชาติพันธุ์ และความเป็นตัวตนในความเป็นชาวลานู ซึ่งสอดคล้องกับบริบทเงื่อนไข และสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป โดยไม่สูญเสียความเป็นตัวตนทางชาติพันธุ์ของตนเอง กล่าวคือ ในกรณีการสร้างความมั่นใจต่อความมั่นคงของชีวิต การอนุรักษ์ และการพัฒนา ระบบเกษตรยั่งยืน ไม่เพียงเป็นการแสดงออกถึงการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ และควบคุมจัดการทรัพยากรแล้ว หากยังทำให้ชาวลานูสามารถอ้างความชอบธรรม เพื่อแสดงออกถึงสิทธิในการครอบครองและแสดงความเป็นเจ้าของต่อพื้นที่นั้นด้วย ความชอบธรรมในการแสดงออกถึงสิทธิดังกล่าว นอกจากป้องกันการถูกหน่วยงานรัฐ แยกยึดพื้นที่ทำกินไปเป็นพื้นที่ปลูกป่า และพื้นที่ปลูกปาวนเกษตรแล้ว ยังเป็นการป้องกันการถูกแย่งยึดพื้นที่จากชาวจีนฮ้อบ้านแม่สลอง และเพื่อบ้านที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมด้วย ส่วนกรณีการสร้างความมั่นคงต่อความเป็นชาติพันธุ์ และความเป็นตัวตนในความเป็นชาวลานู จะพบว่า ประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ระหว่างรับในฐานะชนกลุ่มใหญ่กับ ชาวลานูในฐานะชนกลุ่มน้อย ไม่ใช่เป็นประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์อย่างเท่าเทียม ในทางตรงกันข้าม รัฐพยายามควบคุมชาวลานูให้อยู่ในอำนาจการการจัดการของรัฐ แต่กลับไม่ได้ยอมรับ ชาวลานูในฐานะพลเมืองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และจำกัดสิทธิความเป็นพลเมืองไทยของชาวลานูหลายประการ

ดังนั้น การดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ และการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน จึงเป็นการพิสูจน์ว่า ชาวเขารักแผ่นดิน และได้กำหนดเป้าหมายอย่างชัดเจนถึงการยืนยันตัวเองในฐานะพลเมืองไทย เพื่อให้หน่วยงานของรัฐ และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งมีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการอนุมัติสัญชาติไทย และบัตรประจำตัวประชาชนทราบและรับรู้ถึงความต้องการสิทธิในความเป็นพลเมืองไทยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

ภูมิปัญญาใหม่ ผลของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 เป็นต้นมารัฐบาลได้จัดตั้งโครงการพัฒนา เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวเขาเขตต้นน้ำแม่จัน - แม่สลอง โครงการดังกล่าวจัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาในสามประเด็นหลัก คือ ปัญหาด้านความมั่นคง ปัญหาด้านยาเสพติด และปัญหาด้านสภาพแวดล้อม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและขึ้นทะเบียนชาวสำรวจการใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อจัดจำแนกประเภท กำหนดแนวทางและวางแผนการพัฒนาระบบการใช้ประโยชน์ที่ดินให้ถูกต้องเหมาะสม โดยมีนัยสำคัญ เพื่อให้ชาวเขาตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งถาวร เลิกทำไร่เลื่อนลอย และปลูกฝิ่น

ภายใต้กระแสกดดัน ซึ่งทำให้ชาวลานูต้องประสบภัย ข้อจำกัดในการหมุนเวียนที่ดิน เพื่อการเพาะปลูก และความไม่มั่นคงของชีวิต ทำให้ชาวลานูบ้านจะบูนี มีการปรับเปลี่ยน ภูมิ

ปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า โดยมีกระบวนการปรับเปลี่ยนที่ชี้ให้เห็นถึงทิศทางของการพัฒนาประเทศ ที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นในหลายด้าน โดยเฉพาะในด้านการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่มีการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาใหม่ ดังต่อไปนี้

การใช้ที่ดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดิน ตามกรอบแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ตั้งอยู่บนพื้นฐานการจำแนกพื้นที่เป็นห้าเขตสำคัญ คือ เขตพื้นที่อยู่อาศัย เขตพื้นที่ทำกิน เขตพื้นที่ปลูกปาวนเกษตร เขตพื้นที่ปลูกป่าถาวร และเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์

1. เขตที่อยู่อาศัย กิจกรรมการอนุรักษ์ จะมุ่งเน้นการปลูกต้นไม้ให้ร่มรื่น ซึ่งได้แก่ไม้ผลยืนต้นขนาดใหญ่จำพวก ขนุน มะม่วง และไม้โตเร็วชนิดต่าง ๆ เช่น ชีเหล็กบ้านยูคาลิปตัส ไม้เต็ง ทั้งปลูกแทรกตามพื้นที่ว่าง และรายรอบหมู่บ้าน

2. พื้นที่ทำกิน ในเขตพื้นที่รอบกึ่งมุ่งเน้น การบุกเบิกเป็นพื้นที่นาดำ สำหรับเขตพื้นที่สูงก็มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตามระบบเกษตรยั่งยืน โดยการปลูกพืชกระถิน และมะแฮะตามแนวระดับ ในพื้นที่หนึ่งไร่ จะปลูกประมาณ 4 – 5 แนว นอกจากนี้ ยังปลูกพืชหมุนเวียน จำพวกถั่วเหลือง ถั่วแดง แปะยี่ สลับปีกัน การปลูกพืชหมุนเวียนนอกจากจะช่วยฟื้นฟูสภาพดินจากการตรึงไนโตรเจนของพืชตระกูลถั่วแล้ว พืชดังกล่าวยังมีคุณสมบัติคลุมดิน เพื่อชะล้างพังทลายของหน้าดิน ส่วนพื้นที่ระหว่างแถวกระถิน และมะแฮะนั้น นอกจากปลูกข้าวและข้าวโพดตามปกติแล้ว จะมีการปลูกไม้ผลเมืองหนาวจำนวน บัวยี่ ท้อ พลับ สาลี่ ลิ้นจี่ และเชอร์รี่แทรก ตามพื้นที่ว่างในแปลงข้าวด้วย

3. พื้นที่ปลูกปาวนเกษตร

ปัญหาในพื้นที่ลาดชันสูง มีสาเหตุจากการใช้พื้นที่อย่างไม่ถูกหลักวิชาการ ทำให้เกิดอัตราการชะล้างหน้าดินสูง ในขณะที่พื้นที่เหล่านี้ล้วนมีความสำคัญในแง่เป็นแหล่งต้นน้ำ ลำธาร ระบบการเพราะปลูกจึงจำเป็นต้องพิจารณาในเรื่องการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน พร้อมกับการฟื้นฟูสภาพป่าไม้และแหล่งต้นน้ำลำธาร ระบบการปลูกปาวนเกษตรจึงเป็นการเพาะปลูกที่ผสมผสานระหว่างไม้ยืนต้นกับพืชไร่ โดยปลูกไม้ยืนต้นในลักษณะจัดเรียงตามแนวขวาง ระดับความลาดเทของพื้นที่

สำหรับพืชไร่ที่จะปลูกร่วมกับไม้ยืนต้นนั้น จะใช้พืชไร่หลักดั้งเดิมในท้องถิ่น คือ ข้าว ข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วแดง ถั่วเขียว เป็นต้น ทำการเพาะปลูกในระบบพืชต่อเนื่อง โดยใช้พืชอายุยาวตามด้วยพืชอายุสั้น เช่น ข้าว – ข้าวโพด ข้าวโพด – ถั่วเหลือง

การปลูกไม้ผลยืนต้นร่วมกับพืชไร่ นอกจากเพิ่มรายได้ให้กับชาวลานูแล้ว ยังเป็นการอนุรักษ์ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ ยังเป็นการใช้พื้นที่ดินได้เหมาะสมกว่าในแง่สมรรถนะของดิน เป็นการลดความเสี่ยงจากความแปรปรวนของธรรมชาติ ในแต่ละปีจากการปลูกพืชไร่โดยลำพัง ช่วยสร้างความมั่นใจแก่ชาวลานูในแง่ผลตอบแทน ระยะยาวจากความพยายามปรับปรุงพื้นที่ โดยเฉพาะบริเวณที่มีความลาดชันสูง

4. พื้นที่ปลูกป่า และพื้นที่ป่าอนุรักษ์

เนื่องจากพื้นที่ป่าโดยรอบหมู่บ้านถูกทำลายไปมาก จึงมีการปลูกป่าประเภทไม้โตเร็วบริเวณป่าเสื่อมโทรม รอบหมู่บ้าน เพื่อให้ประโยชน์ในการทำฟืน การปลูกสร้างที่อยู่อาศัย เป็นแหล่งอาหาร และสมุนไพร โดยมุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือในการปลูกสร้างสวนป่า หรือการปลูกป่า การปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์ และการดูแลรักษา รวมทั้งการสนับสนุนส่งเสริมและกระตุ้นจิตสำนึกในการอนุรักษ์และการดำเนินกิจกรรมควบคุมป้องกันไฟป่า ในเขตพื้นที่อนุรักษ์อย่างจริงจัง

การจัดการน้ำ

แต่เดิมชาวลานูบ้านจะบุสีมีแบบแผนการเพาะปลูกโดยใช้ระบบการเกษตรน้ำฝน ส่วนน้ำอุปโภคบริโภคในหมู่บ้าน จะใช้ลำรางไม้ไผ่ต่อน้ำจากตาน้ำบนยอดดอยผ่านป่าเขา มาสู่หมู่บ้าน แต่ในปัจจุบัน มีภูมิปัญญาใหม่ ในการจัดการน้ำในแปลงเกษตรและน้ำอุปโภคบริโภคในหมู่บ้าน ทำให้ การจัดการน้ำของชาวลานูบ้านจะบุสี เปลี่ยนแปลงไปดังนี้

1. การจัดการน้ำในแปลงเกษตร

ในแปลงเกษตรจะมีการขุดอ่างเก็บน้ำ เพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้เพาะปลูกได้ตลอดปี โดยใช้ท่อน้ำพีวีซี ต่อน้ำจากตาน้ำบนยอดดอยลงมาเก็บกักไว้ในอ่างเก็บน้ำ ที่ขุดเตรียมไว้ในแปลงเกษตร ทำให้ชาวลานูมีทางเลือกในการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น โดยสามารถทำการเพาะปลูกได้ตลอดทั้งปี โดยไม่ต้องรอคอยน้ำฝนแต่เพียงอย่างเดียว เป็นการเพิ่มผลผลิต และรายได้ให้กับชาวลานู สร้างความมั่นคงในการผลิต ส่งผลให้ชาวลานู เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร แหล่งใหม่ ซึ่งชาวลานูมองข้ามการใช้น้ำจากแหล่งต้นน้ำ มาใช้ในแปลงเกษตรมานาน โดยรอคอยแต่น้ำฝนเพียงอย่างเดียว ซึ่งมีความเสี่ยงต่อระบบการผลิต เพราะเป็นปัจจัยทางธรรมชาติที่ชาวลานูไม่สามารถควบคุมได้ แต่กับป่าต้นน้ำซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่ชาวลานู

สามารถควบคุมได้มากกว่าน้ำฝน ด้วยการอนุรักษ์พื้นที่แหล่งต้นน้ำลำธาร เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรได้อีกทางเลือกหนึ่ง

2. การจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค

จากเดิมที่ชาวลาหู่เคยใช้ลำรางไม้ไผ่เพื่อต่อน้ำจากบริเวณต้นน้ำ บนยอดดอยเหนือหมู่บ้าน ผ่าป่าเขาลงมาสู่หมู่บ้าน ซึ่งมีปัญหาเรื่องความคงทนถาวร การอุดตัน การรั่วไหล และการปนเปื้อนจากสิ่งปฏิกูล ปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงจากท่อไม้ไผ่ เป็นท่อพีวีซี เพื่อต่อน้ำจากแหล่งเดียวกันมาสู่ ถังน้ำคอนกรีตในหมู่บ้าน ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลแม่สลองนอก จำนวน 2 ถัง ทำให้ประหยัดแรงงาน และเวลาในการซ่อมแซม เพราะท่อ พีวีซี มีความคงทนกว่าลำรางไม้ไผ่ และมีโอกาสในการปนเปื้อนสิ่งปฏิกูลน้อยกว่า

การจัดการป่า

ในสวนที่เป็นพื้นที่ป่า ชาวลาหู่จากที่เคยมองป่าในฐานะเป็นที่อยู่อาศัย เป็นที่ทำกิน เป็นแหล่งหาอาหาร ล่าสัตว์ และเป็นป่าช้า ได้ปรับเปลี่ยนเพื่อดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ สี่รูปแบบสำคัญคือ พื้นที่ปลูกป่าวนเกษตร พื้นที่ปลูกป่าถาวร พื้นที่ป่าต้นน้ำ และพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ และระเบียบกฎเกณฑ์ สำหรับอนุรักษ์พื้นที่ป่า ซึ่งถูกจัดจำแนกประเภทนั้น ไม่ได้ดำเนินกิจกรรม และใช้กฎเกณฑ์เดียวกัน ในทางตรงกันข้าม กลับมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่

1. พื้นที่ปลูกป่าวนเกษตร ชาวลาหู่พยายามให้ความร่วมมือกับกลุ่มองค์กรภายนอก ทั้งหน่วยงานรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนชาวเขา ในการดำเนินกิจกรรมปลูกไม้ผลพื้นบ้าน และไม้ใช้สอยชนิดต่าง ๆ เช่น กระท้อน มะม่วง น้อยหน่า ประดู่ เสี้ยว เพกา ตะเคียน ในพื้นที่ทำกิน และบริเวณพื้นที่รอบหมู่บ้าน

2. พื้นที่ปลูกป่าถาวร ชาวลาหู่ต่างก็พยายามให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมการปลูกป่านี้เช่นกัน ในด้านหนึ่งอยู่ในรูปการรับจ้างปลูกป่ารายวัน ในอีกด้านหนึ่งอยู่ในรูปแบบการควบคุมป้องกันไฟป่า โดยการถางหญ้าในอีกด้านหนึ่ง อยู่ในรูปแบบการควบคุมป้องกันไฟป่า โดยการถางหญ้าในอีกด้านหนึ่งอยู่ในรูปแบบการควบคุมป้องกันไฟป่า โดยการถางหญ้าเพื่อทำแนวกันไฟ ได้ค่าจ้างวันละ 100 บาท หรือเป็นอาสาสมัครป้องกันควบคุมไฟป่า ตามกระบวนการของหลักสูตรการป้องกันและควบคุมไฟป่าที่ได้รับการฝึกอบรมจาก โครงการควบคุมไฟป่าพื้นที่ ข้างเคียงดอยตุง จังหวัดเชียงราย

3. พื้นที่ป่าต้นน้ำ ชาวลาหู่ได้กำหนดระเบียบข้อห้ามสำคัญ คือ ในเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำ ห้ามตัดไม้ ล่าสัตว์ แล่ดวงพื้นที่ป่านั้น อย่างเด็ดขาด

4. พื้นที่ป่าอนุรักษ์ เป็นพื้นที่ที่ชาวลาหู่สามารถใช้ไม้ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้บ้าง สำหรับเป็นไม้ใช้สอยของชุมชน เป็นไม้พื้นไม้สำหรับสร้างที่พักอาศัย แต่ทั้งนี้ก่อนการตัดไม้ในแต่ละครั้ง ชาวลาหู่จะมานั่งคุยพิจารณาถึงความจำเป็นก่อน

แต่ทั้งนี้ในแง่มิติศาสตร์กายภาพ การจัดจำแนกประเภทพื้นที่นั้น ก็ได้แยกส่วนออกจากกันอย่างเด่นชัด เช่น เขตพื้นที่ทำกิน เขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เขตพื้นที่ปลูกป่า ทั้งการปลูกป่าถาวร และป่าวนเกษตร อาจสลับหรือแทรกกันอยู่เป็นระยะ แต่ประเด็นสำคัญ คือ การดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ต่อพื้นที่แต่ละเขตนั้น มีความแตกต่างกันไปดังกล่าว

การควบคุมป้องกันไฟป่า

กิจกรรมการควบคุมป้องกันไฟป่า เป็นกิจกรรมหนึ่งในเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง ที่ชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลองร่วมมือกัน กำหนดกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมป้องกันไฟป่า เพราะป่ามีขนาดใหญ่ จึงเป็นการยากที่ลำพังหมู่บ้านเพียงหนึ่งหรือสองหมู่บ้านจะทำได้ อีกทั้งเมื่อเกิดไฟป่าขึ้นที่หมู่บ้านหนึ่งก็มักจะลามไปหมู่บ้านอื่นเสมอ จึงมีการร่วมมือควบคุมป้องกันไฟป่าในลักษณะเครือข่าย

การจัดการไฟป่าถือเป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากไฟป่าที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน กลายมาเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลง อันอาจส่งผลกระทบระยะยาวต่อเนื่องให้ต้นน้ำลำธารเหือดแห้งได้

การจัดการไฟป่าของชาวลาหู่ได้มาจากการเรียนรู้จากโครงการควบคุมไฟป่าพื้นที่ข้างเคียงดอยตุง จังหวัดเชียงราย ที่จัดอบรมให้ความรู้หลักสูตรการควบคุมป้องกันไฟป่าแก่ชาวบ้าน และเกิดจากการเรียนรู้ภายในชุมชนเอง ทั้งจากการสังเกต และสัมผัสถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมา ซึ่งจุดเริ่มสำคัญในการจัดการไฟป่าของชุมชน คือ ผู้นำหมู่บ้าน อันเป็นบุคคลที่รับรู้ และเข้าใจสภาพปัญหา เห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงมาตลอด ประกอบกับเป็นบุคคลที่มีอิทธิพล ทางด้านความคิดต่อคนในหมู่บ้านมาก การเริ่มการเปลี่ยนแปลงทางความคิดไปสู่การจัดการไฟป่าของชุมชน จึงมีผู้นำหมู่บ้าน เป็นแบบอย่างให้กับคนในชุมชนปฏิบัติตาม และนำไปสู่ประเด็นความร่วมมือในเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน อนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง ดังกล่าว

ลักษณะการจัดการไฟป่าของชุมชนในปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหลายประการ คือ

ประการแรก การเปลี่ยนแปลงระบบวิถีชีวิตในการทำไร่ จากเดิมการเผาไร่ของชาวลานูที่เคยเลือกวันเผาตรงกับวันวัว และเลือกวันเผาตอนเที่ยงวันที่มีอากาศร้อนจัด มีการบอกกล่าวผีไฟให้มาช่วยเผา และร้องไร้สัตว์ แมลงต่าง ๆ ให้นินี้ ได้เปลี่ยนแปลงวิธีการเผาเป็นการเผาในวันใดก็ได้ ไม่จำเป็นต้องตรงกับวันวัว ซึ่งส่วนใหญ่จะทำการเผาในช่วงเวลาเย็น ซึ่งเป็นช่วงที่อากาศเย็น ลมพัดไม่แรง และมีทิศทางการพัดจากบนลงล่าง ทำให้ลูกไหม้ได้ช้า โดยจะทำการเผาจากบนลงล่างช่วงหนึ่งก่อน จากนั้นจึงเผาจากล่างขึ้นบนอีกครั้ง เพื่อให้ไฟที่เผามาบรรจบกันตรงกลางพื้นที่พอดี เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้สะเก็ดไฟกระเด็นเข้าไปในป่าได้ และการเผาจะไม่มีการบอกกล่าวผีไฟให้มาช่วยเผาเหมือนเช่นในอดีต มีการทำแนวกันไฟรอบบริเวณพื้นที่เผา โดยการถากพื้นที่รอบ ๆ กว้างหนึ่งเมตร พร้อมทั้งกวาดเศษใบไม้แห้งออกจนหมด นอกจากนี้ ในการเผาไร่แต่ละครั้งจะมีคนในชุมชนทุกหลังคาเรือน จะส่งตัวแทนมาครอบครัวละหนึ่งคน มาช่วยควบคุมดูแลจนกว่าจะเสร็จสิ้นการเผา ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ไฟลุกลามเข้าไปในป่าได้ โดยมีอุปกรณ์เป็นกิ่งไม้สำหรับดับไฟ ถังน้ำสำหรับฉีดเปลวไฟ และน้ำใส่กระบอกไม้ไผ่เพื่อใช้ในการดับไฟ แต่อย่างไรก็ตาม ในการเผาไร่แต่ละครั้ง ชุมชนยังคงบอกกล่าวให้สัตว์และแมลงหนีไปเหมือนเดิม เพราะเชื่อว่าการเผาไร่สามารถทำให้สัตว์และแมลงตายได้เช่นเดิม

ประการที่สอง การเผาป่าล่าสัตว์ จากวิถีชีวิตเดิมของชุมชนที่มีการเผาป่าเพื่อไล่ล่าสัตว์นั้น ได้มีการตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นใหม่ โดยห้ามมีการเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ให้ใช้เฉพาะปืนแก๊ปได้อย่างเดียว หรือถ้ามีความจำเป็นต้องเผาจริง ๆ ต้องมีการควบคุมดูแลไม่ให้ไฟลุกลามไหม้ป่าได้ ซึ่งคนในชุมชนได้ปฏิบัติตามเกณฑ์อย่างเคร่งครัด

ประการที่สาม การตั้งกรรมการไฟป่า หลังจากชาวลานูได้ตั้งกฎเกณฑ์ให้คนในชุมชนมาช่วยดูแลควบคุมการเผาไร่ ทำให้สามารถป้องกันการเกิดไฟไหม้ป่าได้ระดับหนึ่ง แต่ในบางครั้งต้องประสบปัญหา ชาวบ้านมาร่วมในการควบคุมการเผาไร่ไม่พร้อมเพรียงกัน เนื่องจากบางรายมีภารกิจในไร่ของตน ภายหลังจึงได้จัดตั้งกรรมการเพื่อควบคุมดูแล การดำเนินการควบคุมไฟป่า โดยเมื่อมีการเผาไร่ เจ้าของไร่ต้องมาบอกกรรมการให้ทราบวันเผา และเวลาเผา ซึ่งกรรมการจะทำหน้าที่ประสานให้คนในชุมชนทุกหลังคาเรือน ส่งตัวแทนครอบครัวละหนึ่งคน ไปช่วยควบคุมไฟในการเผาไร่ และเมื่อมีไฟป่าเกิดขึ้นในชุมชน กรรมการก็จะดำเนินการเช่นเดียวกัน กับ การควบคุมไฟในการเผาไร่ ให้ไปช่วยกันดับไฟป่าในบริเวณที่เกิดเหตุ ไม่ว่าเวลาใดก็ตาม

ประการที่สี่ การดับไฟป่า เมื่อถึงฤดูการเกิดไฟป่า คือช่วงเดือนมกราคม ถึงเดือนเมษายน ชาวบ้านจะช่วยกันเป็นหูเป็นตา คอยสังเกตการณ์ว่าเกิดไฟป่าที่บริเวณใดบ้าง เมื่อมีไฟป่าเกิดขึ้น ผู้ที่พบเห็นต้องแจ้งให้กรรมการไฟป่าทราบ จากนั้น กรรมการจะเรียกชาวบ้านแต่ละหลัง

คาเรือนให้ไปช่วยดับไฟป่า สำหรับเครื่องมือและอุปกรณ์ในการดับไฟป่า ทางมูลนิธิพัฒนาชุมชน ในเขตภูเขา ได้ประสานกับโครงการควบคุมไฟป่าพื้นที่ข้างเคียงดอยตุง จังหวัดเชียงราย เพื่อของบประมาณสนับสนุนในการจัดตั้งกองทุนไฟป่า ซึ่งช่วยทำให้การดับไฟป่ามีประสิทธิภาพมากขึ้น

ประการที่ห้า การจัดการไฟป่าในลักษณะเครือข่ายลุ่มน้ำ หมู่บ้านในเครือข่าย ลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง ซึ่งมีทั้งหมด 27 หมู่บ้าน จะมาประชุมเพื่อทำความเข้าใจ และสร้าง ข้อตกลงร่วมกัน โดยทุกหมู่บ้านต้องช่วยดูแลดับไฟป่าที่เกิดขึ้นบริเวณชุมชนของตนเอง และห้าม คนในหมู่บ้านเผาป่า หรือกระทำการใด ๆ อันเป็นผลให้เกิดไฟป่าขึ้นได้ หากฝ่าฝืนจะมีการปรับสินไหมตามแต่จะตกลงกัน นอกจากนี้ หากหมู่บ้านใด เกิดเหตุการณ์ไฟป่าไหม้รุนแรง ไม่สามารถดับ ได้ ด้วยกำลังคนในหมู่บ้าน หมู่บ้านใกล้เคียงต้องเข้าร่วมช่วยเหลือกันในการดับไฟป่านั้นด้วย เท่า ที่ผ่านมาพบว่า ทุกหมู่บ้านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี การสร้างเครือข่ายในการดับไฟป่าในเขตลุ่มน้ำแม่จัน – แม่สลอง นับว่ามีประโยชน์อย่างยิ่ง ในการร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และถือ เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างชุมชน โดยเฉพาะในการดับไฟด้วยแล้ว ถือเป็นการลด ภาระในการดับไฟได้อย่างมาก รวมทั้งเป็นการสร้างความสามัคคีระหว่างชุมชนแต่ละชุมชนอีกด้วย

การยอมรับการพัฒนาระบบเกษตรอย่างอนุรักษ์ ดินและน้ำ ของชาวลานู สะท้อนให้เห็นว่า ในบริบทและเงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมการเมือง และวัฒนธรรม ชาวลานูไม่ได้ปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ที่รัฐและโครงการขององค์กรพัฒนาเอกชน ชาวเขา หยิบยื่นให้ ในทางตรงกันข้าม ชาวลานูกลับยอมรับและปฏิบัติตามนโยบาย และการส่งเสริมสนับสนุนนั้นเป็นอย่างดี ในช่วงนี้อาจกล่าวได้ว่า แบบแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเพาะปลูก หรือแบบแผนทางเศรษฐกิจ สังคม ของชาวลานู เริ่มเข้าสู่ช่วงที่เรียกว่า “แบบถาวร” มากยิ่งขึ้น ประกอบกับในช่วงปี พ.ศ. 2533 – 2534 เส้นทางคมนาคมระหว่างดอยแม่สลอง กับสังคมภายนอก เป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็ว การอ้างสิทธิครอบครอง และแสดงความเป็นเจ้าของต่อพื้นที่ จึงมีจุดมุ่งหมายสำคัญ ทั้งเพื่อสร้างความมั่นใจ ต่อความมั่นคงในการดำรงชีวิต หรือความมั่นคง ทางเศรษฐกิจสังคมของตนเอง และครอบครัว เพราะภายใต้เงื่อนไขระบบเศรษฐกิจแบบกึ่งถาวร ชาวลานูไม่สามารถรื้อถอนเคลื่อนย้ายที่อยู่ และบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำกินได้ ประกอบกับในเขตต้นน้ำแม่จัน – แม่สลอง มีประชากร ชาวเขา ตั้งถิ่นฐานอยู่ค่อนข้างหนาแน่น แต่พื้นที่ทำกิน มีค่อนข้างจำกัด นอกจากนี้ พื้นที่ดังกล่าว ยังถูกจำแนกประเภทให้มีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไป เช่น บางพื้นที่เป็นเขตป่าอนุรักษ์ หรือบางพื้นที่เป็นเขตพื้นที่ปลูกป่า ดังนั้น สิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกและอยู่อาศัย จึงเป็นเสมือน “ทรัพย์สินมีค่า” ชาวลานูจึงต่างพยายามช่วงชิงสิทธิ

การครอบครอง และแสดงความเป็นเจ้าของแต่ผืนแผ่นดินแต่ละแห่ง แต่ละที่ในฐานะทรัพย์สินของตนเองและครอบครัว โดยการอ้างตามจารีตประเพณีว่า "...ที่ดินผืนนี้ ฉันเคยปลูกข้าว หรือข้าวโพดมาแล้ว" แต่ทั้งนี้ การอ้างสิทธิครอบครอง และแสดงความเป็นเจ้าของพื้นที่แบบนั้น แต่ทั้งนี้ การอ้างสิทธิครอบครองและแสดงความเป็นเจ้าของพื้นที่แบบนั้น ก็ใช้ไม่ได้เสมอไป ถ้าชาวลาหู่ซึ่งพื้นที่ให้ รกร้าง ซึ่งความจริงคือ ปล่อยให้พื้นที่ทำกินให้พักฟื้นตัวตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติ พื้นที่นั้นก็จะถูกเหมารวมให้เป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ในบางพื้นที่ถ้าเจ้าหน้าที่พิจารณาเห็นว่า ไม่มีความเหมาะสมสำหรับทำการเกษตรกรรม พื้นที่นั้นก็จะถูกนำไปเป็นพื้นที่ปลูกป่า หรือถูกกำหนดให้เป็นเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ การเข้าไปแผ้วถาง บุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำกินก็จะทำได้ยาก ต้องลักลอบขยายพื้นที่ทำกินทีละน้อย ซึ่งต้องระมัดระวังไม่ให้เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องเห็น เพราะจะเกิดปัญหาตามมาไม่จบสิ้น โดยทั่วไปทั้งคนในชุมชน และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ต่างยอมรับร่วมกันว่า พื้นที่ใดชาวบ้านกำหนด และดำเนินการอย่างชัดเจนว่า เป็นพื้นที่เกษตรยั่งยืน พื้นที่ดังกล่าวไม่ถือว่าเป็นเขตพื้นที่ปลูกป่า หรือพื้นที่อนุรักษ์ ดังนั้น ในสถานการณ์ดังกล่าว ทางเลือกที่ดีที่สุดของชาวลาหู่ ก็คือ การเข้าครอบครอง และแสดงความเป็นเจ้าของต่อพื้นที่ ด้วยการดำเนินการกิจกรรม ที่เรียกว่า "เกษตรยั่งยืน" หรือการปลูกกระถิน มะแฮะตามแนวระดับ เพื่อลดการชะล้างพังทลายของหน้าดิน ภายได้ข้อจำกัดในการบุกเบิกพื้นที่ เพื่อการเพาะปลูก ชาวลาหู่จึงต้องปรับเปลี่ยนแบบแผนการใช้พื้นที่ตามเงื่อนไขที่ทางการกำหนด กล่าวคือ ประการแรก ต้องใช้ประโยชน์พื้นที่เพราะปลูกแต่ละแปลง ในระยะเวลายาวนานมากกว่าเดิม ขณะเดียวกัน ก็ต้องปรับเปลี่ยนชนิดพืชที่ทำการเพาะปลูก เพื่อนำผลผลิตไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินสดรา หรือขยายพื้นที่เพาะปลูกผืนให้มากกว่าเดิม ประการที่สอง ถึงแม้ระบบการใช้พื้นที่เพราะปลูกของชาวลาหู่ กำลังประสบกับข้อจำกัดในการหมุนเวียนพื้นที่ แต่ชาวลาหู่ก็ยังคงใช้พื้นที่เพราะปลูกไม่น้อยกว่าครอบครัวละสามแปลง ต่อปี คือ พื้นที่ทำไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด และไร่ฝิ่น ส่วนระยะเวลาในการใช้พื้นที่เพราะปลูก พื้นที่แต่ละแปลงถูกใช้ติดต่อกัน ไม่ต่ำกว่าสี่ปี และต้องปลูกพืชซ้ำชนิดในแปลงเดียวกัน อย่างน้อย สองปีติดต่อกัน โดยปีที่หนึ่ง พื้นที่นั้นอาจจะไม่จำเป็นต้องขุดพลิกหน้าดิน เพียงแต่ใช้จอบถากหน้าดินบาง ๆ พื้นที่ดังกล่าวก็จะใช้ปลูกข้าวได้ ต่อมาในปีที่สอง พื้นที่ซึ่งเคยปลูกข้าว หลังจากถางหญ้า ตอซังข้าว และเผาเรียบร้อยแล้ว ชาวลาหู่ก็จะขุดพลิกหน้าดิน เตรียมพื้นที่สำหรับเพาะปลูกข้าวซ้ำอีกหนึ่งปี ส่วนปีที่สาม หลังจากแผ้วถางและเผาตอซังข้าวเรียบร้อยแล้ว โดยปกติ ชาวลาหู่จะปลูกข้าวโพดแบบหยอดหลุม โดยไม่ต้องขุดพลิกหน้าดิน ส่วนปีที่สี่บางครั้งก็ยังคงใช้พื้นที่แปลงดังกล่าว สำหรับปลูกข้าวโพด แต่บางครั้งก็ปล่อยให้พักที่ดิน จากรูปแบบ

การใช้ป่าเพื่อการเพาะปลูกในช่วงนี้ อาจกล่าวได้ว่า ชาวลาหู่สูญเสียระบบการหมุนเวียนการใช้ที่ดินแบบเก่าอย่างสิ้นเชิง

ในช่วงปี พ.ศ.2538 – 2539 การดำรงชีวิตในรูปแบบ "คนอยู่กับป่า" อย่างผู้อนุรักษ์ หรือ การพัฒนาระบบการใช้พื้นที่ เพื่อการเพาะปลูกตามระบบการเกษตรยั่งยืน ไม่สามารถพิสูจน์ หรือสร้างความมั่นใจต่อความมั่นคงของชาวลาหู่ได้ ชาวลาหู่ไม่เพียงประสบปัญหาความทุกข์ยากเดือดร้อน ในชีวิตประจำวัน หรือปัญหาความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังต้องประสบปัญหาความขัดแย้งในชุมชน หรือความไม่มั่นคงทางสังคมวัฒนธรรมด้วย โดยเฉพาะความไม่มั่นคงในเรื่องการขาดแคลนข้าวบริโภค ซึ่งเป็นอาหารหลัก แต่ชาวลาหู่ต้องซื้อข้าวจากตลาด แม่ฮ่องสอน สำหรับบริโภค สถานการณ์ปัญหาผลิตข้าวไม่เพียงพอสำหรับบริโภค อาจกล่าวได้ว่า คือ จุดเริ่มต้นสำคัญที่นำมาซึ่งการแสดงออกถึง ความรู้สึกเดือดร้อน และความไม่พอใจต่อการพัฒนาระบบเกษตรที่ยั่งยืน เพราะในอดีตหรือก่อนการดำเนินการกิจกรรมเกษตรยั่งยืน ถึงแม้ชาวลาหู่บางครั้งหรืออาจจะประสบปัญหาขาดแคลนข้าว แต่ก็สามารถขอยืมข้าวจากเพื่อนบ้าน หรือญาติพี่น้องมาบริโภคได้

ขณะเดียวกัน ถ้าพิจารณาถึงประสบการณ์ และผลผลิตข้าวของชุมชนก่อน การพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน พบว่า การเพาะปลูกข้าวโดยใช้ข้าวเปลือกหนึ่งถึง จะได้ผลผลิตข้าวเปลือกถึง 100 ถัง / ไร่ แต่ในปัจจุบัน ใช้พันธุ์ข้าวเปลือกหนึ่งถึง แต่ได้ผลผลิตเพียง 20 ถัง / ไร่ เนื่องจากดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ทำให้เมล็ดข้าวลีบ และมีเมล็ดเล็ก และตั้งแต่ปีการผลิตที่ 2543 / 44 เป็นต้นมา ชาวลาหู่บ้านจะบุสีทุกหลังคาเรือน ตกอยู่ในภาวะขาดแคลนข้าวบริโภค ต้องซื้อข้าวจากตลาดแม่ฮ่องสอนมาบริโภค และในจำนวนนี้มี 11 ครอบครัวที่มีภาวะหนี้สินประมาณ 500 – 2,000 บาท ต่อครอบครัว ซึ่งต้องอดมื้อกินมื้อ เนื่องจากมีที่ทำกินน้อย หรือไม่มีที่ทำกินเลย และมีรายได้น้อย

ปัญหาสำคัญของระบบเกษตรยั่งยืนอีกประการหนึ่ง คือ เรื่องตัวหนอนในดิน หรือ "วอพูมา " ซึ่งเป็นศัตรูพืชที่กัดกินรากของต้นข้าว ตัวหนอนชนิดดังกล่าวเดิมทีก็มีอยู่แล้ว แต่ชาวลาหู่เชื่อว่า การแผ้วถางและเผาไร่ นั้น จะทำให้ความร้อนของไฟ ทำลายไข่ของวอพูมา ที่มีอยู่ตามหน้าดิน ในอดีต วอพูมาจึงมีไม่มาก และต้นข้าวก็เสียหายไม่มาก แต่ในปัจจุบัน ในพื้นที่เกษตรยั่งยืน นอกจากไม่มีการแผ้วถาง และโค่นเผาแล้ว แนวต้นกระถิน และมะแฮะ ยังมีความชุ่มชื้นกลายเป็นที่อยู่ และที่วางไข่ของวอพูมาได้เป็นอย่างดี เมื่อถึงฤดูฝน ในขณะที่ต้นกล้าข้าวกำลังเติบโต งอกงาม ตัวหนอนวอพูมา ก็จะเติบโตเต็มที่ และเริ่มกัดกินรากของต้นข้าวจนตายแทบจะหมดแปลง ในประเด็นปัญหานี้ ถึงแม้ชาวลาหู่จะพยายามถางหญ้าหรือเก็บฟางข้าว และเผาพื้นที่แล้ว

แต่ปัญหาดังกล่าวก็แก้ไขไม่ได้ ชาวลาหู่เชื่อว่า ความร้อนของไฟอาจจะไม่พอ ขณะเดียวกัน ตามแนวกระถิน และมะแฮะก็ไม่ได้มีการเผาไร่ของวอฟูมา ที่ซ่อนอยู่ตามแนวกระถินและมะแฮะยังไม่ตาย เมื่อถึงฤดูฝนก็ออกมากัดกินรากของต้นข้าวอีก

ส่วนปัญหาสำคัญอีกประเด็นหนึ่งก็คือ การจัดระบบการเพาะปลูกพืช ซึ่งมีผลอย่างสำคัญต่อความมั่นคง เกี่ยวกับอาหารสำหรับบริโภคในครอบครัว แต่สำหรับการเกษตรยั่งยืนบนพื้นที่สูงแล้ว เนื่องจากมีแนวกระถิน และมะแฮะแบ่งพื้นที่เป็นแถวเป็นแนว และไม่สามารถเตรียมพื้นที่ด้วยการจุดไฟเผาได้ ชาวลาหู่จึงไม่รู้ว่า จะปรับองค์ความรู้ และประสบการณ์ในการจัดระบบการเพาะปลูกพืชแบบเดิม ให้สอดคล้องกับระบบเกษตรที่ยั่งยืนได้หรือไม่ อย่างไร และยิ่งกว่านั้น ความสับสนและความไม่เข้าใจถึงการปรับเปลี่ยนนั้น ก็ไม่รู้จะอธิบายอย่างไร หรือพูดคุยและเปลี่ยนกับใคร อย่างไรก็ตาม ชาวลาหู่ก็พยายามปรับระบบเกษตรยั่งยืนให้สอดคล้องกับองค์ความรู้ และประสบการณ์ในการทำเกษตรของตนเอง ดังกรณีการปล่อยให้พื้นที่เกษตรยั่งยืนฟื้นความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ โดยพักที่ดินไว้ในระยะเวลา 3 – 5 ปี และทั้งนี้ เมื่อชาวลาหู่กลับมาแผ้วถางพื้นที่นั้นอีกครั้ง ปรากฏว่า ต้นกระถินซึ่งเติบโตแข็งแรงแล้ว กลับเป็นต้นไม้ที่ตัดพินยากลำบากอย่างยิ่ง เนื้อไม้กระถิน ทั้งเหนียว ทั้งแข็ง ในแต่ละวัน ไม่ว่าจะเตรียมมีดและขวานเป็นอย่างดี แต่การแผ้วถางตัดพินโค่นล้มต้นกระถิน ก็ไม่สามารถทำได้ดีเท่าที่ควร ยิ่งกว่านั้นหลังจากการถางและเผาพื้นที่นั้นเรียบร้อยแล้ว การขุดดินเพื่อเตรียมการเพาะปลูก ก็ยิ่งทำได้ยากเช่นกัน เพราะจอบไม่สามารถสับต้นกระถินเล็ก ๆ และรากกระถินที่มีอย่างหนาแน่น เพื่อขุดพลิกหน้าดินขึ้นมาได้โดยง่าย ซึ่งในที่สุดแล้วพื้นที่ดังกล่าว ก็ถูกปล่อยให้ร้าง และไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้

ในทำนองเดียวกัน ระบบการเกษตรยั่งยืนในรูปแบบการปลูกไม้ผลเศรษฐกิจ ซึ่งได้แก่ การปลูกบ๊วย ท้อ พลับ เชอร์รี่ ผลผลิตไม้ผลเมืองหนาว ในช่วงแรกมีราคาดี ตกกิโลกรัมละ 10 – 20 บาท ชาวลาหู่บ้านจะบู่สี จึงเริ่มหันมาปลูกไม้ผลดังกล่าวเพิ่มขึ้น แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 – 2540 ผลผลิตไม้ผลเมืองหนาวดังกล่าว กลับมีราคาตกต่ำ เนื่องจากชาวลาหู่ไม่มีความรู้ และประสบการณ์ รวมทั้งทักษะในการดูแลรักษาไม้ผล ซึ่งพบว่า ชาวลาหู่ไม่ได้ดูแลและบำรุงต้นไม้ชนิดนี้ได้ดีเท่าที่ควร ชาวลาหู่เพียงแต่ไปถางหญ้าเพียงปีละครั้ง บางคนอาจจะมีการตัดแต่งกิ่งบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว การบำรุงรักษาไม้ผลจะทำเพียงการถางหญ้าเท่านั้นดังนั้นผลผลิตที่ได้ในแต่ละปี จึงไม่มาก และขนาดและคุณภาพไม่ได้ตามมาตรฐานที่พ่อค้ากำหนด

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การปลูกไม้ผลเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นไม้ยืนต้น ไม่มีในวัฒนธรรมการเพาะปลูกของชาลาหู่ ชาวลาหู่จะปลูกไม้ผลเพื่อการบริโภคเพียงไม่กี่ชนิดเท่านั้น

คือ กล้วย อ้อย มะละกอ และฝรั่งป่า เมื่อโครงการขององค์กรพัฒนาเอกชนชาวเขา ส่งเสริมให้ปลูกไม้ผลเมืองหนาว ชาวลาหู่จึงไม่รู้วิธีการดูแลและบำรุงรักษา จึงทำให้เกิดปัญหาผลผลิตด้อยคุณภาพดังกล่าว สภาวะดังกล่าว ทำให้ชาวลาหู่ต่างประสบปัญหาความไม่แน่นอนของราคาผลผลิต และยิ่งไปกว่านั้น การส่งเสริมให้ปลูกไม้ผลเมืองหนาวจากโครงการขององค์กรพัฒนาเอกชนชาวนั้น กลับไม่มีระบบตลาดที่รองรับที่ชัดเจน ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความไม่มั่นคงของระบบการปลูกไม้ผลเมืองหนาวของชาวลาหู่ และยังทำให้ชาวลาหู่ขาดรายได้ในการดำรงชีวิตประจำวันด้วย

ในขณะที่ชาวลาหู่กำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ถึงแม้มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา จะพยายามส่งเสริมสนับสนุนการป้องกันแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิตชีวิตของชุมชน ทั้งในรูปการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน รวมทั้งการจัดตั้งกองทุนหมุนเวียน สำหรับสนับสนุนกิจกรรมป้องกันแก้ไขปัญหาในชุมชน เช่น กองทุนธนาคารข้าว กองทุนหมุนเวียนเลี้ยงสัตว์ กองทุนหมุนเวียนไม้ผล เรือนเพาะชำ กองทุนออมทรัพย์ กองทุนปลูกป่า และกองทุนไฟฟ้า แต่ปัญหาการขาดแคลนข้าวบริโภค ปัญหารายได้ไม่พอเลี้ยงชีพ ปัญหาความอดอยากของคนในชุมชนยังเป็นปัญหาหลักอยู่

ในช่วงปี พ.ศ.2538 เป็นต้นมา กลุ่มเยาวชนชาวลาหู่ ต้องออกไปขายแรงงานในเมือง บัตรประจำตัวประชาชนและการมีสัญชาติไทย กลายเป็นประเด็นที่มีความสำคัญ เพราะว่าการได้รับสิทธิความเป็นพลเมืองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ไม่เพียงทำให้ได้รับค่าจ้างแรงงานในอัตราที่เป็นจริง หากยังช่วยป้องกันการขูดรีดจากเจ้าหน้าที่ ในข้อหาหลบหนีเข้าเมือง และการไม่มีบัตรประชาชนด้วย ในขณะนี้ความต้องการสัญชาติไทย และบัตรประจำตัวประชาชนของชาวลาหู่ จึงมีมากขึ้นกว่าเดิม ประกอบกับชาวจีนฮ่อ และชาวเขาในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านสันติคีรี บ้านเล่าฟู และปางสา ได้เดินทางไปรับจ้างที่ประเทศไต้หวัน มาเลเซีย ปีนัง และเมื่อกลับคืนสู่หมู่บ้าน แต่ละคนต่างก็มีเงินสะสมจำนวนหนึ่ง ซึ่งสามารถสร้างบ้านที่มั่นคงแข็งแรง และซื้อรถยนต์ให้พ่อแม่ได้ จากตัวอย่างความมั่นคงในชีวิตของเพื่อนบ้าน เยาวชนชาวลาหู่บางคน ต่างมีความฝัน ถึงการมีสิทธิในการทำหนังสือเดินทาง เพื่อไปรับจ้างยังต่างประเทศ

จากการประสบเผชิญปัญหาความยากลำบากในการดำรงชีวิต ชาวลาหู่กลุ่มหนึ่ง คาดหวังว่า ถ้าลูกหลานของตนเองได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น อนาคตและชีวิตของตนเองคงจะดีขึ้นกว่าเดิม ปัจจุบันชาวลาหู่จึงพยายามให้ลูกหลานเรียนหนังสือ ในขณะที่เดียวกัน ก็พยายามเรียกร้องสิทธิความเป็นพลเมืองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งในปัจจุบัน ชาวลาหู่บ้านจะบูนีเกือบทุกคน ได้รับสัญชาติไทย และมีบัตรประจำตัวประชาชนแล้ว ยกเว้นเพียงผู้ที่เสกผืน ซึ่งมี

เพียง 26 คน และทั้ง 26 คนได้เข้ารับการบำบัดรักษา ตามนโยบายของรัฐบาล จนเลิกสูบฝิ่นได้เกือบหมด มีเพียงสามี่ – ภรรยา สองครอบครัว รวม 4 คน ที่ยังกลับมาสูบฝิ่นอีก ซึ่งชาวบ้านได้มีมติให้ขับไล่ออกจากหมู่บ้านไป

ในช่วงสิบปีที่ผ่านมา ชาวลาหู่ต้องเผชิญกับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ทั้งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการศึกษาเพื่อการพัฒนา รวมทั้งพัฒนาอย่างยั่งยืน เบื้องหลังการพัฒนา ในรูปแบบต่าง ๆ ที่กล่าวมาเบื้องต้น ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า ชาวเขาด้าหลังด้อยพัฒนา และก่อให้เกิดปัญหาสามประการ คือ ปัญหาด้านความมั่นคง ปัญหาเรื่องยาเสพติด และปัญหาสภาพแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่การกำหนดนโยบายของรัฐในการเข้ามาเพื่อดูแลพื้นที่สูงอย่างใกล้ชิด การสร้างนโยบายและโครงการพัฒนา ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับเปลี่ยนแบบแผน การตั้งถิ่นฐานที่อยู่ การใช้ประโยชน์ที่ดิน และระบบเศรษฐกิจสังคมของชาวเขา ให้สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจสังคมไทย ส่วนในแง่การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่าง หน่วยงานทางราชการกับชาวเขา รวมทั้งชาวลาหู่ การอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร รวมทั้งพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน ไม่ได้มีความหมายเฉพาะการอนุรักษ์ และไม่ได้เป็นไปเพื่อป้องกันแก้ไขปัญหาในชีวิตของชาวลาหู่ ให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติสุข มีคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ แต่กลับเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับความเป็นพลเมืองของรัฐ ถึงแม้การพัฒนาแบบยั่งยืน ของหน่วยงานรัฐ และองค์กรเอกชน จะตั้งอยู่บนพื้นฐานความเมตตา และความหวังดี แต่กระบวนการดังกล่าว กลับกลายเป็นการกำกับควบคุมพฤติกรรม และการจำกัดรูปแบบการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับการผลิตเพื่อเลี้ยงดูชีวิต ยิ่งไปกว่านั้น การปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตและแบบแผนการใช้ทรัพยากรของชาวลาหู่ แทบจะไม่มีส่วนใดสะท้อนนัยสำคัญถึงความเชื่อมั่น ความภาคภูมิใจต่อความเป็นชาติพันธุ์ และความเป็นตัวตนของชาวลาหู่ ดังนั้น การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาอย่างยั่งยืนบนพื้นที่สูง จึงจำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบด้าน ปราบปรามการดำเนินงานที่ไม่สามารถให้การยอมรับในตัวชีวิตผลสำเร็จของโครงการพัฒนา หรือไม่สามารถสรุปว่าเป็นผลที่ได้รับจากกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม แต่เป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ ในการจัดการทรัพยากร และสิทธิการเป็นพลเมืองระหว่างรัฐกับชนกลุ่มน้อย ซึ่งต้องพึ่งรัฐ และจงรักภักดีต่อประเทศไทยด้วย